

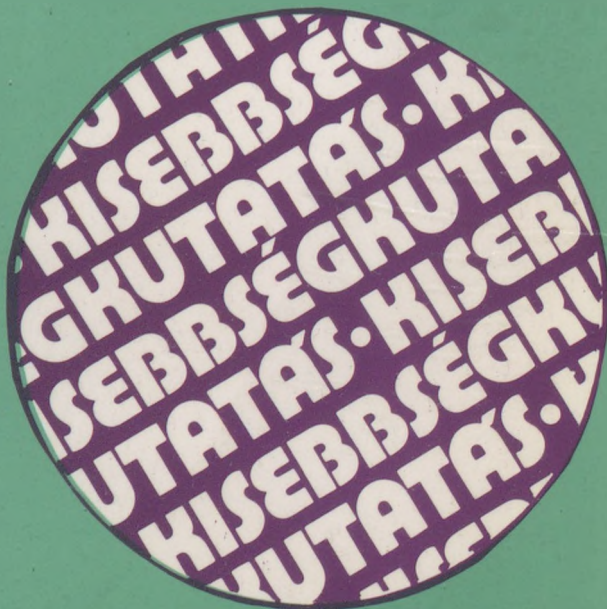
319376

3/1994

3. évf.
1994
1. szám

KISEBBSÉG- KUTATÁS

SZEMLE A HAZAI ÉS KÜLFÖLDI IRODALOMBÓL

KISEBBSÉGGUTATÁS

Szemle a hazai és külföldi
irodalomból
3. évfolyam 1994.
1.szám

Tiszteletbeli főszerkesztő:
Benda Kálmán

Felölts szerkesztő:
Cholnoky Győző

Grafikai tervező:
Szabó János

Felölts kladó:
Juhász Jenő
az Országos Idegennyelvű
Könyvtár főigazgatója

Szerkesztőség:
Budapest, Molnár u. 11. Pf. 244
1368 Telefon: 118-8515

Megjelenik negyedévenként
Éves előfizetési ár:
880 Ft (ÁFÁ-val), külföldön: 24\$
Előfizethető
az Országos Idegennyelvű
Könyvtár

MNB 232-90142-7662 számláján
Terjeszti a szerkesztőség

A lap egyes számai - 220.- Ft-os
áron - megvásárolhatók az
Országos Idegennyelvű
Könyvtárban és a Könyvtárellátó
Vállalat Kódex Könyvtárházában
(Bp. V., Honvéd u. 5.)

HU ISSN-1215-2684

Készült: a **BÍRÓ family** Kft
nyomdaüzemében
Felölts vezető: *Biró Endre*

A kiadvány a
"Magyarországi nemzeti és
etnikai kisebbségekért",
a Soros Alapítvány,
valamint a Külügyminisztérium
és a Művelődési és Közoktatási
Minisztérium támogatásával
jelenik meg.

Tartalom

Az új évfolyam elé 1

Nemzeti tudat. Nemzeti és etnikai folyamatok

Az értelmén túl: a nemzeti kötelék természete (Connor, W.)	2
A tartós etnikai jelleget és a változó nemzetiségi tudatot meghatározó tényezők (Mirnics Károly)	4
A migráció és az új Európa (Miles, R., Carter, F.W., French, R.A., Salt, J., Fernhout, R.)	7
A modellkövetéstől a modellalkotásig. A "harmadik út" eszménye (Pászka Imre)	10
Újabb írások a csángókról (Halász Péter, József Áron, Szabó T. Ádám)	13
A nemzeti kisebbségek helyzete a Szlovák Köztársaságban (Nat. Council of the Slovak Republic)	15
Jugoszlávia: modernizációs válság és nacionalizmus (Székely László)	17
Tények és adatok a harmadik Jugoszláviáról (Marsenic, D.)	19
A demokratikus ellenzék helyzete a volt Jugoszláviában (La Nouvelle Alternative)	21
Kísérlet a horvát menekültek és az elüldözöttek tipologizálására (Mesić, M.)	23
Az ukránok etnikai-politikai reneszánsza (Évtoh, V.)	24
Az etnikai kisebbségek helyzete Ukrajnában (Évtoh, V.)	27
Kárpáti ruszinok a volt Csehszlovákiában (Magocsi, P., R., Mušinka, M., Srb, V.)	29
Mennyire van jelen Lengyelország mindennapjaiban az antiszemitizmus? (Nowotny, S.)	32
A FÁK területén élő finn-ugorság megmentéséért (Numminen, J.)	33
Oroszok a volt szovjet köztársaságokban (Kahn, M.)	35
Az oroszok keresik nemzeti identitásukat (Problèmes Politiques et Sociaux)	38
Ír nacionalisták és a római katolikus egyház (O'Neil, D.J.)	40
Merre tart az amerikai spanyol közösség? (Badarot, M.)	43

Nemzeti és nemzetiségi irodalmak

Szenteleky Kornél első regénye (Bori Imre)	45
Német irodalmi központok Kelet-Közép-Európában (Zeitschrift für Germanistik)	47

3 1994

AZ ÚJ ÉVFOLYAM ELÉ

A harmadik évfolyam útjára bocsátásával folytatni kívánjuk az alapítás-kor vallott-vállalt elvek érvényesítését: a kisebbségtudomány tematikai gazdagságának és belső összefüggéseinek a bemutatását. A folyóirat rovat-beosztása ennek a törekvésnek a megvalósítására szolgál, kifejezésre juttatván egyben, hogy a kisebbségi létből és gondolkodásból fakadó probléma-típusok bizonyos állandóságot mutatnak. Viszont: a tudományos vizsgálódások irányát, alkalmasint metodikáját is többnyire gyakorlati tapasztalatok és megfigyelések inspirálják. Ezért a folyamatosság, állandóság követelménye mellett, ezzel egyidejűleg igyekeztünk az olvasó figyelmét ráirányítani az éppen időszerű kérdésekre.

Így kerítettünk sort a kisebbségi jog és politika kérdésköreinek a megszokottnál hangsúlyosabb taglalására, amit a hazai nemzetiségi törvény kihirdetése indokolt. Ugyanilyen alapon szenteltünk nagyobb teret a Csehszlovákia szétválásával kapcsolatos és a volt Jugoszlávia társadalmi-politikai viszonyait feltérképező tanulmányoknak, valamint a menekültügy jogi-politikai aspektusainak.

Különös örömünkre szolgál, hogy megismertethetjük az olvasót a Kelet-Európa Intézet tanulmánykötetével, amely a dunaszerdahelyi, székelyudvarhelyi és hatvani (magyar) lakosok – diákok és felnőttek – olvasási, kulturálódási szokásait, értékrendjét hasonlítja össze. Szerencsére hozzájutottunk a kötet – tárgyilagos hangvétellő – szlovák kritikájához, amelyet az eredeti szemléhez illesztettünk.

Az olvasási kedv felkeltéséhez, ízelítőül ennyi talán elegendő. Egyebekben: az új évfolyam első száma – terjedelmét és a feldolgozott források mennyiségét tekintve – minden eddigi rekordot megdöntött. Reméljük, a viszonylagos bőség nem zavart hoz magával, hanem autentikus szemléletet, otthonosságot.

Ebben bízva kíván boldog új esztendőt a t. Olvasónak:

Cholnoky Győző
felelős szerkesztő

Budapest, 1993. december 5.

Nemzeti tudat

Nemzeti és etnikai folyamatok

Az értelmén is túl: a nemzeti kötelék természete

Walker Connor csaknem három évtizede kutatja a nacionalizmust. Ennek egyik összetevőjét, a nacionalizmus (etnonacionalizmus) nem-rationális természetét azonban sem ő, sem más nem vizsgálta eddig. Első ilyen természetű vizsgálatának következtetéseit őshonos népekre nézve vonta le, tehát nem diaszpórákra vagy bevándorlókra nézvést.

Az érzelmi kötődés a saját néphez (nacionalizmus), illetve országhoz, államhoz s annak intézményeihez (patriotizmus) összerosódhat, mégpedig a nemzetállamok esetében: az állam olyankor a nemzet politikai kifejeződésének, akarata eszközének tűnhet, s nacionalizmus és patriotizmus egymást erősíti.

A világ kb. 180 államából azonban legföljebb 15 mondható valódi nemzetállamnak (Japán, Izland, a két Korea, Portugália stb.), hiszen legtöbbje többnemzetiségű, amelyben legalább két statisztikai és/vagy politikai szempontból számottevő népcsoport él. Az államok 40%-ában azonban öt vagy még több ilyen csoport is van, és sokatmondó tény, hogy az államok 31%-ában a legnagyobb népcsoport sem képez abszolút többséget. A világ országaiban tehát a homogenitás a kivétel, s az etnikai heterogenitás a szabály. Igaz, a többnemzetiségű államokban az önmagát "Staatvolk"-nak tartó domináns nép ugyancsak hajlamos az országot nemzetállamnak, kizárólag saját nemzeti otthonának tartani, mint pl. az angolok Nagy-Britanniát vagy az oroszok a Szovjetuniót (illetve az Orosz Föderációt).

A homogén nemzetállam vagy a "Staatvolk" (Japán vagy Franciaország) esetében elenyészik a nacionalizmus és patriotizmus közötti különbség; a legtöbb esetben azonban a nemzet és az állam iránti lojalitás (azaz: nacionalizmus és patriotizmus) összeütközésbe kerülhet egymással (így pl. a baszk vagy katalán nacionalizmus a spanyol patriotizmussal; a flamand nemzeti lojalitás a belga hazafisággal stb.). Kibékíthetetlen konfliktus esetében rendszerint a nacionalizmus bizonyul erőteljesebbnek a két lojalitás közül. Ennek szemléletes példáit szolgáltatja a Szovjetunió és Jugoszlávia felbomlása: az évtizedeken át táplált szovjet és jugoszláv patriotizmus könnyen elvérzett az egyes nemzetek nacionalizmusával szemben (ideértve a domináns oroszok és szerbek nacionalizmusát is), amikor kenyértörésre került sor.

Ennek okait, a nacionalizmus erejét úgy érthetjük csak meg, ha közelebről vizsgáljuk a nemzeti öntudatot és a nemzeti érzést. A korábban divatos ún. objektív kritériumok — a közös nyelv, lakóterület, vallás és egyebek — elégtelenek a nemzethez tartozás definiálásához, hiszen a tények túlmutatnak rajtuk.

A nemzet lényege a lélektani kötelék, tudat alatti meggyőződés, amely tagjait összekapcsolja és egyúttal alapvető módon megkülönbözteti őket másoktól, akik nem tagjai a nemzetnek. Ez a kötelék s meggyőződés teszi nemzetté a népcsoportokat. Tudjuk, minden esetben számos genetikai összetevő található. Az emberek viszonyulását és viselkedését azonban nem az befolyásolja, hogy mi is a

valóság, hanem hogy mit tartanak annak. A nemzeti lélektan fontos eleme a tudatalatti hit az egész csoport különleges eredetében és fejlődésében.

A nacionalizmus tudós elemzőivel ellentétben a nemzetvezérek hamar felfogták, hogy az etnopszichológia gyökere a vérrokonság érzése, s nem haboztak élni és visszaélni vele. A nacionalista szónoklatok és felhívások elemzése ezért hálás kutatási területe lehet — lehetne — a nacionalizmus vizsgálatának, amely mind-egyedül mellőzte s hazug propagandának minősítette ezeket a megnyilvánulásokat. A nacionalizmus azonban tömegjelenség, s felszítóinak "őszintétlensége" nem változtat ebbéli természetén. Nem a propagandisták őszintesége érdekes itt, hanem a tömegben rejlő őszintők természete, amelyre rátapintottak.

Már Bismarck a vér szavára hivatkozva egyesítette a németeket. Mondhatjuk ezt elvakult demagógiának, de Hitler éppen a véroközösségre való állandó utalásával nyugtázta le Európa legműveltebb nemzetét, s vált a nemzet megszemélyesítőjévé a németek szemében. Kevésbé ismert tény, hogy számos motívumot ő is kölcsönzött, mégpedig Mussolini beszédeiből. A vérség, a közös származás mítosza az eredetileg nacionalizmustagadó kommunista ideológiát is áthatotta, pl. Mao vagy Ho Si Minh felfogásában. Nem kivétel a demokratikus államok politikai gyakorlata sem: a közös ősök, a leszármazás, a rokonság képzetet hatották át az amerikai függetlenségi háború vezetőinek nyilatkozatait, dokumentumait is.

A vérokonságra hivatkozva mindig sikerrel mozgósíthatók a nemzetek, ez tehát lényeges jellemzőjük. A nemzet innen nézvést olyan emberek csoportja, akik rokon származásúnak érzik magukat. Ez egyúttal a legtágabb ilyen csoport, vagyis a nemzet nem más, mint maximálisan kiterjeszkedett család.

A különleges leszármazás érzése önmagában hat, miközben a történeti valóság többnyire egészen más. A nemzet többi tagjával történő identifikáció nemcsak a jelenre érvényes, hanem időtlen időkre, a múltra s a jövőre is, ez az érzés tehát időn túli, időn kívüli természetű. Tudatalatti jellegén túlmenően egyszersmind nem-rationális természetű (NB: nem irracionális, hanem nem-rationális), hiszen a saját leszármazás racionális végiggondolása oda vezetne, hogy minden nemzetnek külön Ádámja s Évája lehetett.

Érthető, hogy a társadalomtudósok nem szívesen szembesülnek nem-rationális természetű jelenségekkel. A nemzeti érzés és tudat azonban nem magyarázható ésszerű, gazdasági és egyéb fogalmakkal. Ez már Freud előtt is világos volt: a nemzeti hovatartozást ő olyan homályos és érzéssel teli erőnek nevezte, amely "annál erőteljesebb, minél kevésbé önthető szavakba". A tudatalatti és emocionális természetű nemzeti kötélék racionálisan nem értelmezhető ugyan, de elemezhető.

A kézenfekvő elemzési módszer a nemzeti érzés katalizátorait, kiváltó technikáit vizsgálja. Láttuk, hogy ezek közös vonása: az érzelmekre, s nem az észre apellálnak.

A nemzeti érzés nem-rationális gyökereit mindig hatásosan érintik a nemzeti szimbólumok. Ugyancsak hatásos eszköz a nemzeti (nacionalista) költészet, amely mély érzelmeket közvetít. A nemzeti múlt és géniusz kifejezésére különösképpen alkalmasnak vélik általában a zenét, nemcsak a népdalt, népi muzsikát értve ide. Végül a nemzeti érzés fölkeltségére kiválóan alkalmasak a családi értelmű metaforák: a bölcső, az otthon, az anyaság, az atyai örökség, a talaj, az ősök sírjai,

az elesettek vére s más hasonló fogalmak. Ezek sajátos csoportját képezik a rokonságot jelző metaforák (testvér, fivér, nővér, atya, anya, ős, vér, család, fészekalj, hajlék stb.). Mindezek általánosan, valamennyi nemzetnél előfordulnak, s a hasonlóan élénk reakciót váltanak ki mindenütt.

A racionális értelmezésnek azonban ezek is ellenállnak. Érzelmekről, szenvedélyekről van szó, amelyek magyarázhatják a más nemzetiségűek elleni spontán (nem szervezett) kilengéseket, különösen a kisebbségek rovására. A gyűlölködés azonban korántsem általános: az egyes nemzetek kapcsolatai nagyon változatosak lehetnek, ám a nemzeti kötelék, mivel a közös eredetbe vetett hiten alapul, végeredményben bifurkációs hatású: a "mi" és az "ők" csoportjára osztja fel az emberiséget.

A nemzet lélektani kútforrásainak feltáratlansága nyilván az egyik oka annak, hogy a társadalomkutatók hajlamosak alábecsülni a nacionalizmus potenciálját korunkban. Pedig a nacionalizmus mint politikai erő a II. világháborút követő időszak fejleményeinek tanúsága szerint nem hanyatlik, hanem határozottan emelkedő tendenciát mutat.

Connor, Walker: Beyond reason: the nature of the ethnonational bond. = Ethnic and Racial Studies, 16. vol. 1993. 3. no. 373-398. p.

Ba. K.

A tartós etnikai jelleg és a változó nemzeti tudatot meghatározó tényezők

Szerzőnk szerint "a nemzeti kisebbség olyan közösség, amely azon az összefüggő területen, ahol él, őshonos, vagy ahol már nagyon régóta megszakítás nélkül él. A nemzeti kisebbség nem jövevények és nem bevándorolt egyének összessége: nem hagyott el más területet. Olyan közösség, amely nem az anyanemzet államának, hanem egy másik nemzet államának területén él. Ezt az állapotot a nemzeti kisebbség közösségi akarata nem befolyásolhatta a múltban, s nem befolyásolhatja a jelenben sem: kisebbségi állapota teljesen független tőle".

A fenti helyzetet a nemzeti kisebbségek általában elfogadják, noha a kisebbségi sorshoz való viszonyulásban változások állnak be. Miközben a nemzeti kisebbség ebbéli sorsa kezdetén úgy viselkedik, mint anyanemzete, idővel — a többségi nemzettel való együttélés vagy egymás mellett élés hatására — az azonos viselkedésmód hasonlóvá "gyengül". Ez már maga a kisebbségi sors, amely határesetben — asszimiláció révén — meg is szűnhet.

Noha az asszimiláció a többségi nemzet részéről állandó (hivatalos és nem hivatalos) próbálkozás, a nemzeti kisebbség többé-kevésbé és hosszú időn keresztül ellenállhat. Ami a délvidéki magyarságot illeti, el lehet mondani róla, hogy ma még valóban magyar kisebbségnek tekinthető, mert 1. túlnyomó többségének minden kétségtelen nyelvromlás ellenére is magyar a nyelvi gondolkodása és logikája, 2. számos viselkedésformájában, értékítéletében elválik többségi környezetétől, 3. megtartotta — értelmiségének is köszönhetően — egységes közösségi emlékezetét, 4. ma is vallja, hogy miközben kisebbség, egyszersmind a magyar nemzet része, s mint ilyen, ragaszkodik hozzá és anyaországához.

A nemzeti kisebbségeknek szükségképpen kialakul az azonosságtudatuk, amit önazonosság-tudatként is értelmezni szoktak. Benne egyszerre van jelen a különbözőség vállalásának és az ekként való fennmaradás hitének tudata és a minél előbbi asszimilációra való hajlam kísértése. Ha az utóbbi győz, vége a kisebbségnek.

Az amerikai szociológusok egy része legalábbis dubiózus a kisebbségi csoportok életképességét illetően, mivel ehhez nincsenek elegendőek, és hatalmuk sincs elég az önmegmaradáshoz. (Igaz: ezek a vélemények leginkább a bevándorló etnikai csoportokra vonatkoznak.) Más szociológiai iskolák képviselői viszont azt vallják, hogy a kisebbségi csoportok minél további fennmaradásának nagy jelentősége van, ui. e nélkül képtelen fejlődni és változni a modern megapolisztársadalom és kultúrája, és az értéktermelési folyamatokban nem lehet biztosítani az állandó megújulást. Ezért e csoportok fennmaradását támogatni kell.

Mirnicz ez utóbbi iskolákkal ért egyet, mondván: "Ezt tapasztaljuk mi is. Abban a kölcsönhatásban, amelyben a jugoszláviai magyarok és a velük együtt élő szerbek élnek, továbbra is érzékelhető különbségek vannak a nyelvükben, szokásaikban, néprajzi kincseikben, szóbeli és írásbeli hagyományaikban, vallásukban és hiedelemvilágukban stb. Ugyanakkor a kisebbségeknél, de a velük való együttélés hatására a szerbeknél is a lelki sajátosságok és tulajdonságok egyre kevésbé jelennek meg a maguk eredetiségében . . . A közös élet hatására az együtt élők egyre jobban kötődnek a másik szimbólumához."

A kisebbségi létet vállaló azonosságtudatot számos tényező befolyásolja. Közülük — legfontosabbként — az alábbiakat kell megemlíteni:

A) A politikai intézmények és az azonosságtudat

Az állam mindenekelőtt a kisebbségek politikai tudatát igyekszik befolyásolni. Más vonatkozásokban viszont szívesen bízva a kisebbségek "nevelését" a többségi nemzet nem állami szervezeteire.

A legtöbb "kisebbségtartó" állam "türelmetlen, képtelen kivárni, hogy a kisebbségek más, 'természetes', de általában rendkívül időigényes tényezők hatására kultúráját cseréljenek, vagy esetleg be is olvadjanak az uralkodó nemzetbe. A mostani kisebbségi jogalkotás célja Jugoszláviában például az, hogy a kisebbségi politikai tudatban és közéletben minél több desperáló komponenst ültessenek el." Erre a kisebbségi reakció nem lehet más, mint: "mindannyian mártírok vagyunk", "az akadályok legyőzhetetlenek, de legalább tartsunk össze". Ez utóbbi vezet a kisebbségek egyetlen szervezetbe történő homogenizálódásához, ami óhatatlanul deformálja tagjainak emberközi — polgári — viszonyait.

B) A hitvilág, hagyományápolás és vallás intézményei és az azonosságtudat

A család, a vallás, illetve a családi és vallási hagyományok szerepe a kisebbségek fennmaradásában felbecsülhetetlen értékű. "A kisebbségi azonosságtudat sehol sem jut annyira kifejezésre a maga intim közvetlenségében és az egyéni érzelmekben, mint éppen ezekben az intézményekben." A kommunista rendszer az egyházat éppen ezért szorította a társadalom peremére, és a család szerepét is ezért próbálta csökkenteni. Ha ez kevésbé sikerült neki a kisebbségek körében, az a fent kifejtetteknek köszönhető.

C) A médiumok és az azonosságtudat

A kisebbségeknek azért van (egyres antidemokratikus rendszerekre gondolva: volna) szükségük nemzeti nyelvű médiumokra, mert tájékozódniuk kell a belföldön, ezen belül saját maguk körében, illetve külföldön, ezen belül az anyaországban lejátszódó eseményekről. Röviden szólva: "A kisebbségek fennmaradása ma közvetlenül függ az anyanyelvű médiumok zavartalan működésétől és fennmaradásától."

D) Műveltségi szint és azonosságtudat

A hagyományos, zárt falusi társadalmakban a kisebbségi azonosságtudatot alig fenyegette veszély. Ezzel szemben a nyitott, az ún. ipari társadalmak — mondhatni — "sírásói" a kisebbségi azonosságtudatnak. És mindenekelőtt abban az esetben, ha a mezőgazdaságból áramló, alacsony képzettségű kisebbségi népesség proletarializálódásáról van szó. Éppen ezért kell lehetővé tenni, hogy a kisebbségi először anyanyelvén művelődjék és váljék szakemberré. A tiszta gondolkodást csak anyanyelven lehet kialakítani, s ha ez megvan, a többség nyelve már könnyen elsajátítható, mégpedig a kisebbségi tudat feladása nélkül. "A kisebbségi egyén és közösség sose fordul annyira a múltba, hogy érvényesülési lehetősége csökkenjen. Ezért tűnnek értelmetlennek az állami tiltások és korlátozások" a kisebbségi nyelvű oktatást illetően.

E) Azonosságtudat a szórványokban és többséget képező kisebbségi környezetben

A szórványokban élők "nagy többségi nyomásnak vannak kitéve", "kisebbségi azonosságtudatuk állandó válságban van". Ezzel szemben a többséget képező kisebbségi létben a helyzet lényegesen kedvezőbb, hiszen az önszerveződésnek számos formája létezik, s az anyanemzettel-anyaországgal is könnyebb fenntartani az intenzív kapcsolatokat.

F) A lakhely és a munkahely tartós elkülönülésének hatása az azonosságtudatra

Ha a munkahely és a lakhely tartósan elválik egymástól, az a legelnemzetlenítőbb szituáció. Kiesik a család összetartó és nemzetiségmegtartó funkciója. A kisebbség tagjai ezáltal egyre számosabban szorulnak a társadalom peremére, vesznek el eredeti közösségük számára.

A. Peterson Royce (Ethnic Identity: Strategies of Diversity. Bloomington, 1982.) "az akulturációs-asszimilációs folyamatot három szakaszra bontja: az első szakaszban megtörténik az anyaországból áthozott etnikai tulajdonságok translációja és a befogadó országok adottságainak az elfogadása. A második szakaszban a behozott etnikai sajátosságok és a befogadó ország egyes szokásai egymáshoz illeszkednek és áthatják egymást: szegmentálódnak. A harmadik szakaszban többszörösen ismétlődő átalakulás megy végbe a magukkal hozott etnikai tulajdonságok és a befogadó országból elfogadott adottságok között."

"A nemzeti kisebbségek asszimilációja . . . nem azonosítható a bevándorlókéval. A kisebbségek asszimilációja nem kiszámítható és nem egyenletes folyamat:

... hol lelassul, sőt meg is szűnik, máskor viszont felgyorsul." Mindez attól függ, hogy egyrészt a kisebbségek anyanemzeti államának "miként megy a sorsa", másrészt attól, hogy miként alakul az a nemzetközi politikai harc, amely a kisebbségi kérdést is érinti.

Mimics Károly: A tartós etnikai jelleget és a változó nemzeti kisebbségi tudatot meghatározó tényezők. = Híd, 56. évf. 1993. 4. sz. 265-274. p.

F. T.

A migráció és az új Európa

A fenti cím alatt az Ethnic and Racial Studies tematikus összeállítást közöl. Az összeállító glasgowi professzor, Robert Miles írta ennek első, bevezető darabját Európa 1993: a migráció változásainak jelentősége címen.

Nyilvánvaló, hogy a kérdés jelentősége Nyugat-Európa számára a 80-as évek derekától szüntelenül növekedik. Több párhuzamos folyamat vált markánsabbá ezalatt: a nemzetközi migrációban új jelenségek alakultak ki; felelevenedtek a rasszizmus, az idegengyűlölet megnyilvánulásai több ún. nemzetállamban; előbb-rehaladt a nyugat-európai integráció megvalósulása; egyre érezhetőbbek a "létező szocializmus" összeomlásának következményei Nyugaton is.

Jóllehet a szerző marxista terminológiát alkalmaz, mégis cáfolja, hogy a migrációs hullám, a menekültáradat kielégítően magyarázható lenne a tőkefelhalmozás elméletével. Nem pusztán a Nyugatra beáramló képzetlen munkaerő kizsákmányolásáról van szó, hiszen egyre több a magasan képzett és vezetői szintű bevándorló.

Három alapvető fejlemény különböztethető meg e téren. Az első a kommunizmus bukásának egyenes következménye. Ez táplálja azon nyugati aggályokat, miszerint az újonnan elnyert szabadságot a közép- és kelet-európai polgárok Nyugatra költözés formájában fogják gyakorolni, hogy ezáltal elkerüljék országukban az eredeti tőkefelhalmozással járó megpróbáltatásokat. E felismerés hatására az Európai Közösség (EK) országai egymás után készítették el terveiket a bevándorlás és a menekültbeáramlás korlátozására, ideértve a lengyel és cseh határzónában létesítendő elektronikus monitorrendszerek terveit, amelyeket hivatalosan az illegális bevándorlás tömegessé válásának lehetőségeivel indokolnak.

A második fejlemény a menekültprobléma kiéleződése. A látszattal szemben nem mennyiségi kérdésről van szó elsősorban, hiszen pl. a 2. világháború végén nagyobb tömegek hányódtak otthontalanul Nyugat-Európában, mint ma. A gazdasági és politikai kontextus változott meg. A közlekedés és távközlés hihetetlen méretű fejlesztésének egyik következménye, hogy viszonylag olcsó repülőjeggyel a fejlett országok bármelyike elérhető 24 órán belül. Ez korábban lehetetlen volt. Másrészt a menekültek kategóriája elveszítette a kommunizmus fennállása alatt kialakult politikai tartalmát, és a menedékjogot kérőkről feltételezhető, hogy gazdasági migrációjukat tüntetik fel politikai indokoltságúnak. Ez pedig védekezésre, új intézkedések meghozatalára kényszeríti a Nyugatot.

A harmadik jelentős fejlemény a 80-as években a dél-európai államok helyzetének változása. Korábban kibocsátó országként szerepeltek, vendégmunkások tömegeit indították a fejlettebb Északra. Mostanában viszont Olaszország, Spa-

nyolcarszág és Portugália egyaránt bevándorlási célorzággá vált. Az oda irányuló, főként észak-afrikai eredetű bevándorlás azonban nem ismétli a korábbi Gastar-beiter-mintát: többnyire illegális, gyakran fiatalokú jövevényekről van szó, akik minden tekintetben kiszolgáltatottak. Jelenlétük, párhuzamosan a gazdasági és társadalmi válságjelenségekkel (Olaszország), máris megteremtette a rasszista megnyilvánulásoknak kedvező közéleti atmoszférát.

Egy másik, F. W. Carter, R. A. French és J. Salt (londoni egyetem) által írt tanulmány a Kelet- és Nyugat-Európa közti migrációt vizsgálja.

Évtizedek csaknem teljes elzártága után ez a két nagy migrációs régió legalább részben fuzionálni látszik. Korábban mindkét régióban kialakult a jellegzetes belső migráció; most ennek formái is változóban vannak, és új jelenségként — de semmiképp sem egyirányúan — megjelent a Kelet-Nyugat közti migráció mint mindennapos gyakorlat.

Ez utóbbit az 1. világháború utáni változások tették tömegessé, s a kommunizmus évtizedei voltaképpen csak befagyasztották. Négy fő ok valószínűsíti, hogy tartósan számolni kell migrációs nyomással:

- 1) a politikai-gazdasági átalakulás folytatódni fog, tehát a határokat nem zárják le;
- 2) ugyanez az átalakulás megnöveli a munkanélküliek számát Keleten, noha távolról sem tekinthetők potenciális emigránsnak a munkanélküliek milliós tömegei;
- 3) várhatóan csökken a mezőgazdaságban foglalkoztathatók száma, amely ma még jócskán meghaladja a nyugati mértéket;
- 4) az etnikai-nemzetiségi konfliktusok tűzfészkei menekülthullámokat indíthatnak útnak, különösen az anyaországgal rendelkező kisebbségek köréből.

A szerzők ezt követően az előrejelzés szándékával tekintik át a bevándorlás, illetve menekültbeáramlás lehetséges változatait és kiindulópontjait. Az elsőt a Nyugaton élő kelet-európaiak képezhetik, "láncreakció" formájában, rokoni és egyéb kapcsolatok révén. A legnagyobb Nyugaton élő csoportok a volt Jugoszlávia polgárai, valamint a lengyelek. Tény, hogy visszaáramlás is megindult 1990 óta, családi és egyéb okokból (nyugdljasok).

További változat a volt Szovjetunió belül már a Gorbacsov-érában megélnékült migráció, amely a közép-ázsiai köztársaságokból hazatérő oroszok esetében már-már menekülés.

Az elvándorlás fokozódott 1991-től, amikor pl. a fejlettebb balti államokban számos oroszról megtagadták az állampolgárságot. Másféle migrációs irányzat a sztálini deportálások sújtotta népcsoportok visszatérése korábbi lakóhelyükre, ahol konfliktusba keverednek az új telepésekkel (volgai németek, krími tatárok stb.).

Széleskörű biztonsági intézkedések kísérték a Gorbacsov-féle demokratizálást a Szovjetunió szomszédainál 1990-ben, mivel több milliós gazdasági menekülthullámtól tartottak. Valójában ez nem következett be sem Lengyel-, sem Magyarországon, noha a szovjet utódállamok helyzete romlott azóta. A rövidebb-hosszabb időt a szomszédos országokban töltő oroszok, ukránok munkavállalás vagy kereskedés céljából érkeznek. Az igazi menekülthullám a felbomló Jugoszlávia felől érkezett, főleg Magyarországra (1991 végén 45 ezer menekült; rajtuk kívül több tízezeren magánszemélyeknél, rokonoknál tartózkodtak, ezek többsége magyar

nemzetiségű). Legalább 50 ezer magyar él és 10 ezer egyéb nemzetiségű személy tartózkodik Magyarországon Romániából is. A külföldi munkavállalók száma ugyancsak 50 ezer körüli, közülük sokan gazdasági menekültek tekinthetők.

A kelet-nyugati migráció 1,3 millió embert érintett 1989-ben (ebben még a 345 ezer NDK-beli menekült is szerepel). Igaz, ugyanekkor indult meg a nyugati szakemberek, menedzserek, kereskedők, oktatók Keletre áramlása is, ez utóbbiak azonban többnyire határozott idejű szerződéssel érkeznek. A menedékjogot kérő keletiek közül a legtöbb (45%) Németországba tartott; 1992 májusáig csak Jugoszláviából 125 ezer menekült érkezett az országba (Magyarországra 70 ezer). Jugoszlávia utódállamait az említett időpontig 550 ezren hagyták el, s 2 millióra tehető a belföldi menekültek száma.

A volt Szovjetunióból Nyugatra érkezők (1989: 235 ezer, 1990: 453 ezer, 1991: 335 ezer) zömét három népcsoport tagjai tették ki: a zsidók (1990: 180 ezer), a németek (1991: 147 ezer) és az örmények (1990: 50-60 ezer). Az Izraelbe áttelepült szovjet zsidók száma összesen legalább 400 ezer volt 1948 és 1990 között.

A kommunizmus bukása tehát új tendenciákat hívott életre a kelet-nyugati migrációban, de felélesztett régebbieket is. Az események hatására több téves előfeltevés dőlt meg:

1) Nem igazolódott, hogy a határok megnyitása után Nyugatra fognak tódulni a lakosság nagy tömegei a jólét reményében.

2) A változásokat követő migrációs jelenségek nem váltak új népvándorlássá, s nem haladják meg a nyugati államokon belüli migráció arányait, kivéve a háborús (dél-szláv) menekültek esetét.

3) Nem igazolódott, hogy a nyugati kormányok tehetetlenségre vannak kárhöz-tatva a menedékjogot kérőkkel szemben. Az EK egyeztetett határellenőrzési és bevándorlási politikája hatásos szűrőnek bizonyulhat.

A holland Roel Fernhut (nijmegeni egyetem) tanulmánya az egyesülő (Nyugat-) Európa bevándorlási és menekültügyi politikáját tárgyalja, különös tekintettel a törvényi szabályozás és a nemzetközi egyeztetés problémáira.

Franciaország, az NSZK és a Benelux államok kormányai 1985-ben a luxemburgi Schengenben egyezményt kötöttek az országaik közti határellenőrzés fokozatos eltörléséről. Az egyezmény eredetileg a szállítás és közlekedés megkönnyítését irányozta elő, ám amikor 1990-ben életbe lépett, már megváltoztak a hangsúlyok: a szabályozás középpontjába a résztvevők külső határellenőrzése, a bevándorlás korlátozása, a közös vízumpolitika, az információcsere és a szankciók kérdése került.

Az Európai Közösség (EK) hasonló folyamatot indított el 1985-ben a Fehér Könyv kiadásával, amely az 1993. január 1-jén az egyesített, belső határok nélküli piac megteremtését tűzte ki célul. A folyamat részeként írták alá a tagállamok 1990-ben a Dublini Konvenciót, amely a menedékjog kérésének s megadásának feltételeit szabályozta. Egy másik, az EK külső határainak átlépését szabályozó konvenciót egyelőre nem sikerült tető alá hozni, jóllehet annak szövege készen áll (ez egyebek közt úgy foglal állást, hogy Nagy-Britannia határai külső határként kezelendők).

Az utóbbi konvenció körüli huzavonát tapasztalva számos tagállam úgy döntött, hogy csatlakozik a már életbe lépett schengeni egyezményhez, amely ilyenformán (Olasz-, Spanyol-, Görögország és Portugália részvételével) már 9 tagúvá bővült.

A Schengen-csoport az 1993-tól létező egységes piac szellemében cselekedett ugyan, ám egyezményük nincsen alávetve az Európai Parlament és az Európai Bíróság demokratikus és törvényes ellenőrzésének és felügyeletének, mert a schengeni egyezmény nem az EK intézményeként született.

A schengeni egyezmény és a külső határokról szóló konvenció szövege egyaránt problémákat vet fel, mivel a belépőktől a tagállamok bármelyikébe vízumot, illetve érvényes útiokmányt követel meg, ami úgyszólván kizárja a menekültek beutazását, s így ellentétes az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatának 14. cikkelyével, ui. beutazás nélkül menedékjogot sem lehet kérni. De a két egyezmény azáltal, hogy szankcionálja a megkövetelt okmányok nélkül beutazók szállítóját, még ezen is túlmegy, azaz közvetve az utaztatással, közlekedéssel foglalkozó cégekre hártja a lehetséges menekültek előzetes szűrését, voltaképpen hatósági feladatokat ró rájuk.

A két egyezmény ugyancsak szankcionálja a külső határok engedély nélküli átlépését a kijelölt átkelőhelyeken kívül, s így ellentétben áll a Menekültügyi Konvenció 31. cikkelyével, amely tiltja büntetőjogi szankciók alkalmazását menekültek illegális határátlépésének esetében.

További hiányosság: a két dokumentum nem valósítja meg a tagállamok menedékjogi eljárásainak és jogszabályainak összehangolását, aminek hiányában a menedékjogért folyamodók esetleg kedvezőtlenebb elbánásban részesülnek az egyik tagállamban, mint a másokban.

Az említett és más hiányosságok eltávolítása nyilván törvényhozási feladat. A schengeni egyezmény és a Dublini Konvenció aláírói ugyanakkor azt fontolgatják, hogy az EFTA tagállamainak bevonásával kiterjesztik a dokumentumok hatályosságát. Mindenképpen szükségesnek látszik azonban a törvényességi felügyelet, a fellebbezés lehetőségének biztosítása a bíróságokon az érintettek számára.

Miles, Robert: Introduction — Europe 1993: the significance of changing patterns of migration. = Ethnic and Racial Studies, 16. vol. 1993. 3. no. 459-499. p.

Carter, F. W. — French, R. A. — Salt, J.: International migration between East and West in Europe. = Ugyanott, 467-491. p.

Fernhout, Roel: 'Europe 1993' and its refugees. = Ugyanott, 492-506. p.

Ba. K.

A modellkövetéstől a modellalkotásig. (A "harmadik út" eszménye Kelet-Közép és Kelet-Európában)

A térségben erősödő remodernizációs törekvések, a nyugat-európai fejlődési minták elvetése az egyes politikai csoportok és mozgalmak részéről, teszik időszennővé Pászka Imre eszmetörténeti vázlatát.

A "harmadik út" problematikájáról van szó. Ami a szellemi felmenőket illeti — igaz, egy negáció erejéig — a magyar reformkorig tekint vissza a szerző. Szelényi Iván klasszifikációjának helyességét kétségbe vonva, e tekintetben legfeljebb

"mostohaapának" tekinti Széchenyit, Keményt és Eötvöst, kiknek az organikus fejlődés képviselőjében, a modernizáció mélyebb összefüggéseinek a megértésében betöltött szerepe "nem jelentett valamiféle sajátos, nemzet-specifikus harmadikutas elgondolást, hanem ellenkezőleg, az általuk ideálisnak tartott angol modellnek a magyar állapotokhoz való adaptálását."

Sőt, kiterjesztő hatállyal úgy véli, hogy a hosszú 19. században nem is annyira a "harmadik út", mint inkább az angol kontra francia modell követésének alternatíváján medítáltak a térség jeles gondolkodói. Ők, a "modernizációs elit" képviselői, akik — a "Besitzbürgertum" és "Bildungsbürgertum" hiányában — a nemesség (kiváltképpen az arisztokrácia) soraiból verbuválódtak.

Szerzőnk a harmadikutas eszme kialakulását, részeként egy csalódottságból táplálkozó konzervatív, centralista ellenhatásnak, mint az említett két modell valamelyikéről való leágazást határozza meg. Másszóval: a nyugati modellek követésének torzulásai, a működési mechanizmus "deviáns korrelációi" hívták életre — a 19. század végétől — a kelet-közép-európai igényekhez illesztett modellek kialakításának szükségességét. A harmadik út képviselői már nem a nemességből kerülnek ki, hanem a "plebejus származású, lelki alkatukban karakterisztikusan agrár . . . struktúrákat is hordozó első-második generációs értelmiségi csoportok" köréből, kiknek — hangzik a szerző szigorú ítélete — "jövőképét eltorzította ideológikus valóságmeghatározásuk." És továbbmenve: "Ezek a csoportok Közép-Kelet-Európa (sic!) identitászavarainak hordozói".

Sommás ítéletét némiképp oldja a harmadikutas mozgalmak megjelenési formáinak változatosságára történő utalás: a harmadik út mint utópista eszmevilág, országonként más-más hangsúllyal vált a térség "tradicionalista, agrárius, népi . . . s nem utolsó sorban a szélsőjobb mozgalmainak eszmei referencia háttérévé". Igaz, az utóbbi értintkezési pontot inkább a felületes publicisztikai megnyilatkozásokra tekinti érvényesnek, viszont az agrártársadalom progresszív modelljét is a populizmus és fundamentalizmus viszonyában vizsgálja. (A fundamentalizmus meghatározásával adós marad, ám a populizmus fogalmát sok néven, így mint farmer-radikalizmust, intellektuális agrárszocializmust, parasztmozgalmakat, politikai populizmust "mutatja be", s ide sorolja de Gaulle és J. Carter "tanait" is, összefoglalóan: minden olyan eszmét és nézetrendszer populizmusnak tekint, amely a népet magasztalja, a kisember pátoaszát hangsúlyozza.)

Viszont: Németh László szárszóí előadását, Kovács Imrénének a balatoni ifjúsági parlament előtt elhangzott 1943-as beszédét nem tekinti a populizmus megnyilvánulásának, hiszen a parasztpolgárosodás gondolata folytán utalás sincs bennük erre. Leszögezi: a népiek kétségtelenül harmadikutasok voltak, rájuk azonban — Gyurácz Ferenc meghatározását elfogadva — a harmadikutas demokrata jelzőt találóbbnak ítéli. (A későbbi generációk képviselői közül — harmadik utas vonásokat elismerve — Erdei Ferencet és Bibó Istvánt a "szocialista polgárosodás" képviselői közé sorolja.)

Szerző szerint a harmadikutas elgondolásokat diszkreditálta a bolsevizmus és a fasizmus demagógiája és gyakorlata mégpedig a nép, nemzet, tradíció és agrár motívum kisajátítása révén. A modern harmadikutaságnak a kohézióra és a

kultúra elsőbbségére alapozó pozitív vonása mellett — lengyel példára hivatkozva — Pászka kiemeli a múltba fordulás motívumát és a régi értékek felsőbbrendűségének hangsúlyozását is: az organikus lengyel-keresztény cselekvést, a radikális antiszemitizmust a nyugat-európai szcientizmussal szemben (Jelenski).

A harmadikutasok kultúra-központúságából egyenesen következett a kultúra és a civilizáció fogalmának szembeállításása: e német talajból sarjadt nézet szélsőséges megnyilvánulásaként a román Popovici 1910-ben kiadott könyvét említi a szerző.

Rámutat: a harmadik utasok egyaránt perben álltak a marxistákkal, a nyugat-európai modellt pusztán adaptálni kívánó liberálisokkal, a konzervatívokkal (szociális érzéketlenségük miatt — a ref.) s végül a parasztkérdést csupán kulturális problémaként kezelő szélsőjobboddallal is.

A "népi kultúra — elitkultúra" vita mögött a harmadikutasok részéről a nyugati minták vélt kozmopolitizmusának és az eredetiséget kifejező népi-nemzeti motívumoknak a szembeállításása húzódtott meg. (Persze, teszi hozzá Pászka, az ún. európaiság is népi forrásokból építette fel egy korábbi időszakban modern kultúráját.)

Ami a kultúra-civilizáció ellentétet illeti: az eredetiség egyetlen megnyilvánulási területe (az utópisztikus világlátás következtében) a kultúra maradt, ahol ki lehetett fejezni a prekapitalista örökséget, szembeállítva a nép "természet-adta", mindenben arányos életét a modern világ disszonanciáival, a kirívó társadalmi egyenlőtlenségekkel és a közösségből leszakadt, városi életre kényszerített egyének kilátástalan sorsával. (Szerzőnk példája lorgától: "Amikor annyi viszontagság után megalapítottuk ezt a szerencsétlen Romániát, érthetően nem azért tettük, hogy részvénytársasággá váljon.")

A tagadás talaján álló modernizációs kísérletek másik fő vonulatát a népiek mozgalma adta. Premissájuk a nagyfokú szociális érzékenység volt, s voltaképpen a marxizmus részleges revízióját hajtották végre. Náluk a struktúramódosító alternatíva hordozója nem a proletariátus, hanem a parasztság, amelyet polgárrá kívántak nevelni. (Szerzőnk példái — Borbándira hivatkozva: Erdei, Bibó, Veres Péter; a lengyelek közül: Brozowski, Abramowski, Domowski; románok: Stere, Madgearu.)

Érdekes, hogy a 20-as évek agrárreformjainak talajáról a mezőgazdasági termelés és elosztás gyakorlati következményeit tekintve könyörtelen antikapitalisták és antibolsevisták voltak, viszont egy "autentikus demokrácia" kereteiben ragaszkodtak a nyugati demokrácia intézményeihez és gyakorlatához (Dánia).

A harmadikutas népiek közös eszménye: a modernizáció csak az agrárviszonyok és a paraszti életkörülmények gyökeres átalakításával, a nemzetgazdaság egészének paraszti alapokra helyezésével, a szövetkezeti társulási rendszer megszervezésével valósítható meg.

Felfogásunkban az iparfejlesztés is a parasztság és a mezőgazdaság érdekköréhez simul (Stere); a paraszti munka szezonális kötöttségeit kívánta felszámolni és a falusi házi- és kézműipart támogatni. Sőt, a többször említett román Stere odáig ment, hogy a városi munkásságot és az iparüzést is a mezőgazdasági szövetkezeti rendszer mintájára szerette volna kialakítani a nagyiparral szemben. Madgearu parasztállam-eszményének alapját az a felismerés adta, hogy a kapitalizmus mint termelési rendszer nem hatol be a parasztgazdaságok nagy többsé-

gébe, viszont kereskedelmi apparátusával megfosztja őket a profittól. Következése: Kelet-Európa agrártársadalmakra jellemző struktúrája nem viseli el az iparosított társadalmak nyugati modelljeit, illetve ezek alkalmazását.

Végezetül a szerző elismeri: a harmadikutas (népi) eszmék joggal sorolhatók a fejlődéstudományok közé, mert a valóság megismerésének talaján állnak, s modelljüket a kelet-közép-, illetve kelet-európai viszonyokhoz illesztve dolgozták ki.

Pászka Imre: A modellkövetéstől a modellalkotásig. = Létünk, 23. évf. 1993. 2-3. sz. 166-190. p.

Ch. Gy.

Újabb írások a csángókról

Az erdélyi Brassóban negyedévenként megjelenő kulturális folyóirat, a Brassói Füzetek 1992. évi 4. száma több cikkben-tanulmányban foglalkozik a csángó-magyarok történetével és mai helyzetével.

Halász Péter, a csángó nyelvjárásnak és a csángók néprajzának ismert kutatója és szakembere Az elcsángált magyarokról című cikkében a csángó név eredete és jelentése körüli vitákat ismerteti. A ma már általánosan elfogadott nézet szerint a név a keleti magyar nyelvjárásban most is élő "csángál, elcsángál" azaz "a többségtől elhúzódik, félrekóborog, elveszőben van" igéből származik.

Brassótól keletre, a Barcaságban élnek a hétfalusi csángók. Minden valószínűség szerint a 11-13. században ide telepített székely és besenyő határőrök leszármazottai. A 15-16. század fordulóján II. Ulászló király ezt a területet elzálogosította Brassó városának, s ettől kezdve 1848-ig a hét falu a szász város jobbágya volt. Szász hatásra lakosaik evangélikus vallásra tértek, és viseletükben is erős szász hatás érzékelhető. Magyar nyelvüket és öntudatukat azonban mai napig megtartották.

A Tatros felső folyása melletti völgyekben, a gyimesi szoros körüli rengetegben élnek a gyimesi csángók. Ők is a Székelyföldről kerültek ide, nagyrészt az 1764. évi madéfalvi veszedelmet követően.

Harmadik csoportként Halász a bukovinai székelyeket említi. Őket is gyakran csángónak nevezik, bár tiltakoznak ez ellen, mondván, hogy ők székelyek. Csupán a múlt század végén Déva környékére, Erdélybe visszatelepült csoportjuk nevezi magát csángónak. Egyébként a bukovinai magyarok — akiket, tudjuk, 1941-ben hazahoztak Magyarországra, s a Bácskában telepítették le, majd a szerbek által elűzve Baranya és Tolna megye területén szétszóródva találtak új otthonra — valamennyien a már említett madéfalvi veszedelem után kerültek az akkor osztrák fennhatóság alatti lakóhelyükre.

A csángók legnagyobb csoportját a moldvai csángók alkotják. Az irodalom valamennyiőjüket csángónak nevezi, bár közülük csak a legkorábbi, még az Árpád-korban kitelepültek vállalják ezt a nevet, a többiek székelynek mondják magukat. Történetüket, az egymást követő kivándorlásokat a cikk nagy vonalakban ismerteti, úgy mint a korábbi három csoportét.

A Brassói Füzetekben megjelent másik bennünket érdeklő cikk József Áron összeállítása "Mivé lettél csángómagyar?" címen, amelyet a csángó himnusznak nevezett énekből kölcsönzött a szerző. Ezt az éneket Forrófalván a múlt század

hetvenes éveiben jegyezték le, s most dallamával és mind a hat versével együtt közli a folyóirat (64. p.). József Áron szemelvényes szöveggyűjteménye, mondhatjuk részben okmánytára, elsősorban a moldvai csángók mai helyzetére hoz dokumentumokat. Első szövege viszont egy Klézsén a két világháború között Domokos Pál Péter által lejegyzett "népi-mesét" közöl a csángók Moldvába kerüléséről. Eszerint Ázsiából jöttek, egy részük tovább ment a Kárpáti Medencébe, ők viszont megtelepedtek itt. (Persze kérdéses, hogy ez a "mese" mennyiben alapul néphagyományon, illetve mennyiben tükröz olvasmányokból merítő vagy iskolában hallott dolgokat. Ez utóbbiakat valószínűsíti, hogy Klézse nem tartozik az ősi csángó telepek közé, tehát a népi emlékezet nem is nyúlhat vissza a magyar honfoglalás koráig. Az is gyanús, hogy a benne foglalt elmélet csupán a múlt század végi történeti munkákban merült fel először.)

A moldvai csángók nemzetiségi megítélésének szempontjából legjellemzőbbek azok az iratok, konkrétan 1991-ből való levelek, amelyekben Ioan Robu bukaresti katolikus érsek kifejti, hogy a kért magyar nyelvű istentiszteleteket miért nem lehet bevezetni a csángók templomaiban. Azért nem, válaszolja Robu érsek a magyar nyelvű misét kérőknek, mert a csángók nem magyarul beszélnek, "a csángó nyelv nem egyenlő a magyar nyelvvel". Nem is nagyon értik a magyart, mondja az érsek, egységes csángó nyelv pedig nincs, falvanként más- és más. Az a nyelv, amelyet mindnyájan beszélnek, a román.

A válogatás utolsó darabja a szabófalvi Perka Margit levele, aki 1992-ben mint az egyik népszámlálási összehírő tiltakozott az ellen, hogy a jászvásári (jași-i) római katolikus püspök utasítására szószékről szólították fel a katolikus híveket, hogy román nemzetiségűnek vallják magukat, mondván: a vallás megjelölésében a "római" jelző a "román" szóból ered, ők tehát románkatolikusok. Ugyanakkor ijesztésül azt terjesztették, hogy aki magyarnak vallja magát, azt deportálják.

Akaratlanul is a moldvai római katolikusok eredetéről szóló iménti megállapításra válaszol Szabó T. Ádám német nyelvű tanulmánya, amely a németországi Ural-Altäische Jahrbücher 1993. évfolyamában jelent meg. Ez áttekinti a moldvai katolikusok (magyarok) történetére végzett kutatások eredményeit a legrégebbi időkől napjainkig, közli a fontosabb nemzetközi irodalmat, s térképen is ábrázolja mai elhelyezkedésüket. Rámutat az utolsó hivatalos statisztikai számadatok pontatlan és megbízhatatlan voltára. Ezek szerint ugyanis a Moldvában található 243 226 római katolikusnak csak 5%-a, azaz 15 810 személy tud magyarul és vallja magát magyarnak, holott ez a szám 80-100 000 között lehet. (Egyedül Szabófalván több mint 11 ezer magyar csángó él.) A tanulmány végén Szabó T. Attila egyenként felsorolja a két moldvai katolikus egyházmegye 92 plébániával rendelkező települését, megjelölve a templom első említésének évét, a mai lakosság számát és ezen belül a magyarokét. Ez utóbbi számadatok, természetesen, nem hivatalosak.

Tájékoztatásul közöljük még, hogy a Brassói Füzetek előddig három folytatásban (1992. 2-4. sz.) publikálta Bálint András A barcasági csángómagyarok története c. munkájának egy részét, és még további folytatásokat ígér belőle. Mihelyt a munka közzélése befejeződik, referálni fogjuk.

Halász Péter: *Az elcsángált magyarokról.* = *Brassói Füzetek*, 7. évf. 1992. 4. sz. 54-56. p.

József Áron: *"Mivé lettél, csángómagyar?" Válogatás.* = *Brassói Füzetek*, 7. évf. 1992. 4. sz. 57-63. p.

Szabó T. Ádám: *Die Katholiken in der Moldau.* = *Ural-Altäische Jahrbücher*, 1993. Jg. 29-46. p.

B. K.

A nemzeti kisebbségek helyzete a Szlovák Köztársaságban

Az alább ismertetett broszúra a szlovák Nemzeti Tanács (Parlament) elemző osztálya szakértőinek összeállításában jelent meg.

Szlovákia népessége nemzetiségi szempontból összetett: a 85,6%-os részaránnyal domináns szlovákság mellett számos más nemzetiség is lakja. Az 1991-es népszámlálás adatai szerint 568 ezer magyar (nagyobbrészt kompakt tömbben Délen és Dél-Keleten), 81 ezer roma (egyes becslések valós számukat 250 és 500 ezer közé teszik) 53,4 ezer cseh 17 ezer ruszin és 14 ezer ukrán (főként Észak-Keleten), 5,6 ezer német, 4 ezer morva, 3 ezer lengyel és mintegy 30 ezer egyéb nemzetiségi él az országban.

A teljes értékű nemzetiségi léthez hozzátartozik az etnikai, kulturális, nyelvi és vallási identitás megőrzésének a lehetősége. Ez természetesen olyan jogokat feltételez, amelyek nemzetiségi mozgásokat teremtenek vagy garantálnak a köz- és magánéletben. Egyben e mozgástér és a benne való élés indikátorként jelzi az adott ország nemzetiségi politikájának jellegét és szintjét.

Szlovákia a 23/1991. számú alaptörvénnyel bevezette az Emberi jogok és alapvető szabadságjogok védelméről hozott Egyezményt, továbbá a szlovák alkotmány 33. és 34. paragrafusai is összefoglalja az alapvető jogokat.

A broszúra ezután utal a nyelvi lehetőségekre, s hivatkozik egy empirikus felmérésre, amely szerint a magyar kisebbség 71%-a használja anyanyelvét a magán- és közéletben, illetve munkája során.

Az ország iskolarendszere az óvodától a felsőoktatásig minden szinten biztosítja a nemzeti nyelv(ek)en való tanulás lehetőségét. A nyelvi és etnikai fejlettséggel összefüggésben az anyanyelvi oktatás három típusú iskolában valósul meg:

- egynyelvű nemzetiségi iskola (kizárólag magyar iskolák vannak);
- kétnyelvű iskolák, illetve osztályok, ahol bizonyos tárgyakat a nemzetiség nyelvén tanítanak (ének-zene, az anyaországról és történelméről szóló előadások stb.), míg másokat (pl. matematika, természettudományos tantárgyak) szlovákul;
- szlovák tannyelvű iskolák, ahol a nemzetiség anyanyelve mint fakultatív tárgy jelenik meg (az utóbbi két típus főként az ukrán-ruszin nemzetiséghez kapcsolódik).

A ruszinok jelentős része a korábbi történelmi körülmények hatására nem tekinti magát az ukrán nemzethez tartozónak (ellentétben az értelmiségiek többségével). Elutasítást váltott ki a ruszinokból az 1948-as kommunista hatalomátvételt követő erőltetett ukránosítás. Ez ellen akkor úgy védekeztek, hogy inkább szlovák iskolába küldték gyermekeiket. A ruszin nemzetiség még a keletkezés stádiumánál tart, aminek az is bizonyítéka lehet, hogy nincs normalizált ruszin (irodalmi) nyelv sem.

Így egyenlőre ruszin nyelvű nemzetiségi iskolák sem léteznek, bár az előrejelzések szerint ez a helyzet a közeljövőben megváltozhat.

A romák a közelmúltban megkapták a nemzetiségi státuszt. Ezzel együtt a teljes értékű nemzetiségi lét kialakulása épp hogy megkezdődött, s nincs igazi cigány nyelvű iskola sem. A szülők szlovák vagy magyar tannyelvű iskolákba küldik gyermekeiket (1992/93-ban néhány úgy nevezett "nulladik" cigány-szlovák nyelvű osztályt létesítettek Kassán).

1991/92-ben 299 tisztán magyar, és további 105 vegyes tannyelvű óvoda működött az országban (bennük 13,2 ezer gyerekkel). Ukrán vonalon a hasonló számok: 32 óvodában 818 gyerek. Ugyanebben a tanévben 264 tisztán magyar és 28 vegyes tannyelvű általános iskola létezett (közel 48 ezer tanulóval, az összes magyar iskolásgyerek 76%-ával). Az előző évhez viszonyítva hét újabb magyar nyelvű iskola nyílt, s a magyar anyanyelvű gyerekek részaránya 1,1%-kal nőtt saját iskoláikban. Ukrán iskola 15 működött 904 gyerekkel (ez az összes tanuló 49%-a).

Hat magyar, és további húsz vegyes tannyelvű középiskolából választhatnak a magyar diákok (az 5219 idejáró diák az összes 41%-át jelenti), az előző évhez viszonyított arány 3,7%-kal nőtt. Ukrán diákok számára három középiskolai osztály működik 43 tanulóval.

Egyetemi szinten nincs sem saját sem vegyes tannyelvű intézmény, van viszont néhány magyar tanszék (Comenius Egyetem, Nyitrai Pedagógiai Főiskola) összesen 396 hallgatóval. Az ukrán nyelvű pedagógusok képzéséhez az Eperjesi Főiskola tanszéke nyújt lehetőséget (48 hallgató).

A kulturális életben számos egyesület, színház, kiadó, újság, könyvtár, rádiótévé játszik szerepet (pl. a Komáromi Jókai Színház évente tíz-tizenkét bemutatót tart). Külön nemzetiségi ellátásra berendezett könyvtárak nem léteznek, a magyar- vagy ukránlakta vidékeken a megfelelő területi ellátást végző könyvtárakban van nemzeti nyelvű állomány. (A nemzetiségek anyanyelvű könyvtári ellátásáról ld. Kisebbségkutatás, 1992/93. 4. sz. 766-768. p.)

A Szlovák Rádió heti összesítésben 35 órát sugároz magyar és 11 órát ukrán nyelven. A tévé minden héten 35 perces "Hírmagazin"-t ad magyar nyelven (kivéve a hónap utolsó hetét, amikor e 35 perc fele-fele arányban oszlik meg a magyar és az ukrán-ruszin adás között).

A szlovák országgyűlésben 17 küldött képviseli a magyarokat (11,3%), három pedig a ruszin és ukrán nemzetiséget (roma képviselő nincs a parlamentben). A járási közigazgatási szervek apparátusában 9,5%-ot tesznek ki a magyar, 1,4%-ot pedig az ukrán-ruszin nemzetiségűek.

A helyi közigazgatás személyi összetételéről nem állnak rendelkezésre ilyen típusú adatok. Az általános gyakorlat szerint, ahol például — akárcsak enyhe — magyar többséget mutat a lakosság nemzetiségi összetétele, ott a helyi vezetők is magyarok. Helyet kapnak a nemzetiségek képviselői az olyan országos döntéshozó vagy -előkészítő testületekben is, mint az Országos Tanügyi Tanácsadó Testület, a Nemzeti Sajtótanács, Könyv- és Kulturális Nemzeti Tanácsa stb.

A nemzetiségi kultúra ápolását állami pénzekkel is támogatják (1992-ben 40 millió korona "ment el" periodikus kiadványokra, 36 millió a kulturális szövetségek

— CSEMADOK stb. — céljaira, 25 millió színházakra és más együttesekre, 14 millió könyvekre).

Position of National Minorities in the Slovak Republic. (Bratislava, 1993.), National Council of the Slovak Republic, Department of Analyses. 20. p.

S. P.

Jugoszlávia: modernizációs válság és nacionalizmus

"Belülről", autentikus módon szól Székely László belgrádi szociológus a jugoszláv válság kialakulásának okairól, társadalmi-politikai háttéréről.

Elemzését az ismert — és statisztikai adatokkal alátámasztott — jelenségek, nevezetesen: az etnikai sokszínűség (szóhasználatával: "etnikai Babilon"), a gazdasági fejlettség és az életszínvonal jelentős eltéréseinek taglalásával kezdi. Már a bevezetőben jelzi: a volt Jugoszlávia etnikai konfliktusai mélyebben rejlő és a történeti-politikai előzményekben megragadható folyamatokból táplálkoznak, lényegében a modernizáció és a demokrácia valóságos intézményesítésének elmaradásából, illetve negligálásából.

A gazdasági (modernizációs) válság már az 1965 előtti időszakban is láthatóvá vált. A beruházási javak központi — szövetségi — elosztásának rendszere a köztársaságok között állandó vitákat indukált s vezetett el a második reform néven ismert 1965-ös teljes átszervezéshez, a decentralizációhoz. Mivel azonban a reform nem érintette a hatalom centrumát, a politikai szférát, az a képviselői demokrácia hiányában képtelen volt valóságos integráló szerepet betölteni.

Így vált szükségszerűvé, hogy már ebben az időben etnikai ellentétként mutatkoztak azok a feszültségek, amelyek mögött igazából politikai-modernizációs problémák húzódtak meg; a nacionalizmus voltaképpen a dezintegráció egyenes folyománya volt.

Sőt — hangzik a szerző értékítélete — a nacionalizmusnak nem pusztán "rendszerbeli gyökere" van, hanem magának a rendszernek a szülőtte. Indoka: "... a partikularizmus (nacionalizmus) formálisan egy adott nemzet (köztársaság) érdekeinek képviselője volt, de ereje nem a politikai pluralizmus és demokrácia mechanizmusában nyert legitimitást, hanem egyes közösségek érdekeinek védelmezőjeként, s így óhatatlanul az ideológiai manipuláció ... eszközévé vált."

Az öngazgatásra épülő jugoszláv modell a személyi identitást voltaképpen a nemzeti identitásban fejezte ki. A társadalom fokozatosan "felélte" erkölcsi és anyagi tartalékait, ún. a kelet-európai etatista szocializmustól való különállását és a relatíve magas életszínvonalat. Az öngazgatás látványos szlogenje ellenére a gazdaság éppúgy politikai irányítás alatt állt, mint a szovjet csatlós államokban, s így képtelen volt érdemben bekapcsolódni a világ gazdaság együttműködési rendszerébe.

Az 1974-es alkotmány a "kollektív jogok pluralizmusa" örvén tagadta meg a személyiségi jogok biztosítását, s akadályozta meg — atomizálva a társadalmat — az osztályokra és rétegekre tagozódást. A hatalom alkotmányon kívüli eszközökkel álfittott tilalomfát a társult termelők egymás közötti kapcsolatai közé. Jugoszlávia-

ban törvénytelen dolog volt szociáldemokratának, liberálisnak, monarchistának stb. lenni, s ugyanígy a parasztság vagy a munkásság érdekei mellett kiállni. Ezzel szemben: legális és legitim dolog lett szerbnek, horvátnak stb. lenni vagy akár egy városi kerület közösségének szószólójaként fellépni.

A jugoszláv nép mint politikai kategória megszűnését jelentette az összes jugoszláv állampolgár szavazata alapján delegált szövetségi parlament feloszlatása.

Gazdasági téren a reorganizáció két fontos következménnyel járt:

1. A nyolc nemzeti gazdaság kiadásait külföldi hitelekkel fedezték. A magas költségek politikailag kedvezőek voltak a köztársasági pártelíttek számára: a döntés jogát, a külföldi hitelek elosztását keményen kezükben tartották.

2. A politikai elit hatalmának anyagi bázisa adta meg a háttérét az újszülött nacionalizmusnak, miáltal a jugoszláv nemzetgazdaság egésze — egységes munkaerő- és pénzpiac hiányában — megszűnt létezni.

Mindebből következően: a kommunista pártállam bukása 1990-ben nem oka volt a jelen krízisnek, hanem egy folyamat betetőzése, az integrálódás hiányának, a jugoszláv társadalom szétesésének logikus végkifejlete.

A társadalomban egyetlen integráló erő működött, a Jugoszláv Néphadsereg, amely élharcosa lett az ellenségkép gyártásának; a katonatisztek fokozatosan politikussá vedlettek át. Komoly szerepük volt abban, hogy a politikai jogok nemzeti jogokká redukálódtak, a politikai pluralizmus pedig nemzeti-regionális pluralizmussá, s logikusan a nacionalizmus táptalajává.

A jugoszlávizmus igazából Tito életében sem rendelkezett identitás-formáló erővel, egyszerűen az ő karizmatikus személyéhez való kötődéssé redukálódott. Szerző adaléka: a katonák nem az ország címerére, hanem Tito arcképe előtt tették le esküjüket ("Tito elvtárs, esküszünk mi néked . . ."), s halála után a jugoszlávok nem jelentett mást, mint a kanonizált kommunista ideológia taszító megnyilvánulási formáját.

Az előzmények logikusan vezettek el — 1990 telén — a Jugoszláv Kommunista Szövetség (JKSz) felbomlásához: mind a nacionalista ellenzékiek, mind az egyházak a nemzeti-felekezeti homogenizáció mellett voksoltak, egyszerűen felváltva a korábbi kommunista "gleichschaltolást". A hatalmi struktúra átforgatása adta meg a keretét a nemzetek, etnikumok közötti feszültség szításának, annak, hogy a társadalmi bajokért mindig más jugoszláviai nemzeti csoportot (csoportokat) hibáztassanak, s ne magát a rendszert.

Végül is a jugoszláv társadalom krízisééről, amely a 60-as években modernizációs válságként indult, kiderült, hogy a szocializmus világméretű válságának egyik válfaja, amely a társadalom szerkezeti válságává fajult.

Az 1990-es választásokon a képviseleti demokrácia helyett etnodemokráciát hoztak létre. A valóságban nem manifesztálódhatott az állampolgár (citoyen): a populus az ethnosra redukálódott. A polgár is nemzeti pártra szavazott, szuverenitását az adott nemzet tagjaként és nem állampolgárként juttathatta kifejezésre.

Igaz, a JK Sz összeomlásának közvetlen indítéka az a félelem volt, hogy Milošević a központi pártapparátust hatalmának egész Jugoszláviára való kiter-

jesztésére fogja felhasználni. Viszont az, hogy a bolsevizmus jugoszláv változata, az öngazgatás kudarcot vallott, még nem jelentette a demokrácia győzelmét a totalitarizmus felett, formailag (alkotmányosan) azért sem, mert a köztársasági választásokat nem követték parlamenti választások a Szövetségi Tanácsba.

A köztársasági választások általában nélkülözték az arányos képviselet (az etnikailag homogén Szlovénia kivételével, de pl. Horvátországban a győztes párt a szavazatok 42%-ával biztosította magának a mandátumok kétharmadát); a választóknak nem nyújtottak alternatívát; a pártok — Marković pártját kivéve — nem rendelkeztek gazdasági programmal.

A köztársasági hegemonia nemcsak a szövetségi szisztémát rombolta le, de a helyi autonómiák hatáskörét is csökkentette egy olyan országban, ahol a decentralizáció szép hagyományokkal rendelkezik. Tisztogatásokat végeztek az államparátusban, az oktatási és egyéb költségvetési intézményekben, miközben a vezetői alkalmasságot a nemzeti hovatartozás kritériumai alapján döntötték el.

A szerző summázata: a bimbózó demokrácia, amely a köztársaságokban fellépő etnodemokrácia alternatívája lehetett volna, nélkülözte a kellő erőt, viszont a régi autoritativ nomenklatura elegendő hatalommal rendelkezett ahhoz, hogy megakadályozza a köztársaság egészére érvényesen a demokratikus intézmények felállítását.

Székely László: Modernizációs válság és nacionalizmus. = Létünk, 23. évf. 1993. 2-3. sz. 191-213. p.

Ch. Gy.

Tények és adatok a harmadik Jugoszlávról

Alkotmányának elfogadásával egyidejűleg, 1992. április 27-én Belgrádban kikiáltották Jugoszlávia Szövetségi Köztársaságot, amely immár a harmadik jugoszláviának nevezett államalakulat századunkban. Az alkotmány az egyenrangú Szerbia Köztársaság és Montenegró (Crna Gora) Köztársaság szövetségeként (föderációjaként) határozza meg az új államot, ám nyitva hagyja a lehetőséget az éppen felbomlott második Jugoszlávia elszakadt területeinek csatlakozására is.

Az új Jugoszlávia megalakulásával lezárult az öt független államból álló egykori Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaság szétesésének folyamata. (Itt annyiban kell kiegészítenünk a szerzőt, hogy a nemzetközi kapcsolatokban egyelőre nem fogadták el az új államalakulat igényét arra, hogy elődjenek kizárólagos jogutódja legyen. Jugoszlávia ENSZ-beli tagsága 1992 óta szünetel — ellentétben a másik négy utódállam tagságával —, és a Belgráddal fenntartott diplomáciai kapcsolatok ellenére a helyzet rendeződéséig nemzetközi viszonylatban Szerbiáról és Montenegróról beszélnek, kerülve a jogutódlás elismeréseként is felfogható Jugoszlávia vagy JSZK megjelölést.)

Egyébként Szerbia és Montenegró volt (az 1918. december 4-én kikiáltott) királyi Jugoszlávia első korábban is független államként fennálló két alkotó része. Míg a mai Szlovénia, Horvátország, Bosznia-Hercegovina és Macedónia az 1918-ban összeomló birodalmak (Ausztria-Magyarország és az ottomán Törökország)

részeiből vált a jugoszláv állam részévé, Szerbia és Montenegró egyszerűen átruházta saját államiságát és állami szuverenitását az új délszláv államra, amelyért a világháború éveiben harcolt. Ez határozta meg a két köztársaság kitaró ragaszkodását a jugoszláv államközösség további fenntartásához. A második világháború éveinek felszabadító háborúját és a következő évtizedek, a második Jugoszlávia viszontagságait is hagyományként vállalva, ez a két köztársaság "hivatott megőrizni a jugoszlávság eszméjét és valóságát területi és népességi adottságainak keretében".

A 102 173 km² területű és 10 millió 524 lakosú új Jugoszlávia területileg a korábbiak mindössze 39,9, lakosságát tekintve pedig 44,2 százalékát teszi ki. Szerbiának, amely Magyarország közvetlen szomszédja, a 88 361 km²-nyi területen 9 millió 880 ezer lakosa van.

A korábbi Jugoszlávia regionális fejlettségbeli szintkülönbségei mintha kicsiben megismétlődnének a kéttagú államszövetségben is. A legfejlettebb Vajdaságban az egy főre jutó társadalmi termék értéke a legelmaradottabb Koszovónak 4,6-szerese. E tekintetben a Vajdaság és a szűkebb Szerbia (a köztársaságnak a két autonóm területen kívüli része) az országos átlag fölött, míg Montenegró és Koszovó az átlag alatt helyezkedik el.

A fenti négy régió közül a nemzetiségileg erősen vegyes Vajdaság területén (21 506 km²) 2 millió 52 ezer fő él, a túlnyomórészt albán lakosságú Koszovóban (10 887 km²) pedig 1 millió 939 ezer fő.

Lakosságának nemzetiségi és demográfiai jellemzőit tekintve a harmadik Jugoszlávia is többnemzetiségű államalakulat. A legnagyobb létszámú szerbek aránya az összlakosságon belül 63,3, az ugyanazon nyelvet beszélő montenegróiaké mindössze 5%-os. A nemzeti kisebbségnek minősíthető népcsoportok közül legnépesebb az albán (16,6%), aztán következik a muzulmán (3,3%), a magyar (3,1%), továbbá a horvát (1,1%) és a román (1,3%). A felsorolt 1990-es adatok nyilván módosultak az 1991 óta tartó polgárháború következtében.

A nemzetiségi összetétel szempontjából nagy jelentőséggel bírnak a természetes szaporulat arányai, amelyek a két tagköztársaság 0,6%-os (6 ezrelékes) közös átlaga mögött meghúzódnak. A gazdaságilag fejletlen Koszovóban a növekedés üteme évi 2,3%, míg a Vajdaságban gyakorlatilag megszűnt a lakosság természetes növekedése (0,01 ezrelék). A szűkebb Szerbiában 0,2%, Montenegróban pedig 1% volt a gyarapodás évi mértéke 1990-ben. Jugoszláviának nyilván intézkedéseket kell foganatosítania a fentiekben mutatkozó demográfiai trendek befolyásolása érdekében, mégpedig — véli a szerző — némely régiókban a lakosság szaporulatának ösztönzése irányában, más régiókban pedig, így Koszovóban, a gyarapodás fékezése irányában. (A kérdéskörnek és a levont következtetésnek a régiók lakosságának nemzetiségi összetételére kivetített értelmezését nem tárgyalja a szerző.)

A harmadik Jugoszlávia gazdasági életének részletesen ismertetett — de a köztársasági szintnél alacsonyabb bontásban sehol sem tárgyalt — adatai csak közvetve utalnak az új államalakulat lehetséges törésvonalaira. Az egyik ilyen a következőképpen fogalmazható meg: "Szerbia némely régiója népesebb, de fejlet-

lenebb Montenegrónál. Montenegró előnye, hogy köztársaság, s következésképpen érvényesíteni tudja regionális fejlesztési érdekeit a szövetségi szintű gazdasági politika formálása révén, míg más, hasonló nagyságrendű régióknak erre nincsen lehetőségük." (Emlékeztetőként: Montenegró a Vajdaságtól mind területét, mind lakosságának számát, Koszovótól pedig lakosságának számát tekintve jócskán elmarad.)

A gazdasági fejlettség és a nemzetiségi összetétel regionális párhuzamai a harmadik Jugoszláviában is adottak tehát, akárcsak adottak voltak a másodikban. Ezek tárgyalása azonban nem szerepelt a szerző céljai közt.

Marsenić, Dragutin: Some Data about the Federal Republic of Yugoslavia. = Yugoslavia Survey, 33 vol. 1992. 2. no. 33-62. p.

Ba. K.

A demokratikus ellenzékek helyzete a volt Jugoszláviában 1993 nyarán

Charlotte-Farah Souibes a címben szereplő témára állított össze egy interjúkból és cikkekből álló válogatást. Éppen ennek nyomdába adásakor tartóztatták le Vuk Draškovićot.

Vuk Drašković szerb ellenzéki vezető Souibes által beválogatott interjújában kijelenti, hogy Szerbiában van ellenzék, pedig nincs semmiféle jövedelme. A boszniai muzulmánok szerinte szerbek. Felrója a Nyugat tudatlanságát, s éppen ez tartja fenn a mai rezsimeket. Milošević és Tudjman valószínűleg egyezségeket kötött, mindenesetre támogatja egymást. Milošević is felelős a gyűlölködésért. Az ellenzék demokratizált Jugoszláviát kíván. Az albánok kapjanak olyan jogokat, mint a dél-tiroli osztrákok. Jugoszláviában a délszlávok egyébként egyenlők voltak. A mostani szankciók igazában az ellenzék ellen irányulnak. A kollektív bosszút nem szabad megengedni. Boszniában az ENSZ-csapatokra szükség van, de németek és törökök ne legyenek közöttük. A kommunista utódpártokat tulajdonképpen a Nyugat segítette hatalomra. Ha béke lesz, a mai vezetők eltűnnek.

Ivan Zvonimir Čičak a horvát emberjogi bizottság tagja. Szerinte Horvátország még mindig totalitárius állam, ezért ő kénytelen ellenzéki maradni, pedig ez nem hajlamai szerint való állapot. A régi ellenzék nagyrésze "bezupált" nem különbözik lényegesen a kormánytól. A tömegközlelési eszközök negatív szerepet játszanak, a kormány mellett vannak, nem kormánypárti újságot viszont az emberek nem tudnak venni, mert drága. Horvátországban 10 ezer szerbet pusztítottak el, és sokan voltak kénytelenek elmenekülni. Úgyhogy 600 ezres eredeti létszámuk helyett ma már csak 70 ezren vannak. Etnikai tisztogatás folyik. Bosznia legyen önálló, a Nyugat az országba fektessen be tőkét. A mai helyzet okozója Drašković. A jugoszláv köztársaságok belső határai maradjanak meg, hiszen ezek nemzetközi jellegűek. A Szerbia elleni szankciók hasznosak. Jugoszláviát nem kell újjáéleszteni. Ha Milošević megbukik, Tudjman is követi, Milošević bukását pedig a polgárháború okozza majd.

Slavenka Drakulić horvát újságíró cikkében az újságírók horvátországi üldözéséről ír. Azért fordulhat ez elő, mert Horvátországot nem tartják eléggé demokratikusnak. Egyenesen démonizálják őket. Egyik jugoszláviai rendszer sem de-

mokratikus, mert mindegyik posztkommunista. Nem igaz, hogy a rendszer felőlről annak idején "megtagadta" volna a demokráciát. Gazdasági nehézségek és egyéb problémák nagy számban fordultak elő. Ezeket csak az értelmiség tárhatja fel.

Dešimir Tosić, szerb demokrata párti aktivista cikkében abból indul ki, hogy 1918 előtt a Szerbián kívüli szerb pártok csak nemzetiek voltak, ezért e tekintetben ma nincs politikai tradíció. 1945 után Jugoszláviát militarizálták. A szerb demokrata pártban nincsenek volt kommunisták, mint a többi pártban, amelyekbe bőven jut a hajdan 2 milliós tagságból. Ellenzéki mozgalom igazában csak kettő volt: 1968-ban a belgrádi diákoké, és 1971-ben a horvát nacionalistáké. A szerb ellenzéknek ma sincs ideológiája. Milošević egyszerűen a múlt maradványa. A privatizáció nehezen megy, mert nincs elég szakképzett ember. A pluralizmus még csekély mértékű.

Ali H. Zerdin szlovén újságíró szerint Szlovéniában korábban a kommunisták voltak ellenzékben, 1992 óta viszont a jobboldaliak, úm. a szocialista párt (környezetvédők), a demokrata párt, a néppárt és a nemzeti párt. A kormányé a parlament 60%-a, az ellenzék tehát nem tehet semmit. A parlamenten kívüli ellenzék még jelentéktelenebb. Végül is valószínűleg öt párt marad a politikai palettán.

Márton Dávid (Fidesz) 1993 első három hónapját Szarajevóban töltötte, erről számol be. Az interjú szerint ez a város ma egyedül jelenti Boszniát, ahol azonban különböző katonai vezérek vannak hatalmon. A kormány és a város vezetése állandó ellentétben van egymással. Az tartja a kezében a hatalmat, aki a segélyt osztja. Izetbegović vallásos mohamedán. A háború miatt gyakorlatilag nincs ellenzék. A lakosság többetnikumú laikus államot kíván. A Vance-Owen tervet rosszul fogadták. A háború még sokáig eltart.

Marinko Čulić a horvát kormányzó párt gazdasági machinációról informál. Horvátország autoritárius állam, a kormány emberei is benne vannak a korrupcióban. Tudjman 200 ezer márka értékű villát szerzett magának. A kormánypárton belül meghasonlás következett be, de Tudjman igyekszik a szembenállók közt egyensúlyozni. Korrupció persze másutt is van és egyéb típusú gazdasági bűnözés is. Szerbiában mindez még illegális dolog, Horvátországban azonban már legálisá vált.

A szerb Zoran Jeličić a szerbiai korrupcióról és gazdasági bűnözésről ír. Senki sem tartja be a törvényeket. A vállalatok 77%-a nem fizet adót. Milošević kampányt indított a bűnözés ellen, de ezt hamar lefújták. Az infláció fantasztikus ütemű, a haszonélvezők sorában ott vannak a politikusok is.

Ljubiša Stanković az ellenzéki montenegrói szocialista párt elnöke. Szerinte a nemzeti kérdés minden mást háttérbe szorít. Az ellenzék 60%-ot szerzett a választásokon, mégis az utódpárt kormányoz, de toleráns. 1991-ben a lakosság 68,9%-a volt montenegrói, 16,3%-a mohamedán, 10,35%-a szerb, 7,4%-a albán. A montenegrói és a szerbiai ellenzék kapcsolata kítűnő. 1992 márciusában a jugoszláv állam megtartásáról döntő népszavazás nem volt demokratikus. Előbb minden államnak meg kellett volna kapnia az önállóságot, azután lehetett volna szó a federalizációról. A szankciók csak a bűnösöknek kedveznek. Az ellenzék nyugati részről jobban kellene támogatni. Boszniában először békét kell teremteni, akkor megvalósulhat a Vance-Owen terv. Az ottani lakosság egy etnikumhoz tartozik.

Shkëlzen Maliqi, a szociáldemokrata albán filozófus szerint Koszovóban 30 ellenzéki párt van, de igazi ellenzék nincs. Az ország gyarmati sorba került. A 170 ezer albán állami alkalmazottból 115 ezret elbocsátottak. 1990 júliusában a szerbek felfüggesztették a parlament működését. A szerbek és albánok között éles apartheid áll fenn. Az új választásokat az albánok ignorálták, mert a részvétel a fennálló helyzet elismerését jelentette volna. Az illegálisan tartott 1992. évi választásokon 24 párt indult.

Liliana Kotevska Párizsban élő macedón újságíró szerint a macedóniai kommunisták szakítottak Jugoszláviával. Sok párt működik. A lakosság 64,6%-a macedón, 4,8%-a török, 2,7%-a roma, 0,4%-a vlach. Az ország nemzetközi elismerését Görögország akadályozza. Az 1990 végén tartott választások óta a macedón baloldali pártok és az albánok koalíciója kormányoz. A kormányban 6 albán miniszter van, egy török, és van a parlamentben egy roma képviselő. Általában tolerancia uralkodik.

Az ismertetett interjú- és cikkválogatás arról tanúskodik, hogy valamiféle ellenzéki konszenzus is ábránd a volt Jugoszláviában.

L'état des oppositions démocratiques en ex-Yougoslavie. Le besoin d'être enfin entendu et compris. = La Nouvelle Alternative, 1993. 30. no. 3-31. p.

N. E.

Kísérlet a horvát menekültek és az elüldözöttek tipologizálására

A cikk egy 1992 januárjában-márciusában folytatott empirikus kutatás eredményén alapul. Ennek során 80 Horvátországon belül és 20 Horvátországon kívül tartózkodó horvát menekültet kérdeztek meg otthona elhagyásának okairól és menekülteként szerzett tapasztalatairól.

A cikk szerzője, a kutatást végző egyetemista csoport oktatója és vezetője a bevezetőben a hazai migrációs terminológia pontatlanságára világít rá. Horvátországban ugyanis a délszláv konfliktus kezdetén mindenkit menekültnek hívtak, aki okkal vagy ok nélkül elhagyta otthonát. Később azonban a nemzetközi jogi terminológiára való tekintettel, mely szerint csak hazája határain kívül számít menekültnek az otthonának elhagyására kényszerített személy, az elüldözött kifejezés vált használatossá. A horvát menekültek helyzetébe való alaposabb betekintés azonban arról győzte meg a szerzőt, hogy egy pontosabb tipológia kidolgozására van szükség. Ennek megfelelően a menekültek alábbi hat típusát különbözteti meg:

1) az előre menekülők — az e típusba tartozók főként a felsőbb társadalmi rétegekből kerülnek ki, jó információkkal és jó kapcsolatokkal rendelkeznek, nem tömegesen hagyják el otthonaikat, nem találkozhatnak velük a menekülttáborokban, az új környezetbe hamar beilleszkednek, tehát nehezen vehetők észre, nem csoda hát, ha a megkérdezettek között ilyen egy sem akad;

2) a pseudo-menekültek hasonlóképpen önként hagyják el otthonaikat, jóllehet legtöbbször vélt vagy valóságos fenyegetés hatására, de tulajdonképpen veszélyezetettség fennállása nélkül (ebbe a típusba sorolhatók a Koszovóból elmenekült szerbek, akik ürügyet szolgáltatnak S. Miloševićnek arra, hogy felfüggeszse a tartomány autonómiáját);

3) elüldözött menekültek már akadnak a megkérdezettek között; ők immár a szó szoros értelmében vett menekültek egy fajtájának tekinthetők, mert valóban fenyegetett helyzetben hagyták el otthonaikat (ide sorolhatók a szerb területekről menekült horvátok, illetve egyéb nem szerb etnikai csoportok tagjai);

4) a háborús pusztítás és a megszállás elől menekülők közé azok sorolandók, akiket közvetlen halálos veszély fenyegetett a harci cselekmény miatt, akiknek otthona megsérült stb. Fontos különbséget tenni e típus és a következő kettő között, különösen, ha a visszatérés esélyeit latolgatjuk, mert a bombáktól való félelem nem ér fel az ember közvetlen környezetében leselkedő ellenség okozta rettegéssel; könnyebb egy lakást helyreállítani, mint a gyanakvást legyőzni azok iránt, akik eljátszották környezetük bizalmát;

5) az elüldözöttek azok, akik erőszakkal kényszerítették otthonaik, minden vagyonuk hátrahagyására, mint pl. a csoport által megkérdezett Kelet-Szlavóniai horvát és egyéb nem szerb lakosokat;

6) a hadifogoly-menekültek esetenként a legsúlyosabb testi-lelki megpróbáltatásokkal a hátuk mögött érkeznek új tartózkodási helyükre, a cikk szerzője az általuk — horvát katonák és civilek által — szolgáltatott információknak szenteli a legnagyobb teret.

Az új tartózkodási helyen menekültként szerzett tapasztalatokat ki-ki saját lelki alkata szerint éli át. Ez nehezen általánosítható, legkivált ha figyelembe vesszük a hazatérés eltérő lehetőségeit. A megkérdezettek között akadtak olyanok, akik pozitív tapasztalatokat szereztek, de olyanok is, akiknek sok negatív élményben volt részük menekültként. Az e tapasztalatokra való reagálás szerint a menekültek három csoportba oszthatók:

1) a rezignáltak nem látják értelmét az életüknek, legtöbbször közülük valamely közvetlen hozzátartozójukat is elvesztették;

2) a többséget a realisták alkotják, akik keresik a visszatérés lehetőségeit és a régi környezetbe való újbóli beilleszkedés esélyeit fontolgatják, rájuk egy esetleges konszolidációs programot bízást lehet alapozni;

3) az elégedetlenek közé azok tartoznak (jóllehet az előző két csoport nem elégedett), akik megpróbáltatásaikat Horvátországért hozott áldozatnak tekintik, s keveslik a kapott erkölcsi és anyagi kárpótlást.

Megfelelő menekültpolitikával az elégedetlenek átvezethetők a realisták csoportjába, míg egy esetleges elhibázott menekültpolitika még a realistákból is elégedetleneket csinálhat.

Mesić, Milan: Pokusaj tipologizacije izbjeglištva i prognanstva. = Migracijske teme, 8. god. 1993. 2. no. 105-126. p.

Gy. M.

Az ukránok etnikai-politikai reneszánsza

A világon jelenleg 50 milliónál is több ukrán él. Az ukránság a legnagyobb nemzeti közösségek egyike. Területi elhelyezkedését és nemzeti tudatának szintjét figyelembe véve megkülönböztetjük a főképpen Ukrajna területén élő központi

magot, továbbá a határon kívül eső nemzetrészeket és szórványokat. Ezen belül vannak a nyelvük és nemzettudatuk szerint egyaránt ukránok, illetve vegyes etnikumúak és magukat ukrán származásúnak vallók.

Az 1989. évi (még) szovjet népszámlálás többé-kevésbé pontos adatokat közöl a birodalomszerte élő ukránokról, a szomszédságokban és a távoli szórványokon élőkéről jórészt csak becslések állnak rendelkezésre.

A volt Szovjetunió ukránjainak száma: Ukrajnában 37 419 073; Oroszországban 4 362 872; Kazahsztánban 896 240; Moldvában 600 366; Beloruszban 291 008; Üzbegisztánban 158 197; Kirgíziában 108 027; Lettországbán 92 101; Grúziában 52 443; Észtországbán 48 271; Litvániában 44 789; Tadzsikisztánban 41 375; Türkmenióban 35 578; Azerbajdzsánban 32 345; Örményországban 8 341.

A szomszédságok közül Lengyelországban 500-600 ezer, Romániában majdnem 120 ezer, Csehországban és Szlovákiában pedig kb. 55 ezer ukrán él.

Az ukránság európai szórványai: volt Jugoszlávia 40-50 ezer, Nagy-Britannia 20-40 ezer, Franciaország 25-30 ezer, Németország 20 ezer fölött.

Tengerentúlon azzal lehet számolni, hogy az USA-ban több mint 1 millió, Kanadában 600-700 ezer, Argentínában kb. 160 ezer, Brazíliában megközelítően 100 ezer, Paraguayban mintegy 8 ezer, Uruguayban 6-8 ezer, végül Ausztráliában kb. 34 ezer ukrán él.

Az ukránság valamennyi részközösségében felerősödött az etnikai tudat. Ez különösen Ukrajnában tapasztalható, ahol is lényegesen meggyöngyültek az eloroszosító nagyhatalmi politika pozíciói. Ennek köszönhetően az utóbbi öt-hat évben Ukrajnában "etnikai-politikai" reneszánsznak lehetünk a tanúi. (Noha mostanában az 'újjaszületés' és a 'reneszánsz' fogalmát szinonimaként szokták használni, az utóbbi azért találhatóbb a jelenlegi helyzetre, mivel az etnikai és társadalmi lét teljes megújulását tartalmazza, s nincs benne — miként az előbbiben — a nemzeti bezárkózás és elkülönülés semmiféle eleme.)

Napjainkban — biztatásul — az ukrán tudomány több ilyen reneszánsz korszakot különböztet meg a nemzet életében. Egyesek többet, mások (valószínűleg e "szigorúbb" tudósoknak van igazuk) kevesebbet.

Az "engedékenyebbek" hat "fényes" idő-, illetve korszakról szoktak beszélni, úm.: 1. a XVI. század vége — a XVIII. század első fele; 2. a XVIII. század vége — a XX. század kezdete; 3. századunk húszas éve; 4. Kelet-Ukrajna német megszállásának első hónapjai (!); 5. 1970-es évek elejéig a hruscsovi időkben; 6. a legutóbbi két-három év.

A "szigorúbbak" csak három reneszánszról tudnak: 1. a XVIII. század, a zaporozsjei kozák állam kialakulása; 2. századunk húszas éve; 3. a nyolcvanas évek.

Az etnikai-politikai reneszánsz a nyelv, az irodalom, a művészet és a vallás terén egyaránt megnyilvánul. Közülük legfontosabb a nyelv kérdése, minthogy még korántsem beszélhetni az oroszosítás megszűntéről, mindössze csökkenéséről. E tekintetben meghatározó jelentősége van az ukrán nyelvtörvénynek (1989) és végrehajtási programjának (1991). 1990/91 folyamán Ukrajna összesen 6 millió 850 ezer tanulót fogadó 15 ezer 316 iskolájából összesen 3 millió 280 ezer tanulót foglalkoztató 15 ezer 316 iskolájában tanítottak ukránul, ami 109 iskolával több,

mint amennyi 1985/86-ban volt. Noha ez még mindig szerény eredmény, igen fontos: a felsőoktatásban is tért hódított az ukrán nyelv. Több olyan intézményben ukrán nyelven is megindult a képzés, ahol korábban csak oroszul lehetett tanulni. A kijevi egyetemen külföldi diákok számára létesült ukrán nyelvszak.

Az ukrán sajtót csupán azért nem lehetett még inkább felvirágoztatni, mivel az orosz papíripar monopóliuma ezt a folyamatot legalábbis lassította.

Az ukrán nyelvhasználat elterjesztése érdekében számos alapfokú tanfolyam indult, és a televízióban is helyet kapott a "Tanuljunk ukránul" sorozat.

Az imént felsorolt nyelv-újraélesztési akciók azonban még messze elmaradnak a szűkségletektől, mindössze az 1980-as évekhez képest jelentenek pozitív irányú elmozdulást.

Az irodalomban és a tudományban ugyancsak megfigyelhetők a pozitív változások jelei. Mindenekelőtt azonban a vallás dolgaiban tapasztalható diametrális fordulat: újra megkezdhette működését az addig illegitásba szorított nyugat-ukrajnai görög katolikus egyház és az autonóm ukrán pravoszláv egyház is, amely a szovjet hatalom éveit alatt csak külföldön létezhetett.

Fontos funkciójuk van az etnikai-politikai reneszánsz terjedésében a különféle fesztiváloknak és az ukrán hagyományok felújításán fáradozó társadalmi megmozdulásoknak.

Az ukrán önállósodást, az ukrán állam szuverenitásának erősödését hirdetik a mind szélesebben kiépülő diplomáciai kapcsolatok, illetve a volt szovjet tagköztársaságokkal — ma FÁK-államokkal — kötött szerződések. Ezt a szuverenitást szentesítette az 1991 január elsejei népszavazás is, minthogy a benne résztvevők 90,93%-a a független Ukrajna mellett voksolt.

Most már úgy tűnhet, hogy Ukrajna az önálló államiság minden ismérvére szert tett, azt azonban hangsúlyozni kell, hogy ez az önállóság csupán a hadsereg, a határőrség, a külön pénz stb. megszilárdulása után válik valóban teljessé és kikezdehetetlenné.

Fontos szerepet játszhat — mint ahogy eleddig is játszott — az ukrán reneszánszban a határon kívüli ukránság. A diaszpóra első találkozóját 1990-ben tartották meg Lengyelországban 1992 elején pedig a volt Szovjetunió ukránjai találkoztak első kongresszusukon. Ugyanennek az évnek őszén — 1992 szeptemberében — került sor az ukránok első világfórumának megrendezésére.

Miközben az ukránság "talpra állása" olyannyira örömteli és kívánatos fejlemény, nem szabad elfeledkezni arról, hogy maga Ukrajna is soknemzetiségű állam. Így: több mint 11 millió orosz, 486 ezer zsidó, 440 ezer fehérorosz, 324 ezer moldován, 233 ezer bolgár, 219 ezer lengyel, 163 ezer magyar és 134 ezer román is él a köztársaság területén. E nemzetiségek problémáinak elégtelen megoldása vagy megoldatlansága késleltetheti az önálló Ukrajna konszolidálódását és korszerűsödését, és azok malmára hajthatja a vizet, akik az iménti folyamatok kibontakozásában nem érdekeltek. Ebből következik: az ukrán etnikai-politikai reneszánsz sikere sok tekintetben attól függ, hogy az állam megteremti-e a köztársaság nemzetiségei számára a kibontakozás feltételeit.

Az etnikai kisebbségek helyzete Ukrajnában

Ukrajna 1991. augusztus 24-én kiáltotta ki függetlenségét, s ezt a decemberi referendum meg is erősítette. A 603,7 ezer km² területű ország lakosainak száma 53 millió, közülük csaknem egyharmad, 14 millió ember tartozik valamelyik nemzetiséghez.

Az oroszok vannak a legtöbben (11 millió 356 ezer), s az 1989-es népszámlálás adatai szerint még hét további olyan nemzetiség él az országban, amelynek lélekszáma meghaladja a százezret (zsidók: 486 ezer, fehéroroszkok 440 ezer, moldovánok 324,5 ezer, bolgárok 234 ezer, lengyelek 219 ezer, magyarok 163 ezer, románok 135 ezer). A görögök, tatárok és örmények száma több mint félszázezer, tizenkét nemzetiségé (cigányok, krími tatárok, németek, azeriek, gagauzok, grúzok, csuvasok, üzbégek, afgánok, mordvinok, litvánok és kazahok) tíz- és ötvenezer, újabb nyolc (csehek, koreaiak, udmurtok, szlovákok, baskírok, marik, lettek és oszétek) 5-10 ezer közötti. 17 nemzetiség lélekszáma 1-5 ezer, 41-é 100 és 1000 között mozog.

A nagyobb lélekszámú nemzetiségek többsége viszonylag kompakt tömbben él (bulgárok, magyarok, románok stb.). Például a magyarok 96%-a Kárpátalján. Településstruktúrájuk tekintetében nem lehet általános jellegzetességet felmutatni, jóllehet egyes nemzetiségek (így a magyarok, krími tatárok, bulgárok stb.) inkább vidéki-falusi környezetben élnek.

A legtöbb nemzetiség lélekszáma az 1979-es és 1989-es népszámlálás közötti évtizedben nőtt, miközben az össznépeesség gyarapodása 3,7%-ot tett ki (ehhez viszonyítva az ukránok gyarapodása csak 2,5%). Az általános tendenciával ellentétes néhány nemzetiség demográfiai alakulása (zsidóknál közel 25, lengyeleknél 5, bulgároknál 2, magyaroknál pedig 1%-os csökkenés). A krími tatárok közül oly sokan tértek vissza száműzetésükből, hogy számuk 6600-ról 46 ezer főlé emelkedett.

Számos különbség fedezhető fel az életkor szerinti összetételben (a 60 éven felüliek aránya az oroszoknál 15,4%, a bolgárok körében 19,8%, míg a zsidóknál 35,5% azzal, hogy ez az egyetlen nemzetiség, ahol éppen az idősek csoportja a legszámosabb, míg másoknál a 15-44 év közöttiek — 35-46% közötti képviseltségi arányokkal).

A népszámláláskor kérdést tettek fel az anyanyelvvel vonatkozóan is. A válaszokból kiderült, hogy 1989-ben az orosz nyelv helyzete különösen szilárd volt (nem csupán az orosz nemzetiségűek 98,4%-a, hanem a zsidók 90,6%-a, a görögök 78,8%-a a koreaiak 64%-a is ezt nevezte meg, az ukránok esetében ez az arány 12,3% volt). A saját anyanyelvüket legjobban őrző nemzetiségek a következők: magyarok (95,7%), krími tatárok (92,6%), bolgárok (69,5%), románok (62,3%).

Az ukrán nyelvet csak néhány nemzetiség körében minősítették magasabb arányban anyanyelvnek (lengyelek 66,6%-a, szlovákok 32,7%-a, csehek 30,7%-a); az összes nemzetiségi 12,8%-a volt ukrán anyanyelvű.

Az orosz nyelv térhódítása olyannyira előrehaladt, hogy bizonyos problémák merülhetnek fel azzal az 1989-es törvénnyel kapcsolatban, amely csak az ukránt ismeri el az állami élet, a törvénykezés stb. nyelvének (ezért meg is kellett engedni, hogy egyes vidékeken az ukrán nyelvre való felkészülésre időt kapjanak).

1929-ben Ukrajnában összesen 3564 olyan iskola működött, ahol valamelyik nemzetiség nyelvén oktattak. Emellett voltak főiskolák, könyvtárak, klubházak stb. a nemzeti nyelvű kultúrálódás céljaira. Ez a hálózat később jórészt összeomlott, csak a kilencvenes évek elején kezdődött meg a nemzetiség nyelvű oktatás ismételt kiépítése. 1991-ben már számos olyan iskola működött, ahol a tany nyelv nem az orosz vagy az ukrán volt (19 iskolában vezették be bizonyos tárgyak oktatásában a moldovánt, 105 iskolában a román, 88 iskolában a magyar és három iskolában a lengyel). Fakultatív nyelvként tanulható a kisebbségek anyanyelve számos további iskolában (bolgár 69-ben, magyar 60-ban, román 48-ban, krími tatár 148-ban stb.).

1992-ben a Tudományos Akadémia keretében Szociológiai Kutatóintézet létesült, s ezen belül kezdett működni a nemzetiségi viszonyokat és a nemzetiségi politikai kérdéseket tanulmányozó osztály, amely a továbbiakban igyekszik megállapítani a nemzetiségek valós szükségleteit.

Igen jelentős a nemzetiségi nyelv és kultúra szempontjából a saját nyelvű periodikumok megjelenetési lehetősége. Jelenleg 21 ilyen kiadvány ismeretes. Közülük azonban több is csak rendszertelenül tud megjelenni, s ezért aligha lehet szó e tekintetben a felmerülő igények teljes mértékű kielégítéséről.

1990 tájékán szerveződtek az első kisebbségi kulturális szövetségek (magyar, lengyel, bolgár, fehérorosz, jiddis stb.). Az ilyen egyesületek száma jelenleg eléri a százat. 1990-ben az új nemzetiségi egyesületek közös tanácsba tömörültek.

A jövő szempontjából a legfontosabb lépés a nemzetiségi lét jogi alapjainak megteremtése lehet. Az 1989-es nyelvi törvény már megengedte, hogy a nemzetiségek saját nyelvüket ápolhassák, bármelyik nyelven beszélhessenek, végül is semmiféle nyelvi diszkrimináció ne érvényesülhessen (2., 3. és 8. paragrafus).

1991 őszén Ukrajna Legfelsőbb Tanácsa deklarációt fogadott el a nemzetiségek jogairól. 1992 nyarán pedig megszületett az Ukrajna nemzeti kisebbségeiről címet viselő törvényt. Ennek 1. paragrafusa a következőket deklarálja. "Ukrajna minden polgára számára garantálja nemzeti hovatartozástól függetlenül az azonos polgári, politikai, társadalmi, kulturális és egyéb jogokat és szabadságjogokat, és elősegíti nemzeti tudatuk kinyilvánítását".

A nemzeti kisebbségek jogaihoz korábban hozzátartozott a saját társadalmi szervezetek és saját területi közigazgatási egységek létrehozását is. 1926-ban Ukrajna területén 12 nemzetiségi terület létezett (német, orosz, bolgár, lengyel stb.), továbbá 600 falusi tanács nemzetiségi irányítással. A mai Ukrajnában két szerv felelős a kisebbségek jogvédelméért: a nemzetiségi egyesületek már említett tanácsa és a Minisztertanács keretében 1991 óta működő Nemzetiségügyi Állami Bizottság.

(Évtuh, Volodimir) Jevtuh, Volodymyr: *Zur Lage der ethnischen Minderheiten in der Ukraine.* = *Österreichische Osthefte*, 35. Jg. 1993. 2.H. 243-253. p.

S. P.

Kárpáti ruszinok a volt Cseh-Szlovákiában: hányan voltak és vannak?

A Kisebbségkutatás 1992/93. évi 4. számában (788-792. p.) A kárpáti ruszinok címen referáltuk P. R. Magocsi témába vágó dolgozatát és a vele együtt közölt három hozzászólást a Slovenská etnografia 1992. évi 2. számából.

A hozzászólásokat Magocsi nem hagyta annyiban: a folyóirat 1992. évi 3. számában reflektált rájuk. A következőképpen: A. A. Zięba ruszinpárti kiegészítőseit-pontosításait lényegében elfogadta és megköszönte, L'. Haraksin szlovakofil és szelíden előadott "lélekszámmentegetődzéseit" finoman és elegánsan helyezte vissza a tények talajára, M. Mušinka meglehetősen éles inszINUációt és megalapozatlan proukrán apologetikáját pedig visszautasította.

A szerkesztőség azzal prolongálta a Magocsi kontra Mušinka vitát, hogy ez utóbbinak viszontválaszra adott még — a vita abbahagyása előtt — alkalmat. A viszontválasz részint bizonyos mértékű retirálás, részint pedig nem túlságosan meggyőző idézetgyűjtemény a ruszinság "ukrán lényege" mellett.

Magocsi és opponensei között a vitatott témák egyike volt: hány ruszin is élt, illetve él a volt Cseh-Szlovákiában, más szempontú felvetésben: ténylegesen mennyien vannak, illetve — trendszámítások alapján — mennyinek kellene lenniük, ha nem következik be a két világháború közötti elvándorlás, a második világháború vérvésztése, a Szovjetunióba való deportálás és — főleg — az asszimiláció, amelyet a második világháború után a Szovjetunióba kerüléstől való félelem, a tévesztés, az ortodox egyházba történt beolvasztás és a helyi szervek lélektelen gyakorlata még külön is siettetett.

Magocsi — az 1910. évi magyar népszámlálás adatainak alapulvételével, a ruszinságra jellemző természetes szaporodási mutatók felhasználásával, illetve az imént felsorolt elvándorlási-vérvésztési-deportálási fogyatkozások levonásával — azt állítja, hogy napjainkban Csehországban és Szlovákiában 129-130 ezer ruszinnak kellene élnie, ha nincs asszimiláció.

Magocsi szlovakofil és proukrán opponensének főként a 129-130 ezer "elméleti" ruszin fáj, s ezért, csakhogy az asszimilációt kisebbsítsék, egyként támadják a hivatalos források helytállóságát és nagyobbítják a ruszinság emigrációs-háborús veszteségeit.

A Slovenská etnografia szerkesztősége e csetepatéba nem kívánt részt venni, s ehelyett — anélkül, hogy az formálisan kapcsolódnék Magocsi dolgozatához és következményeihez — egy olyan cikket íratott Vladimír Srb cseh statisztikussal, amelyben — tulajdonképpen az államkezdetektől napjaink államosztódásáig — mindaz benne van, amit a csehszlovák statisztika felderített a ruszinokról.

Mindjárt feltűnik, hogy a csehszlovák statisztikusok — az 1991. évi censzust kivéve — bizonytalanul és következetlenül határozták meg a ruszin nemzetiséget a különféle népszámlálások instrukcióiban. Így:

– az 1921. és 1930. évi népszámlálás instrukciójában az állt, hogy "oros és kisorosz (ukrán) nemzetiség; ide kell besorolni azokat is, akik nemzetiségüket kárpátoroszként, ruszinként vagy rusznyákként határozták meg, nemkülönben a fehéroroszkokat";

– az 1950. és 1961. évi népszámlálásban "orosz és ukrán nemzetiséget" írtak össze;

– az 1970. és 1980. évi népszámlálás mindössze "ukrán (ruszin) nemzetiséget" és — külön — "orosz nemzetiséget" ismer;

– az 1991. évi népszámlálásnál az ukrán, az orosz és a ruszin nemzetiség — végre — külön-külön került felvételre.

A népszámlálások fenti adatgyűjtési különbözőségeit csak úgy lehet kiegyenlíteni, ha az 1991-ben egyenként regisztrált három nemzetiség az összefoglaló táblázatban együtt szerepel. Igaz: ezzel együtt mindenki tisztában van vele: e táblázat adatai — kevés kivétellel — a ruszinságot reprezentálják.

A népszámlálás időpontja	A ruszinok+ukránok+oroszek száma		
	Cseh-Szlovákiában	Csehországban	Szlovákiában
1921. február 15.	102 313	13 343	88 970
1930. december 1	118 440	22 657	95 783
1950. március 15.	67 615	19 384	48 321
1961. március 1.	54 984	19 549	35 435
1970. december 1.	58 651	16 413	42 238
1980. november 1.	54 582	15 322	39 260
1991. március 1.	45 232	12 824	32 408

Az 1991. évi népszámlálás eredményeit bontva is érdemes közölni:

Terület	Összesen	Ebből		
		ruszin	ukrán	orosz
Cseh-Szlovákia	45 232	18 648	20 654	5 930
Csehország	12 824	1 711	6 807	4 306
Szlovákia	32 408	16 937	13 847	1 624

Míg Csehországban a ruszinok (éppúgy, mint az ukránok, oroszok) bevándorlók, addig Szlovákiában, illetve annak keleti részén (mindenekelőtt a homonnai, bártfai, felsővízközi és ólubli járásban) autochtonok. A státuszkülönbség helyekkel már az iménti két táblázatban is megjelenik. Így a csehországi populációra, amely szükségképpen szórványokban él, a természetes asszimiláció a jellemző (1945 után nem volt jelentős mértékű újabb ruszin betelepülés Csehországba), továbbá az, hogy az 1991. évi népszámlálás idejére hozzájuk kevésbé érkezett el a ruszin "reneszánsz híre", s halványuló nemzeti öntudatuk továbbra is vállalta a korábban megszokott "ukrán" vagy "orosz" megjelölést.

A szlovákiai helyzet más. Miközben megszűntek az asszimilációt gyorsító korábbi tényezők (ukránosítás, ortodoxiára készítés, téészesítés), újabbak keltek, aminek következménye, hogy 1970 és 1980 között 2978 fővel (ez 7,0%), 1980 és 1991 között pedig 6852 fővel (ez 17,4%) csökkent a szlovákiai ruszinok (ukránok) lélekszáma. A statisztikai hivatal 1980 óta rendelkezésre álló éves demográfiai

egyenlegei szerint 1991-ben 38 878 ruszinok-ukránoknak kellett volna lennie Szlovákiában a ténylegesen összeszámolt 30 784 helyett. Ez a tény az 1980 és 1991 közötti "népszámlálási veszteséget megtoldva" további 8097 főnyi veszteséget jelent a szaporodás alapján számított lélekszámhoz képest.

Az 1970 óta rendelkezésre álló részletesebb demográfiai adatok alapján valószínűsíthető, hogy a ruszin-ukrán nemzetiség gyors fogyásában — asszimilálódásában — főként az alábbi tényezők játszottak szerepet:

— 1970 és 1991 között fokozódott az etnikum területi szóródása, az imént említett "törzsterületek" 10,8%-os elvándorlási veszteséget szenvedtek el;

— rossz a ruszin-ukrán lakosság korösszetétele. 1980 folyamán Szlovákiában 100 produktív korú lakosra 159,1 gyerek jutott, ami a ruszinok-ukránok esetén csak 73,2 gyereket tett ki;

— a ruszin-ukrán lakosság túlnyomó része Szlovákiában földműveléssel, illetve a harmadik szektorba tartozó elfoglaltságokkal keresi kenyerét, mely utóbbi be- és eljárással végezhető csak;

— a női foglalkoztatottság alacsonyabb a ruszinok-ukránok körében (67,4%), mint a szlovákiai "mindösszesen" (71,1%);

— egy-egy ruszin-ukrán családra kevesebb gyerek esik (5,6%-kal), mint a szlovákiai nagyszágrend, s nagyobb arányú a gyerektelen házaspárok száma is (39,8% a 36,3%-kal szemben);

— 1970/71. évi adatok szerint a ruszin-ukrán gyerekeknek nem egészen egyharmada járt csak anyanyelvű iskolába, a jó kétharmad pedig szlovák nyelvűbe (azóta ilyen adatokat nem dolgoztak fel).

Azonban még így sem magyarázható meg a mind gyorsabbá váló nemzetváltás, hacsak nem számítjuk hozzá a "lélek kialuvóban" tényezőjét-tényét. (A szlovákiai ruszinok-ukránok asszimilációs hajlandóságáról egy szlovák szociológiai felmérés is tanúskodik, vö. Kisebbségkutatás, 1991/92. évf. 2. sz. 115-116. p.)

A statisztikai elemzés P. R. Magocsi számításait látszik igazolni a "hány ruszinok kellene lennie Csehszlovákiában?" kérdéskört, illetve azt illetően, hogy bizony túlzottan gyors ütemű volt a természetes és nem egészen természetes asszimiláció a ruszin-ukrán etnikumban. Ez tetszik ki tulajdonképpen az etnikum hanyag statisztikai kezeléséből is: nem vet valami jó fényt sem az első, sem a második "Republikára" a rokoni, mégis különböző hazai szláv nemzetiségek változó aggregációkban való regisztrálása.

A kérdés: az a ruszin újjászületési folyamat, amelynek fő szószólója P. R. Magocsi, egyáltalán meg tudja-e állítani a volt Cseh-Szlovákiában a ruszinok asszimilálódásának gyorsuló folyamatát.

Magocsi, Paul Robert: Odpoved'. = Slovenská etnografia, 40. roč, 1992. 3. no. 317-322. p.

Mušinka, Mykola: Na margo odpovede prof. P. R. Magocsiho. = Slovenská etnografia, 40. roč. 1992. 4. no. 427-428. p.

Srb, Vladimír: Ukrajinské-rusinké obyvatelstvo v Československu 1970-1990. = Slovenská etnografia, 40. roč. 1992. 4. no. 429-453. p.

F. T.

Mennyire van jelen Lengyelország mindennapjában az antiszemitaizmus?

Vannak — mindig is voltak — közkeletű sztereotípiák az egyes népek-etnikumok megítélésével kapcsolatban. Így: "az olaszok szeretik a gyorsjárású autókat", "a lengyelek antiszemiták", "a zsidók kezében túlságosan sok hatalom összpontosul". Ezeknek a sztereotípiáknak az igazságát objektíven nincs mód eldönteni: mindössze különféle szondázások révén lehet többé-kevésbé plauzibilis képet alkotni jelenlétük, érvényesülésük intenzitásáról.

Ami a lengyelekre ragadt-ragasztott (negatív tartalmú) epiteton érvényességét illeti: azt a zsidóságra vonatkoztatott sztereotípiának elfogadása-elutasítása tükrében megvizsgálni társadalmi kötelezettség.

E társadalmi kötelezettség (részleges, inkább csak statisztikai szondázásnak minősíthető) teljesítésére — a New York-i Fred House alapítvány támogatásával — a közelmúltban a DEMOSKOP vállalatnak nyílt lehetősége az alábbi kérdések négy alkalommal való feltétele folytán:

— A zsidók túlságosan nagy befolyással vannak-e kultúránkra?

— A zsidók túlságosan nagy gazdasági befolyást gyakorolnak-e országunkban?

— A zsidók túlzottan nagy ráhatást érvényesítenek-e politikai életünkre?

A kérdésfeltételi alkalmak és időpontok a következőképpen alakultak:

1. Az első, sok egyéb dologra is rákérdező felmérést 1991 legelején végezték el. Benne egy 1 200 fős, 18 éven felüli országos minta vett részt.

2. A második-negyedik szondázás az ezret megkezelődő, ugyancsak országosan reprezentatív minta alapján ment végbe, miközben a korhatár a 15 évesnél idősebb állampolgárokig "szállt alá". Ez az 1992. áprilisában, szeptemberében és decemberében végrehajtott sorozat már csak a "zsidókérdések" feltételére szorítkozott.

Az imént felsorolt szondázások eredményei az alábbiakban foglalhatók össze:

— az első — a demokratikus átalakulás eufóriájában született — szondázás 11%-nyi antiszemitával szemben háromszor annyi, ha nem is filozemitát, de nem antiszemitát regisztrált, miközben az "is-is" válaszokat, tehát azokat, amelyek bizonytalanok, vagy csak egy-egy vonatkozásban negatívak vagy pozitívak voltak, figyelmen kívül hagyta;

— a második-negyedik szondázásban — a korábbi bizonytalan 66%-ból táplálkozva — az antiszemiták tábora majdnem 25%-osra nőtt, miközben a nem antiszemitáké csak tíz százalékkal lett népesebb, s így a megkérdezetteknek hozzávetőlegesen 43%-ára rúgott.

Az antiszemitaizmus kétségtelen növekedése meglehetősen szorosan jellemezhető az alábbi tényekkel:

1. A társadalom egyre kevésbé hisz abban, hogy az állam jó irányban fejlődik. A "pro és kontra" válaszok a szóban forgó négy felmérésben a következőképpen oszlottak meg százalékosan: 53/47, 23/64, 27/61 és 23/65.

2. A jövőben várható fogyasztást illetően — a szociális-életszínvonalbeli válság következtében — az antiszemiták sokkal pesszimistábbak, mint a filozemiták. A

három 1992. évi szondázás azt mutatja, hogy a két csoport között 15, 14 és 20%-ot tesz ki a "derűlátási eltérés" a nem antiszemiták javára.

3. Az ország keleti (korábban orosz uralom alatti) része felől nyugat felé haladva jelentősen csökken az antiszemiták számaránya.

4. A Demokratikus Uniót és a tőle balfelé álló pártokat támogtók körében jóval alacsonyabb az antiszemiták aránya, mint a jobboldali pártalakulások tagjai-szimpatizánsai körében.

5. Megállapítható, hogy a kevésbé iskolázott-tájékozott és egyszersmind kisjövedelmű réteg mintájában az antiszemizmus az élet nehezebbé válásának arányában növekszik, minthogy ilyenkor — akarva-akaratlanul — az ellenséggép a társadalmi-szociális feszültségek egy részének levezetésére is alkalmas. (NB. ebben az ellenséggépben korántsem a zsidók viszik a "prímet", őket ui. — a helybeli cigányságról nem is szólva — messze megelőzik a négerék, az arabok és az ázsiaiak, úgyhogy a zsidóság mint ellenséggép nem intenzívebb, mint a németeknél és az oroszoknál.)

A szavazástól távolmaradók és az antiszemiták között — ellentétben a várakozással — nem sikerült szignifikáns összefüggést kimutatni: valójában a szavazók és a nem szavazók különféle rétegeiben azonos arányban fordulnak elő antiszemiták és nem antiszemiták.

Szerzőnk végezetül leszögezi: a lengyelországi antiszemizmus jellege valójában "plátói", nincs benne semmiféle erőszakosság. S ez az, ami a társadalom kombattáns antiszemita mini-csoportjainak tevékenységét és az általa gerjesztett indulatokat korlátok közé szorítja és hatékonyságát kioltja.

Nowotny, Sławomir: Czy antysemityzm ma wpływ na życie w Polsce? = Więź, 36. rok, 1993. 4. no. 24-28. p.

F. T.

A FÁK területén élő finn-ugorság megmentéséért. (Finn szemmel)

Finn részről a 19. század végén (pl. az 1886-ban alapított Finn-Ugor Társaság keretében) alapozták meg a finn-ugor kutatásokat, mégpedig a különböző oroszországi helyszíneken végzett nyelvészeti, etnográfiai megfigyelések és úttörő jellegű gyűjtések útján. 1920-ig, a szovjet határok kezdődő bezárulásáig olyan mennyiségű anyag gyűlt össze, hogy feldolgozásával azóta sem végeztek. Mindenesetre megállapítható, hogy a finn múzeumokban és archívumokban fellelhető források máig a finn-ugor kutatások központi bázisát adják még az érintett kis népek saját kutatói számára is, miután saját hagyományfeltáró tevékenységük csak a szovjet korszakban indult meg és politikai korlátok között folyt. Ezekben az évtizedekben viszont a finn anyaggyűjtés szünetelt, s csak az utóbbi években elevenedhetett meg ismét. A korábbi évtizedekben külföldről csak Magyarországra jutott hozzá bizonyos lehetőségekhez, valamint — a Szovjetunió belülről — Észtország.

Az 1959-es szovjet népszámlálás 3 millió 330 ezer, valamely finn-ugor nyelvet anyanyelvének valló egyént mutatott ki az uráli térségben, vagyis az észteken kívül.

Ez a szám 1989-ben alig valamivel volt magasabb. E legutolsó népszámlálás tükrében a mintegy 19 finn-ugor etnikum lélekszáma egyenként az alábbi volt: mordvinok 1 154 000; udmurtok (votjások) 747 000; marik (cseremiszek) 671 000; komik (zürjének) 345 000; komi-permjások (dél-zürjének) 152 000; karélek 131 000; az utóbbiakhoz legközelebb álló finnek lélekszáma a Szovjetunió belüli 1989-ben 67 000 volt. Az ezeknél jóval csekélyebb lélekszámú, olykor már eltűnő-félben lévő etnikumok között aránylag a legnépesebbek a hantik (osztjások): kb. 22 ezren vannak.

Az egyéni bevallást tükröző adatok, figyelembe véve a szabad bevallást gátló tényezőket, valamelyest alacsonyabbak lehetnek a valós helyzetnél: a finn-ugor etnikumok összességükben elérhetik a 4-4,5 milliót, mint erre az újabb orosz becslések is utalnak. Ezzel egyidejűleg viszont számításba kell venni a nyelvvesztési tényezőt: maguk a bevallók is gyakran már csak töredékes értékű nyelvkész-séggel rendelkeznek, ami annak a következménye, hogy (a dél-zürjének kivételével) sehol sem alkotnak helyi többséget, így gyakorlati nyelvükké inkább az orosz vált.

Napjaink aktuális oroszországi változásait látva, feszült izgalommal kell nyomon követni e népek sorsát, alakuló lehetőségeiket. Ebből a szempontból a finn megfigyelő számára mindenekelőtt a Karéliai Köztársaság viszonyaiba adódik betekintés. Az anyanyelv és a hagyományörzés feltételei az állami oldal felől jelentősen szűkültek, viszont a társadalmi öntevékenység lehetőségei létrejöttek és fejlődnek. Egyszermind megindult az elvándorlás Finnország felé.

Az Oroszországi Föderáció finn-ugor népeinek nemzeti öntudata és öntevékenysége a "peresztrojka" és a "glasznosztj" idején általában újraébredt. Aktívan keresik a kapcsolatokat Finnországgal, Magyarországgal és Észtországgal. Finn részről e törekvést a nagy hagyományú Finn-Ugor Társaság mellett az újonnan szerveződött Castrén-Társaság karolja fel tudatosan. Segíti ebben a volt "finn-szovjet" szervezet helyébe lépett Finn-Orosz Baráti Társaság is. A kapcsolatszerzés hivatalos fórumokon és társadalmi szinten egyaránt hathatós támogatásra talál. Egyidejűleg élénkülnek a parlamentáris kapcsolatok az Oroszországi Föderációval, valamint a Föderáción belüli köztársaságokkal is.

A finn-ugor közeledést célzó törekvések jelenkori folyamatának előzményei közé tartozik a finn, magyar és észt kezdeményezésre 1960 óta ötvenként megrendezett finn-ugor tudományos kongresszusok sora (Budapest, Helsinki, Tallin, Budapest, Turku, Szüktüvkar, Debrecen), melyek résztvevő köre mindegyre bővült: Debrecenben 1990-ben már közel ezer küldött volt jelen, mintegy huszonhat országból. A résztudományok találkozóinak még nincs ennyire kikristályosodott hagyománya. 1993-ban az észak-finnországi Oulu adott otthont az első finn-ugor történész tanácskozásnak. 1992-ben pedig — az udmurt fővárosban: Izsevszkben — zajlott le az első Finn-Ugor Világkongresszus, és ezzel egyidejűleg az intézményesítés útjára lépett ez a kezdeményezés, melynek fóruma a finn-ugorság legszélesebb körű összefogásának tekinthető. Az úttörő jellegű izsevszki találkozó behatóan foglalkozott az uráli népek Oroszországi Föderáción belüli jogállásának, a gazdasági önállóság, a nyelvédelem, a nyelvtörvény, az ökológia stb. gyakorlati kérdéseivel.

Magyar kezdeményezés a 20/30-as években gyakorlattá vált finn-ugor kulturális kongresszusok hagyományának felelevenítése. (A cikk kiemeli a finn nyelven tárgyaló akkori miniszter, Andrásfalvy B. személyes elkötelezettségét a megbeszélések során.) Hasonló szerepet töltenek be máris az 1989 óta rendezett két évenkénti írótalálkozók (Joskar-Ola, Espoo, Eger). Az egri rendezvény keretében sor került az Uráli Írók Szövetségének megalapítására is, Domokos P. professzor elnöklétével. Előzőleg már létrehívták a Finn-Ugor Kulturális Alap intézményét, Ny. Gavrilov mari író vezetése alatt. 1992-ben Finn-Ugor Írótanács létesült Tallinban a magyar, a finn, az észti, valamint az oroszországi finn-ugor írószervezetek összefogásaként.

A Finnország által viselt felelősségből fakadt az 1992-ben aláírt finn-orosz államközi szerződés az oroszországi finnek és finn-ugorok nyelvének és kultúrájának védelméről. Finn részről ehhez azóta átfogó nemzeti program is készült (nyelvoktatás, tanárképzés, nyomdaügy stb.). A gyakorlati lépéseknél Finnország az UNESCO-tól is támogatást remél, miután ez 1991-ben deklarálta az uráli nyelvek veszélyeztetett helyzetét. A program megvalósulását illetően nagyon sok függ az orosz féltől; annyi bizonyos, hogy orosz részről legfelső politikai szinten eddig kielégítő konstruktivitás volt tapasztalható.

Numminen, Jaakko: Die Rettung der finnisch-ugrischen Welt. = Europa Ethnica, 50. Jg. 1993. 3. no. 121-131. p.

K. S.

Oroszok a volt szovjet köztársaságokban

Az 1989. évi szovjet népszámlálás szerint a 14 köztársaságban 25 millió volt az oroszok száma. Betelepülésük történeti körülményei felettébb változatosak.

Korábbi térhódításukat már a 70-es években fogyás váltotta fel, de ezt csak alacsonyabb szaporaságuk okozta. Viszont 1992. december 1-én már 470 ezer olyan orosz tartottak nyilván, aki tényleges fenyegetettség miatt költözött vissza a Föderációba. További 600 ezer volt azok száma, akiket pusztán a félelem sarkallt visszaköltözésre. S a fenti számokban nincsenek benne a katonák.

Milyen is az oroszok mint nemzet megítélése? Ma is pontosan megkülönböztetik az orosz (russzkij) az oroszországitól (rosszijszkij). 1941-ben Sztálin az orosz hazafiságra apellált, 1945-ben a nagy orosz testvérről beszélt. Brezsnyev általában az összeolvadást és a szovjet népet emlegette.

Az 1992-ből, 1979-ből és 1989-ből való adatok összehasonlítása köztársaságoként az alábbi trendek érvényesülését mutatja.

A két szláv köztársaságban és a balti államokban állandóan nőtt az oroszok aránya (pl. Észtországban 20,1%-ról 30,3%-ra), egyebütt csökkent (pl. Kazahsztánban 42,7%-ról 37,8%-ra). A szláv köztársaságokban mindenki beszélt oroszul, nem viselkedtek ellenségesen velük szemben. A Baltikum (ezen belül a hadiipar) magasabb életszínvonal ígéretével vonzotta az oroszokat, ám a törzslakosság mindig megszállókat látott bennük.

Ami az egyes köztársaságokból való kivándorlást illeti, több mint fele részben mindenütt oroszokból rekrutálódik az "új vagy a régi-új hazát" keresők tábora. A

közép-ázsiai köztársaságokból 178 ezren, a Kaukázuson túlról 197 ezren, Moldáviából 80 ezren vettek "vándorbotot a kezükbe". Ezek egytől-egyig olyan területek voltak, ahol fegyveres konfliktusok robbantak ki.

A Baltikumból a kivándorlás csak 1990-ben indult meg. Amikor 1991-ben a kivándorlók 5%-át megkérdezték elhatározásuk okairól, mindnyájan az etnikai feszültségeket és a helyi nyelv ismeretének hiányát említették (a balti oroszok 83%-a nem ismerte a helyi többségi nyelvet).

Az egy nőre vetített szülések száma az oroszok körében a legalacsonyabb, mindössze 1,8, miközben a tadzsikoknál 6,9. Az utóbbiak száma 1959 és 1989 között megháromszorozódott, de az azerieké is 2,3-szeresére nőtt.

Az oroszok sokkal könnyebben lépnek házasságra a helybeliekkel, mint viszont. Míg Ukrajnában az oroszok mintegy 60%-a él vegyes házasságban, az ukránoknak csak 20-21%-a. Lettországbán ez az arány kb. 60 és kb. 18-19%. A keletre-délre eső köztársaságokban még látványosabban mutatkozik meg ez: Örményországban az orosz férfiak 43, az orosz nők 55%-a választott más nemzetiségű élettársat, a helybeli lakosság viszont csak 2,2, illetve 0,9%-ban.

Ukránul az ukrainai oroszok 32,8%-a, örményül az örményországiak 32,2%-a, litvánul a litvániaiak 33,4%-a tud, főként a régebbi bevándoroltak és utódaik. Ezzel szemben a kazahsztáni oroszoknak mindössze 0,9%-a sajátította el a kazah nyelvet. A közép-ázsiai területeken erős a gyarmati mentalitás.

Kazahsztánt és Lettországot kivéve, a mezőgazdaságban kevés az orosz. (Kazahsztánban a szűzföldekre toboroztak oroszokat, Lettországbán pedig az óhitű régi telepések foglalkoztak mezőgazdasággal). A közép-ázsiai köztársaságokban általában az iparban, a Baltikumban pedig a szövetségi irányítású hadiiparban voltak felülreprezentáltak az oroszok. Ugyanígy alakult a helyzet a közigazgatásban (Lettországbán a csinovnyikok 49%-a volt orosz) és a kutatásban (a kazahsztáni kutatók 53%-a tartozott az oroszok közé). És ezen felül van a 70%-ban oroszokból álló hadsereg: Ukrajnában 20, Litvániában és Grúziában 4-4 hadosztály állomásozott.

Az oroszok kisebbségi státusza különböző. Belaruszban és Ukrajnában is kedvező a helyzet; a közép-ázsiai köztársaságokból sok orosz inkább ide menne. Az 1992 májusában hozott ukrán nemzetiségi törvény nagyon liberális. A Donyec-medencében, mivel a lakosság többsége orosz nemzetiségű, az orosz hivatalos nyelv lett. Másfelől azonban itt volt a legtöbb szociális konfliktus, bányászmozgalom. Ezekben az oroszok játszottak vezető szerepet.

A Krími-félsziget hovatartozása – ahol a lakosság 67%-a orosz – vitás volt, végül megegyeztek, hogy Ukrajnánál marad (csak 1954 óta tartozik oda), de autonómiát kap. Itt a hazatérő tatárok okozhatnak majd konfliktusokat.

Ukrán vonatkozásban a helyzet a két állam kapcsolatától is függ. Az oroszok 23%-a van a FÁK-ból való kilépés mellett, az ukránok 39%-a. Moldáviában Transnistria a probléma, amely 1990-ben köztársasággá nyilvánította magát, 1992-ben pedig az orosz-moldáviai egyezmény alapján autonómiát kapott. Moldávia csatlakozása Romániához problematikus, ezt egyelőre a román kormány sem kívánja.

A Kaukázuson túl az oroszok kimaradnak a helyi konfliktusokból, de Azerbajdzsánban pl. örménybarátoknak tartják őket. Ezért innen már majdnem 49 ezer orosz távozott, az összes 12%-a. Grúziában az oroszok aránya 6,3%, Abháziában viszont 14,2%.

Az észti- és lettországi oroszok már az ENSZ-hez is fordultak diszkriminálásuk miatt. Jelcin is megtette ugyanezt. Az ENSZ missziót küldött ide. Litvániában az orosz többségű községekben az ő nyelvüket is használni kell. Észtországban viszont csak az kap állampolgárságot, aki 1940 előtt már legalább két éve ott lakott, vagy vizsgát tesz az észti nyelvből és történelemből. Ezért 1992 második felében 17 850 orosz távozott innen. A munkanélküliek 70%-a orosz.

A lettek, akik saját országukban mindössze 62%-ot tesznek ki, félnek leginkább a kisebbségektől. Az állampolgárság megszerzéséhez 16 évi helybenlakást kell kimutatni. 1992 végéig még nem hozták meg a nemzetiségi törvényt. Viszont a nyelvtörténet igen szigorú, csak a lett nyelvet engedélyezi.

Kazahsztánban az oroszok az északi, iparosodott területen élnek. Szerintük ezt Oroszországhoz kellene csatolni, nem különben Uralszk vidékét, ahol kozákok laknak. A helyzet itt ma stabil. A fiatal kazahok is inkább oroszul beszélnek.

A közép-ázsiai köztársaságokban a kormányzat általában az oroszok helybenmaradását látná szívesen. Üzbegisztánban a számuk félmillió, sokan még 1917 előtt telepedtek le itt, mások a kollektivizálás idején. Az üzbég értelmiség külön szervezetet hozott létre védelmükre. Minden orosz itteni állampolgár.

Kirgiziában sincs diszkrimináció, de a fiatal oroszok panaszkodnak, hogy nem veszik fel őket az egyetemre. Törkmenisztánban az egyetemen újabban kevés az orosz nyelvű előadás. A kormányzat mindenestre meg akarja tartani az oroszokat. Úgy hírlik, az a rendelet, hogy a privatizált lakások 10 évig nem adhatók el, szintén ezt kívánja szolgálni. Tadzsikisztánból a polgárháború miatt sok volt az elköltöző, 1990-ben 90 ezer fő. 1992 májusában még mindig 300 ezer orosz volt ott.

Kozákok majdnem mindenütt találhatók. 1917 előtt 4,5 millió volt a számuk, de háromnegyed részük állítólag elpusztult a polgárháború idején. 1992 júniusában rehabilitálták őket. Persze nehéz megmondani, ki a kozák.

Oroszországban 1991-ben a lakosság növekedése 43%-ban a beköltözésből adódott. 1991-ben a menekültek és hontalanok 23%-a volt orosz, 1992-ben 32%-a. 70%-uk Dél-Oroszországba ment. Az Észak-Kaukázus 1992-ben 223 ezer főt fogadott be. 1991-ben egy interjú szerint a közép-ázsiai köztársaságokból az oroszok 37,4%-a kíván hazamenni, máshonnan kevesebben (Moldáviából és a balti országokból mintegy 18%). 27% viszont Nyugatra vándorolna ki legszívesebben.

A hazatértek 74 %-a munkanélküli. 1992-93 során előbb rendeleteket, majd törvényt hoztak segélyezésükről. 1991-ben migrációs bizottságot, 1992-ben pedig már migrációs hivatalt hívtak életre. Ennek három osztálya közül egy-egy a politikai kérdésekkel, a bevándorlókhoz való viszonytal és a lakás és munkahely megszerzésével foglalkozik. Lesz külön bank is ügyeik intézésére. 1991 végén törvény született arról, hogy mind megkapja az orosz állampolgárságot. A "közeli külföldi" országokkal (hajdani szövetségi köztársaságokkal) kapcsolatban kvótákat állítottak fel a befogadhatók számáról. Miközben a bevándorlók nem részesíthetők

előnyben a helybeli lakosokkal szemben, maguk választhatják meg, hol települnek le, csupán Moszkva és Szentpétervár vonatkozásában vannak megszorítások. Maximálisan 12 millió hazaköltözőre számítanak, bár a demográfusok szerint ez eltúlzott, legfeljebb 3 millióról lehet szó. A munkaügyi minisztérium az észak-nyugati agrárterületekre akarja terelni a bevándorlókat, mert itt kevés az ember. (Csakhogy: túlnyomó többségük eddig városlakó volt.)

A helyzet nagyon hasonló ahhoz, mint a franciáké Algériában a függetlenség kikiáltása után, viszont Franciaország akkor jóval kedvezőbb helyzetben intézkedhetett. Az oroszok kilátásai köztársaságoként mások és mások. A balti országokból el kell költözni, Moldáviából is, de Tadzsikisztánból és Abháziából ők akarnak elmenni. Itt valójában dekolonizációról van szó, a helybeliek indigenizációjáról a gazdasági életben. Az oroszok számára az egész folyamat nyilván nagyon fájdalmas.

Kahn, Michéle: Les Russes dans les ex-républiques soviétiques. = Le Courrier des Pays de l'Est, 1993. 376. no. 3-20. p.

N. E.

Az oroszok keresik nemzeti identitásukat

A cikkekből és interjúkból készített összeállításhoz Charles Urjewicz írt bevezetést. 1990 júniusában az orosz szuverenitás kikiáltása nagy reménységeket keltett, de hamar jött a csalódás. Az ország egy megkisebbedett Szovjetunió lett. Viszont az egyes régiók önállósulni kívánnak. A hazafiak a múlthoz és az ortodox valláshoz szeretnének visszatérni vagy a közép-ázsiai török népekkel kötött szövetséghez. A liberálisok véleménye megoszlik. Új etatizmus van születőben. Pedig az emberi egyéni jogok előbbrevalók, mint a nemzetiek.

Az első rész cikkei a Két ellenkező attitűd címet viselik. Ioann szentpétervári és ladogai metropolita egyértelműen az egyházat állítja az előtérbe, meghirdeti az oroszország és az ortodoxia azonosságát, és emlékeztet a harmadik Róma elméletre. — Pjotr Budzilovics a Nagy Péter előtti monarchiát tekinti ideálnak. — Anton Tuszcarev keresztény államot kíván. — Szergej Ivanov a kozák álláspontot ismergeti, akik mostanában valóságos újjászületést élnek meg. De ez felülről irányított. Már két kozák unió is működik. Mindkettő területeik visszaállítását követeli. A két unión kívül sok külön kisebb szervezet is működik. Sokfelé is a fegyveres harcokban részt vesznek. Inkább ellenzékét jelentenek manapság. Rihard Koszolapov a filozófus Vlagyimir Szolovjovtól veszi cikkének címét: Szegény orosz eszme. Úgy látja, hogy az oroszok alapjában véve született internacionalisták. — Charles Urjewicz az eurázsiai koncepció bizonyos újjászületésére utal, amely szembenáll Európával. Hivatkozik Lev Gumiljov Oroszország és a sztyeppe birodalom c. művére. A hazafiak véleménye megoszlik, a liberálisok elutasítják a koncepciót. A hívei a hatalmat keresik, de nem ellenségesek a demokráciával szemben. Ha a koncepció elfogadja a federalizmust, lehet belőle ideológia. Sok réteg számára elfogadható. — Dmitrij Olsanszkij a bomlás politikai pszichológiájáról ír. Véleménye szerint szakítani kell a totalitarizmussal, mert sokak szerint a mai átmenet totalitá-

rius rendszerhez vezet. Oroszország most apró részekre hull szét, de idővel ebből felépülhet valamiféle új is. Borisz Pucacsov és Jevgenyij Csernyikov egymással is vitázva úgy látja, hogy most éppen a senki földje alakult ki a múlt és a jövő között. A közeljövő vagy polgárháború lesz vagy diktatúra. Még nincs civil társadalom, csak spontán demokrácia. Nőnek a konfliktusok. A nemzet és az erős állam az eszmény, nemzeti demokratizmus, esetleg nemzeti fasizmus.

A második rész cikkeinek összefoglaló címe: Feltalálni egy identitást. Alekszandr Cipko és Andronik Migranial szintén egymással vitatkozva azt fejti ki, hogy Jelcin nem hagyományos patrióta, de azzá válhat. A mozgalom előbb demokratikus volt, azután nacionalista lett, mint egyebütt is Kelet-Európában. Az etnikai alapú nemzeti identitás nem járható út. Az emberek Oroszországot akarnak, nem etnikai jellegű orosz államot. A lakosság 83%-a orosz, ebben a vonatkozásban a volt szovjet államok közt Örményország és Belorusszia után a harmadik helyen állnak. De ez az orosz túlsúly csak az európai területen érvényesül, a terület egyötödén. A lakosság 17%-a Szibériában él. De az orosz föderáció köztársaságai közül egyedül Tatársztanban teszik ki a tatárok a lakosság 46-48%-át, másutt a névadó etnikum mindenütt kisebbségben van. Viszont sok orosz lakik az Orosz Föderáción kívül. — Dmitrij Olsanszkij az új nagyoroszok nemzeti büszkeségéről ír, Lenin egy világháborús cikkére emlékeztetve. Úgy látja, az "orosz eszme" csak a külső támadókkal szemben tudta egyesíteni az oroszokat, a belső problémák megoldására nem bizonyult alkalmasnak. Pedig most erre próbálnak hivatkozni. Már Sztálin alatt lehetett egyféle pánrusszizmusról beszélni. — Andrej Zubov szerint most a harmadik orosz nacionalizmus áll előtűnk. A kommunizmus újraéledése voltaképpen a nem-oroszok védekezése ellene. Ma a kommunista sajtó áll ki a nacionalizmus mellett, s így szociál-patriotizmusról lehet beszélni. Akiket "nemzetközi kapitalistáknak" bélyegeznek meg a nacionalisták, azok akarnak igazi forradalmat. — Zubov egy másik cikkében azt fejtegeti, hogy az emberek többsége szerint a FÁK valójában nem is létezik. A gazdasági helyzet miatt óriási a csalódottság. Most csak a városi rétegek érdeklődnek a politika iránt. Az újjászületés hosszú és nehéz lesz. Most az etatizmus erősebb az etnicitásnál (az arány 4:1), de lesz etnocentrikus szélsőség is, különösen, ha megnövekszik a más köztársaságokból hazamenekülő oroszok száma. Pedig birodalom nem építhető nacionalizmusra. — Xénia Mialo és Valerij Tyiskov felveti a kérdést: vajon a nemzet archaikus törzs-e, hadsereggel megerősítve? A nemzeti önrendelkezés járhatatlan út, sehol sincs olyan határ, amely etnikailag igazságos volna. Nem a nemzet hozza létre az államot, hanem az állam a nemzetet. Grúzia sem nemzetállam, a lakosság 30%-a más nemzetiségű. Ezért az eddigi határokat kell megtartani, és a népek is valójában ezt akarják. Az etnicitás és az állampolgári öntudat (citoyenneté) ellentétben áll egymással. A nemzet: kulturális önmeghatározás. Nem minden etnikumnak lehet állama. Az államok inkább hajlandók embereket elveszteni, mint területeket. Az államhatár és a nemzeti önrendelkezés elve ellentétben áll egymással. Az utóbbi ezért súlyos károkat okoz. — Alekszej Szalmin felveti a kérdést, valóban dezintegrációról van-e manapság szó? Oroszország a Szovjetunió helyreállítására törekszik, a többiek az elszakadásra. Ebből instabilitás származik, ami konfliktusokat okoz a Kaukázus-

ban, Tatársztanban, a Bajkálon túl, a sarki övezetben. A gazdaságpolitika lassúsága a szeparatizmus felé tolja a népeket.

Javaslatok az egyesítésre a címe az újabb résznek, amely először közli Oleg Rumjancev 1992. december 4-én elmondott beszédét az orosz képviselők kongresszusán. Eszerint 1993-ra új alkotmányra van szükség. Az egyes föderációs köztársaságok alkotmánya ui. ellentmond az oroszországinak. — Anatolij Szobcsak szentpétervári polgármester szerint évszázadokra szóló alkotmányt kellene teremteni. Ebben az egyéni emberi jogoknak kell az első helyen állniuk. Az egyes föderáción belüli köztársaságoknak nem lehet joguk a kilépésre. Viszont mindenki számára biztosítani kell az anyanyelvi oktatás lehetőségét. — Alekszej Szalmin szerint mindenképp meg kellene határozni a nemzeti önrendelkezés fogalmát. A kiválás a föderációból csak minden érdekelt fél beleegyezésével valósítható meg. A szecesszió ügyében tartott népszavazás (Tatársztanban) nem lehet kötelező erejű. Az orosz lakosságú régiók szeparatizmusának nincs jogalapja és jövője. A jogok és a kötelezettségek egyaránt meghatározandók. Egyezményeket kell kötni a menekültek kártalanítására, és szankciókat kell hozni az egyezmények betartására.

Az összeállítás befejezéseként részletes kronológia található az 1992. október 1. — december 31. közötti eseményekről az egész volt Szovjetunió vonatkozásában és négy csoportban: belpolitika, gazdaság, külpolitika, Oroszország és a külföld kapcsolatai (a volt Szovjetunióon kívüli területekről van szó). A Roberte Berton-Hogge által összeállított kronológia végén tárgymutató is található.

Les Russes a la recherche d'une identité nationale. = Problèmes Politiques et Sociaux 1993. 700. no. Série russe no. 114. 1-57. p.

N. E.

Ír nacionalisták és a római katolikus egyház

Daniel J. O'Neill, az University of Arizona kutatója azt vizsgálja cikkében, hogy a 19. és 20. század fordulóján működő három ír forradalmár: Patrick Pearse, Horace Plunkett és James Conolly milyen viszonyban volt azzal az ír katolicizmussal, amely a három évszázados elnyomás alatt is megőrződött, és központi szerepet játszott az írek társadalmi életében.

Szerzőnk cikke bevezetőjében a következő meghatározását adja az ír katolikus egyháznak: tridenti alapon áll, tehát megcáfolhatatlan hierarchiára épül, szisztematikusan kidolgozott teológiája van, filozófiailag a tomizmust preferálja, irányítja az oktatási életet. Egyáltalán: a századforduló táján az ír egyháznak mintegy kormányzati szerepe van.

Patrick Pearse (1879-1916) jogász, újságíró, író, tanító és forradalmár, egy kétnyelvű újság alapítója, az 1916-os felkelés vezetője, melynek leverése után kivégzik. Pearse megjelenésében és életvitelében papos, sőt aszkétikus. Rendkívül sokoldalú és termékeny munkásságának középpontjában először a kulturális megújulás és az ír nyelv megőrzésének vágya vezet. Hosszú utat jár be, míg kialakul az a meggyőződése, hogy a kultúra megvédésének útja a szeparatizmus és a forradalom.

A tragikus ír nemzettörténet tényein kívül a bajok forrását az ír jellemben látja: szerinte az írek fegyelmezetlenek, szívesen merülnek önsajnálatba, túlságosan sok legendát költenek, és túl sokat dicsekszenek. Puritanizmusában állandóan támadja a hagyományos "pub"-ok (kocsmák) világát. Kikutat egy Krisztushoz hasonló megváltó-figurát az ír őstörténetből. Hőse, Cuchalain ugyanúgy büntelen mártír és megváltó, mint maga Krisztus. Pearse írásai és prédikációi tele vannak a katolikus hitvilág és az orációk olyan közhelyeivel, mint Krisztus békéje, Krisztus kardja, megváltás, hit, keresztelés és újra-keresztelés. Ezek azonban nem ortodox értelemben jelennek meg, hanem nemzeti (szeparatista) jelentéseket hordoznak. Pearse egyik jellemző írásából, A béke és a kelták címűből ezt a két profétikus mondatot:

"Mivel a béke oly értékes kincs, a háború szent kötelesség. Írország nem fogja megtalálni Krisztus békéjét, míg Krisztus kardját elő nem veszi." Egyik legnevezetesebb költeményében katolikus imával fohászkodik Istenhez, Krisztushoz és a Szűzanyához, majd Szent Patrikhoz, az írek apostolához, ám a végén az ősök esküjét emlegeti:

"Ki fogjuk népünket szabadítani a gúzsból, avagy elesünk a harcban, egymás kezét fogva. Ámen."

Pearse a nemzetet a mesterséges úton létrehozott birodalomhoz képest természetes képződménynek tartja, akárcsak a családot. E tekintetben szemben áll az ír Parlamenti Párt (ÍPP) és az ún. Home Rule politikusaival, akik elfogadták az angol intézményrendszerbe való betagozódást: "Úgy vélem, ezek becsületes emberek, de túl sokat ünnepeltek együtt az angolokkal."

Pearse a nemzetet, mint egy emberi lényt, halandónak tartja. S ha egy nemzet meghal, nem lehet újra feltámasztani. A nemzet ugyanakkor Pearsnél egy látható és egy láthatatlan nemzetre oszlik. A látható, többségi nemzet az ÍPP-t támogatja. A láthatatlan nemzet, amely az ír integritást őrzi, az 1798-as, 1803-as, 1848-as és 1867-es szeparatista felkelésekben mutatkozott meg, kitermelve (ismét egyházi terminológia!) az ír apostoli hősök egész sorát, akik mind mártírként végeztek. A mártírokat azonban nem kell siratni, ahogy ezt A dalnok című színművében írja: "Ne sirasd ezt a gyermeket, hiszen megváltotta népe szabadságát. Inkább hangosan örvendezzünk, és énekeljük Isten dicsőségét."

Pearse több fokozaton keresztül tanakodva vizsgálja: tömeges népfelkelés vagy egy megtisztult elit, sőt akár egyetlen személy tevékenysége vezethet-e sikerre. Az elnyomó angolok elleni harc igazságosságának bizonyítékául Szent Tamásnál talál érveket.

Azt a tényt, hogy Írországban a nemzeti felszabadulás ügye vallási konfrontáció ügye is, szerzőnk Horace Plunkett, egy protestáns angol-ír család sarjának tevékenységén keresztül igen szemléletesen mutatja be. Plunkett etoni és oxfordi neveltetés után az amerikai Wyomingban tölt el tíz évet, s onnan hozza magával az ír nép magáralálásának általa javasolt megoldási módját: a szövetkezetesítést. Bár Írországba visszatérve az Unionista Párt képviselője lesz, végig megtartja függetlenségét. Legnagyobb eredménye az, hogy a különböző pártállású hazafiak összefogásával sikerül létrehozni a Mezőgazdasági és Műszaki Oktatás Hivatalát. Plunkett, ugyanúgy, mint Pearse, sokat ostorozza az ír jellem hibáit, elsősorban

azt, hogy mindent politikizálással akarnak megoldani, s közben a gazdaság fejlődése elmarad. Feltétlenül szükségesnek tartotta az oktatási rendszer reformját, hisz — mint kifejtette — az írországi iskolákban alantasabb hivatali munkára készítik fel a tanulókat ("másodrangú hivatalnokokat képeznek ahelyett, hogy hasznos ipari vagy egyéb termelőtevékenységeket oktatnának").

Plunkett támogatta ugyan az ír kulturális megújódást, azonban ellene volt a ködös múltba való temetkezésnek, ami szerinte az írek egyik legnagyobb hibája a legendás vezetőkhöz vetett vak bizalmon kívül. Az ír álmvilágban él, azt hiszi, vágyai maguktól teljesülnek. Teljesen hiányzik belőle az, amit Max Weber és követői protestáns munkamorálnak neveznek.

Plunkett támadta az ír katolikus egyházat is, hiszen ez, azon kívül, hogy egy szegény országban hatalmas és drága intézményrendszerrel és személyzettel dolgozik, pontosan a bírált ír tulajdonságok kialakítását segíti elő azzal, hogy a hierarchia tiszteletére és engedelmségre oktat. A világtól elzártan élő egyházi tanítók képtelenek a fiatalságot a versenyző, gazdasági küzdelmekkel teli világi életre felkészíteni. Azért is bírálja a katolikus egyházat, mert miközben rendkívüli jelentőséget tulajdonít a szüzesség megőrzésének, semmit sem tesz a legnagyobb baj, az iszákosság ellen. Persze, protestánsként egy katolikus országban, Plunkett óvatosan kritizált. Mindenesetre leszögezte, hogy a túlvilági lét túlságosan hangsúlyozása a való világtól való eltávolodást eredményez, s akadályozza azt a jellemformálódást, ami a gazdasági fejlődéshez szükséges kezdeményező képességet, a változásokra való felkészülést segítené.

Ha Pearse nacionalista katolikus próféta, Plunkett liberális gazdasági reformer és népnevelő, a harmadik bemutatott alak: James Connolly a kibontakozóban lévő szakszervezeti, illetve a sztrájkmozgalmak embere. Skóciában született, hamar megismerkedett a szocialista tanokkal, 1896-ban egyik megalapítója az Ír Szocialista Republikánus Pártnak. Mivel azonban a pártéletben az IPP az egyeduralkodó, Connolly néhány évre Amerikába utazik, ahol a radikális IWW szakszervezet aktivistája lesz. Hazatérve kísérletet tesz arra, 1914-től immár mint Írország első számú labourista vezetője, hogy a nacionalizmust a szocializmussal kovácsolja össze. A munkásosztály Írországban eddigre a társadalom legmozgékonyabb elemévé válik. Connolly megírja szocialista szemszögből Írország történetét *Munka az ír történelemben (Labour in Irish History)* címmel. A világháború idején vezeti a brit hadseregbe való besorozás elleni harcot, azzal az ismert jelszóval, hogy "ha Anglia bajban van, az nagy lehetőség az íreknek". Belép az Ír Köztársasági Testvériségbe, s ő is egyike lesz az 1916-os felkelés után kivégzett vezetőknek.

Az egyház szerepével kapcsolatban Connolly elve az, hogy Írország gondja a kapitalizmus, nem pedig a nacionalizmus vagy az egyház. Kimutatja, hogy a katolicizmus ellensége az ősi kisebbségi kultúráknak, hisz a kapitalizmus egyik fő elve a homogenitásra való törekvés, amibe a "Gaeltacht", a "keltaság" nem fér bele. Reményei szerint a szocializmus Írország ősi hagyományai iránt sokkal toleránsabb lesz. Gyekszi bebizonyítani, hogy a szocializmus az ősi kelta hagyományokban — a magántulajdon hiányában, a demokráciában stb. — gyökerezik. Az írek elemi szocializmusát a megszállás szüntette meg. Szerinte nem elég a szabad-

ságért való puszta küzdelem, ezt a társadalom szocialista átalakításával együtt kell kezelni.

Connolly az egyház elleni bírálataiban azt a módszert választja, hogy élesen megkülönbözteti az egyházi intézményrendszert, illetve a laikusok nagy tömegét, mint a "rosszakat" és a "jókat".

A cikknek talán egyik legérdekesebb elemzése azt mutatja be, hogy a Vatikán milyen gyakran képviseli a brit érdekeket az ír érdekekkel szemben, ugyanis Connolly szerint Írország értékesebb a Vatikánnak az Egyesült Királyság részeként, mint független országgént. "Más Róma vallása és más Róma politikája" — mondta. Connolly véleménye szerint ugyanakkor szocializmus és katolicizmus jól megférne egymással. A kapitalizmus a protestantizmus terméke.

O'Neil, Daniel J.: Irish Nationalism and Roman Catholicism: the Revolutionary Experience of Patrick Pearse (1879-1916), Horace Plunkett (1854-1932), and James Connolly (1868-1916). = Canadian Review of Studies in Nationalism, 19. vol. 1992. 1-2. no. 59-77. p.

T. A.

Merre tart az amerikai spanyol közösség?

A "salátás tálat" vagy poétikábban szólva: a "szivárvány-társadalmat", azaz a korábbi ún. "gyűjtőtégelyt" tanulmányozva megállapítható, hogy az Egyesült Államoknak az utóbbi húsz év során legdinamikusabban növekvő népessége a spanyol volt. A nyolcvanas években az összamerikai lakosság gyarapodási üteménél ötször gyorsabban növekedett. Az ország legnépesebb államában, Kaliforniában az ezredfordulón előreláthatólag minden harmadik állampolgár spanyol eredetű lesz. A ma még kisebbségben lévő közösség jelenlegi létszámához képest is csekély politikai szerepet tölt be.

A spanyol lakosság érdekképviselőit tömörítő National Council of La Raza, a 80-as évekre hispán fel- és áttörést prognosztizált, ám a tények nem igazolták a várakozásokat. Például az amerikai spanyolok átlagjövedelme (7956 dollár) jóval alatta maradt a feketebőrű (8271 dollár) és a többi fehér munkavállalóénál (13 896 dollár). A népszerű nevén Golden State-nek nevezett Kaliforniában 1988-ban 26%-uk a szegénységi küszöb alatt élt (ugyanitt a fehérek 10, a feketék 31%-a volt hasonló helyzetben). Tény viszont az is, hogy az ún. szabadfoglalkozásúak — ügyvédek, edzők, orvosok — körében észrevehetően emelkedett a spanyolok létszáma. Igaz, ők inkább a frissen bevándoroltak közül kerülnek ki.

Az átlag amerikai tudatában a spanyolok továbbra is holmi egzotikus kultúra képviselői. A 88-as elnökválasztáson a szavazó korú hispánoknak mindössze 44%-a rendelkezett tényleges szavazati joggal (szemben a feketék 54 és a fehérek 60%-os részvételi jogával). 1980 óta egyetlen spanyol származású szenátor sem akadt, s mindössze 11 kongresszusi tagot adott ez a kisebbség, és így kevesebb mint 1%-kal képviseltette magát a szövetségi kormányban. Bush elnök ugyan 2 kormánytagot is választott a köréből, de nyilvánvaló, hogy az amerikai spanyolság számára hiányzik egy nemzeti dimenziójú vezető egyéniség.

1992-ben, az újabb elnökválasztás és a kontinens felfedezésének ötszázadik évfordulójának évében Los Angelesben zavargások törtek ki. Az események önvizsgálatra kellett, hogy készítsék a spanyol közösséget. Körükben a társadalmi feszültségek egyrészt a recesszióból, másrészt a republikánus kormányzattól pénzügyileg alultámogatott helyzetből adódtak. A Reagan-csodáról, a sok kis munkahelyről kiderült, hogy csak hatékonyabb, képzetesebb munkaerővel lennének rentábilisak. A minimum-jövedelmet egyszer sem emelték tíz év alatt. S noha az 1986-os amnesztiarendelelet lényeges változást hozott, szerinte ui. ötéves amerikai munkaviszonyt igazolni tudó bevándorló letelepedési engedélyre jogosult, a hírhedt zöld kártya bevezetésével viszont a munkáltatókat először kezdte fenyegetni az illegális foglalkoztatásért járó büntetés réme.

Bár az elmúlt évtized közhangulata egyébként is az "Englis only" törvénynek kedvezett, a hispán politikai jelenlét hiányáért az oktatási rendszer is felelős. Kaliforniában átlagosan 9 éves korukig járnak iskolába a spanyol ajkú tanulók (a fehérek 13,4, a feketék 12,4 éves korukig). A huszonöt éves korúak 41%-ának van általános iskolai végzettsége, 7% rendelkezik főiskolai, illetve egyetemi oklevéllel. Az oktatók 8%-a spanyol, 82%-a nem hispán fehér. Az egy főre eső oktatási költség 1992-93-ban 4 200 dollár volt (New Jersey-ben pl. 10 000 dollár). A spanyol oktatási nyelv megszüntetése több ízben is komolyan fölmerült.

A spanyol lakosság közéleti-politikai szerepvállalását gyengíti nagy létszámú fiatalsága, valamint területi elhelyezkedése. Az amerikai spanyolok kétharmada ugyanis három államba tömörül (Kalifornia, Texas, New York), 85%-uk pedig nyolc államban él. Ez a szétszórottság, megosztottság társadalmi áttörésük gyakorlati akadályát jelenti. A választási körzetek újrajelölése vezethetne csak aránybelileg kedvezőbb jelenlétükhöz a politikai palettán.

További megoldatlanságot jelez az elnevezésük körüli bizonytalanság: hispán, latin, amero-mexikói, chicano, spanyol ajkú stb. Ha az 1980-as összeírás 'hispán' gyűjtőmeghatározásánál maradnánk, hová lennének besorolhatók az olvasztótégely olyan "nagybani" alkotói, mint a mexikóiak, kubaiak, porto ricoiak, latin-amerikaiak? Egyáltalán — mit jelent hispánnak lenni a közösség többi tagjához képest? Mit jelent hispánnak lenni egy fehér/fekete dichotómiával jellemezhető Amerikában? Mit jelent amero-mexikóinak lenni?

Ez utóbbira viszonylag egyszerű a válasz: a 'chicano'-nak becézett amero-mexikóinak határidentitása van, hiszen mindössze egy mély árok és szögesdrót választja el e kulturális örökséget hordozó anyaországtól, Mexikótól. Az amerikai társadalom többkultúrúságának a peremén élnek ma is. Igaz, hiányzik esetükben az afféle, kohéziót fenntartani képes szervezet is, mint amilyen pl. a színesbőrűek jövőjével nemzeti perspektívában foglalkozó NAACP.

Az amerikai hispánok természetesen nem egységeselek saját helyzetük és jövőbeli szerepük megítélésében. Mario Torero képviseli a kemény, maximalista magot. A legismertebb kaliforniai falrajzoló ő, aki már tíz éve kijelentette: "Nem vagyunk kisebbség!". Mateo Camarello engedékenyebbnek mondható; ő nyitotta az első Mac Donald-et San Diegoban. Tony Valnecia, kongresszusi képviselő egyenesen a gazdasági fellendülésben látja a spanyol közösség számára lehetsé-

ges megoldást. Angol nyelvű iskolázottságot, s ehhez családi támogatást tart szükségesnek. Ő rendületlenül hisz az 'olvasztótégely' álmában. Ellenzéke viszont az USA-Kanada-Mexikó között megkötött szabadkereskedelmi szerződés (ALENA) kibontakozásától várja a latin közösség felvirágozását. A 90-es évekre kialakult különböző megközelítések közötti párbeszéd mindenesetre sokszerűen kezdődött el a Los Angeles-i zavargásokkal.

A zavargások centruma, South Central 3,7 millió lakosának 40%-a latin, s az 54 áldozatból 19 tartozott e kisebbséghez. A teljes képhez tartozik viszont az is, hogy a régi Los Angeles-i latin negyed, az East L. A. spanyolokat segélyező számos irodája, rendelőintézete, képzési centruma környékén egyáltalán nem elégedetlenkedtek, sőt elhatárolták magukat a South Central cselekményeitől.

A tradicionális latin közösségek segítő szándéka egyébként már közvetlenül a zavargások után megnyilvánult. Egyenesen Soth Centralban alakította meg a Koalíció a Latin Egységért elnevezésű szervezetet, melynek egyik republikánus vezetője, Franc Villalobos úgy nyilatkozott, hogy "meg kell tanítsuk az újonnan érkezetteket mindarra, amit mi (amero-mexikóiak) megtanultunk az elmúlt húsz évben". Az elnökválasztási harc során mindenesetre sikerült egységesen fellépni a spanyol közösség érdekében. A hagyományosan republikánus texasi és floridai spanyolok ugyan nem, de az Államok latin népességének 62%-a adta voksát Clintonra. A képviselőházba 17 reprezentánsuk jutott be. A demográfiai szempontból sokkal dinamikusabban növekvő spanyol népesség részvétele a politikában azonban arányaiban még mindig és így is elmarad az amerikai feketékétől.

Badarot, Monique — Maltor, Isabelle: La communauté hispano-américaine face à elle-même. = Politique Étrangère, 57. vol. 1992. 4. no. 915-929. p.

K. J.

Nemzeti és nemzetiségi irodalmak

Szenteleky Kornél első regénye

Bori Imre Szenteleky Kornélnak, a vajdasági magyar irodalom "Kazinczy Ferenc"-ének első regényét, a Kesergő szerelmet elemzi irodalomelméleti szempontból.

A már 1914-ben elkészült regényt csak 1918-ban közölte a Hét 11 folytatásban. Könyv alakban a Táltos adta ki 1920-ban, Szabó Dezső Elsodort falujával, Krúdy Gyula Szindbád-könyvével, Babits Mihály Karácsonyi Madonna c. prózakötetével, Juhász Gyula Késő szüretével, Török Gyula Porban és Zöldköves gyűrű c. regényével, Nagy Lajos, Hevesi Sándor, Kárpáthy Aurél és Ritoók Emma könyveivel együtt.

Bori mondanivalójának lényege, hogy ez a regény már szerves része a Szenteleky-életműnek, mivel az író lírai hangja itt szólal meg először tisztán, hibátlanul.

A Kisfaludy-ösök előtt tisztelgő Kesergő szerelem, vagy ahogy a barátainak dedikált példányokban Szenteleky maga javította címét Egy fáradt szív szerelmeire,

kritikai visszhangját csak az 1930-as évek hozták meg. Elsőként Kohlmann Dezső (Reggeli Újság, 1933), majd Kállay Miklós (Kalangya, 1933. okt.) írt róla. Kohlmann Szenteleky programesztétikáját használta iránytűnek, azt "amikor a valóságot akarta tetten émi a regényben". A régi Zombor valóságos képe, hangulata bontakozik ki a regényíró "lírai megfigyeléseiben". Stílusának édessége, nosztalgája, muzsikáló szépsége, varázslatos, meseszerű alakjainak régimódisége sem tudja elleplezni a zombori realitást.

Kállay Miklós írása éppen ezt a krúdys vonást emeli ki: "De első regényének tükre még teljesen ennek a rafinált, álmatag szépségnek a béklyóiban vergődő lírikust mutatja."

Herceg János A diófa árnyékában c. novellaantológiájának bevezetőjében méltatja Szenteleky első regényét, s főhősét, Lengváryt, Krúdy Gyula Rezedájához hasonlítja, miközben sajnálkozva állapítja meg, hogy "Bácska csodálatos misztikuma még nem bontakozik ki ebben a regényben." Később azonban — feltehetően Kohlmann Dezső írásaira is emlékezve — kiemeli: "a költészet finom fátyolán át mégis az ő városát látjuk, a regény alakjaiban közismert zombori figurákat fedezünk fel".

A Kesergő szerelem Krúdy-művekkel való rokonsága azonban mélyebb a pusztán hangulati hasonlóságoknál. Szenteleky ugyanis az 1910-es évek elején keletkezett Krúdy-művekben, különösképpen a Francia kastélyban találta meg a valóságnak és a költőinek, az írói szándéknak és megvalósításnak olyanfajta ötvözetét, amelyet a Kesergő szerelemben reprodukálhatott a maga költői lélekalakáival. Nem véletlen, hogy a regény 1920-ban — amikor könyv alakban megjelent — észrevétlenül maradt, hiszen ekkor már a sokkal harsányabb expresszionizmus korszakát éli az irodalom (Móricz Zs., Szabó D., Déry T.).

A krúdys formaválasztás kérdését világítják meg Szentelekynek a Kesergő szerelem után öt évvel írt sorai, amikor Krúdy "szabad írásairól" beszél, "álmatag jegyzeteket" emleget, és az író formabontó kedvét dicséri: "Krúdy Gyula szeret regélni anélkül, hogy figyelne az elbeszélő műfajok szabályaira és követelményeire."

A Kesergő szerelem is ilyen "szabad írásmű". Az analitikus közlésmód, az írói szeszély látszólagos csapongása, a "lassan mozduló . . . elbeszélő háttér előtt gyorsan mozgó. . . lírai részletek jellemzik a prózai költésnek ezt a krúdys módját". A líraiság azonban nem öncélú a Kesergő szerelemben sem, a lélekismeret és a valóságérzék kettőssége révén lehet beszélni Szenteleky társadalomképéről, bár a két elemet maradéktalanul ötvöznie nem mindig sikerült. "A budapesti epizódokban a lírai hangulatrajz az uralkodó és egy konstruált regénytörténet, míg a vidéki városban játszódó jelenetek — mintegy szimmetrikusan amazok ellenében — a történet természetesebb jellegét mutatják, s a líraiság is egyensúlyi helyzetbe kerül a világ és az emberek érzékletes rajzaival . . ."

Ezért aztán a regény főhőse, Lengváry is kétarcú, a pesti kissé gyáva, kissé bátortalan, míg a zombori "erős vággyal és szelíd daccal" szerető, aki a regény végén szinte Esti Kornélt idéző gesztussal tér ki a beteljesülés elől. Ez a kettősség jelen van a forma hozta anakronizmusban is, amelyet Krúdy Gyula olvasói is

érzékelhetnek. "Lengváry csakúgy, mint Rezeda Kázmér, nem az 1910-es évek gyermeke, hanem a múlt századé, és viselkedése is biedermeieres, míg érzésköre s a világ, amelyben él, egykorú a regény írásának idejével."

A regény első felében Lengváry (és a szerző) számára Pest nem-realitätás, a színhelyek álmokdszigetek; a történések csupán a főhős álmainak színpadán realizálódnak a valóság látszatát öltve. Így rajzolódik ki a hol biedermeieres, hol impresszionisztikus lírai futamokból (az élet és az álom síkjainak felcserélése révén) az akkori modern világ. Ezek a hangulatokból, ábrándokból, álmokból szőtt életképek a regény legszebb részletei, s ezekből csendül ki a Szenteleky életmű egyik vezérdallama: "Élni valahol messze elhagyottan, a szürke óceán kicsinyke szigetén, ahol csupán a végtelen víz ölelkezik össze a kéklő éggel, hullámok szaladnak fel a homokos partra, és csobogva kúsznak vissza, paradicsommadár hintázik az ágon, melyet buja indák szerelmesen karolnak át."

A regény második felében, a Zomborban játszódó részben, Lengváry, aki Pesten csak álmodozott, arra döbben rá, hogy él, s ennek következtében nem tud álmodozni. Vissza akar tehát térni a fővárosba. Egy igazán polgárrá válni nem tudó egyéniség keresi és nem találja helyét a világban, s nem leli cselekvésének terét sem, hiszen a cselekvés fogalma is megváltozott időközben. Lengváry "régí, távoli vágyai valóra válása" elől szökik meg egy színésznővel, aki iránt nem érez különösebb vonzalmat — s ez a gondolat a Kesergő szerelem vezéreszméje. Itt kapcsolódik be a fiatal Szenteleky a kor világhangulatába, ahol a vágyottnak jut túlhangsúlyozott szerep a kívánatos elérhetetlenség ihlető mítosza révén.

A Kesergő szerelem lírai betétjeinek, a prózaversszerű részleteknek ezért megvan a helyük és esztétikai igazoltságuk a regényben. Közülük az első Lengváry "imája", melynek szövege és "zenéje" végigkíséri majd Szenteleky Kornél egész írói pályáját: "Lomhán, álmosan múlik, vonaglik a ma, alig várod, hogy alkony jöjjön, és alvással eltöltött éjszaka, titokban és balgán vársz, remélsz valamit a holnaptól, a szürkén, nehézkesen hömpölygő idő talán megáll egy pillanatra, hogy aztán sebesen omoljon tovább, felvillan valami a bizonytalanság kacér köpenyegébe burkolózó jövőben . . . A napok szállnak, szállnak kényelmes szárnycsattogással, mint kővér, szürke madarak . . . A napok meghalnak . . . Dolgunkat végezzük, gondjaink vannak, illatért, életért lázongó lelkünk lassan, fáradtan belerezignál a fakón lepergő, tegnapiarcú jelenbe, lassanként elfelejtünk remélni, vágyani, szeretni és örülni."

Bori Imre: Az első regény. = Híd, 57. évf. 1993. 5-6. sz. 374-384. p.

K. O.

Német Irodalmi központok Kelet-Közép-Európában

A nemzeti, hatalmi ütközések történetében jónéhány közép-kelet-európai esemény érintette katasztrófálisan a német etnikai, nyelvi peremeket, nyúlványokat, több esetben egyenesen egész etnikai régiók megsemmisülését, megszűnését hozta magával. Az egykori német régiók irodalmi arculatának visszaidézése és homályba vesztett tényeinek feltárása — a különböző etnikumok és eltérő kultúrák

együttélésének pozitív tapasztalatával és a tragikus pusztulás intő példájával — igen tanulságos lehet a jelen számára.

Közép-Kelet-Európa német nyelvi-etnikai régiói — a Szudéta-vidéktől a balti területekig és egyes oroszországi övezetekig, illetve más földrajzi irányban le egészen a Balkánig — néhány korábról datálódó kivétellel 18-19. századi migrációk, esetenként birodalmi telepítések nyomán képződtek és fejlődtek, és a közép-kelet-európai nemzeti ébredés során lettek gyakran viták és harcok kiváltóivá, s így a térség első és második világháború utáni új rendjében mind védhetetlenebb helyzetbe jutottak. A defenzíva és pusztulás arányait jelzi, hogy a két háború közötti mintegy 4 millióra rugó német kisebbségnek ma már csak töredékeiről beszélhetünk.

A régiók irodalmi megelevenedése (a középkori eredetű helyek, mint pl. az erdélyi Szászföld kivételével) 19-20. századi fejlemény, mely az esztétikai tapasztaltfeldolgozás követő jellegű fejlődéstörvénye szerint gyakran társadalmi hanyatlás, lebomlás szakaszaira tevődik át. Ennél fogva a szóban forgó irodalmak általában a modern kor irodalmi összképét gazdagították azokban a nem ritka esetekben, amikor a nyelvterületi centrumok által is propagálható színvonalon nőttek ki szűkebb honuk kereteit, miközben azért híradással szolgáltak a régiók rejtett világáról és bizonyágot tettek a multikulturális találkozások éltető, gazdagító erejéről is. A regionális irodalmak az elhíresülés határán innen rekedt elemeikben is felmutatják különleges értékeiket, és nem feltétlenül önnön hiányosságaikból fakad a világhír elmaradása.

A hosszan tartó kelet-nyugati szembenállás igen hathatósan gátolta a felismerést és a megismerést e témakörben. A sorompók, a tilalmak és a félszeg tartózkodás leküzdése után tárultak csak fel az ebbéli tartozások méretei. A berlini Humbolt-Egyetemen újjólag elindított regionális irodalomtörténeti kutatás a perem-és szigetrégiók ügyét is örvendetesen felkarolta. A program itt szemügyre veendő néhány rész tanulmányát az egyetem szakfolyóirata egy csokorba kötve közli.

Bevezetéképpen Klaus Hermsdorf az irodalmi régió fogalmának elméleti, tipológiai kérdéseit érinti az 1870-1945 közötti történeti szakaszra konkretizálva. Ugyanő foglalja külön keretbe az egyes rész tanulmányokat is (néhány előzetes megjegyzését — több vonatkozásban értelmezve, kiegészítve — fent foglaltuk össze). Hermsdorf elméleti eszmefuttatásában az irodalmi régió, a regionális irodalmi jelenség hagyományos táj- és kultúrföldrajzi leíró szemléletét oly módon aktualizálja, hogy benne a nyelvi, a történeti és jogszociológiai szempontok elsődlegességét húzza alá, s ezáltal végre értelmezhetővé teszi a történeti régió kategóriáját is. Nyelvi megközelítésben rámutat a német nyelvterületnek nyúlványaiban és szigeteiben is aránylag közeli kapcsolatban álló és jól körülhatárolható egységére, amit két dinasztikus központ (Bécs, illetve a 19. századtól: Berlin) könnyen áttekinthetett. Emellett a regionális elem nem kizárólag a nyúlványokon és szigeteken kapott szerepet, hanem a kompakt nyelvterületen belül is. A nyelvi megközelítés egyszerismind a történeti, szociológiai elemet is magába fogadja, főként ha Ausztria és Porosz-Németország egymás közötti viszonyának és szélesebb körű viszonylatainak változékonyságára gondolunk. (Mily gyakoriak a fordulópontok csak a 19. század közepe óta: 1849, 1868, 1871, 1918, 1933, 1938, 1945!) Tisztán nyelvi

szempontból lényeges, hogy eközben a nyelvterület körvonalai és belső határai mindvégig adottak voltak, hogy néhány főközpont vonzása valamennyi régióra kiterjedt, a nyelvi standard pedig át tudta fogni a külső régiókat is (természetesen amennyiben az iskolázott szintet vesszük figyelembe).

A német régiók e nagyjából átfogható egységén belül akkor következtek be változások, amikor politikai, hatalmi mozgások hatottak ki rájuk. Ezek a változások legalábbis a régiók mentalitását alterálták. Ahogy egyre beljebb haladunk a 20. századba, úgy válik egyre veszélyeztetettebbé a peremek és szigetek önazonossága, sőt egyáltalán a léte. Ez — birodalmi sugallatra — először nacionalista hullámot váltott ki a közép-kelet-európai németiség körében, amit később a náci Németország szervezett módon is igájába fogott, majd Németország két háborús veresége a második háború után már megsemmisítő formában hatott rá: a Baltikumból, a Kárpátok külső övezetéből és Jugoszláviából a német etnikumnak szinte nyomtalanul el kellett tűnnie, másutt pedig alig kiheverhető sérüléseket kellett elviselnie.

Az eszmeifuttatás végül kísérletet tesz a főbb régiótípusok meghatározására, továbbá ötféle statisztikai szemléltetéssel szolgál a német irodalmi alkotók létszámának regionális megoszlásáról (századunk elejéről).

Egy-egy közép-kelet-európai német irodalmi régió és centrum elmúlt valóságába nyújt bepillantást négy rész tanulmány.

Szentpétervár mint 19. század végi, 20. század eleji német centrum bemutatása (Ljubow Kirjuchina) különösen izgalmas, úttörő érdemű műlfteltárás. Az akkori orosz főváros majdnem ötven ezres német etnikai szigetét a Nagy Péter ideje óta a szoros orosz-német politikai és kereskedelmi kapcsolatok nyomán bevándorlók, ott időző jövevények (kézműves- és hivatalnokpolgárság, kereskedők, mérnökök, orvosok stb.), továbbá az orosz vidék telepes német közösségeiből, illetve a közeli balti németiségből kiváló értelmiségiek hozták létre. Jelenlétüknek különös súlyt adott a külföldi családi kapcsolatokra lépő arisztokrácia német neveltetésű része.

A 19. század vége felé már gazdagon fejlett német iskolarendszer, vallási élet, sajtó és könyvkiadás tartozott a város amúgy is nyugatias mikrostruktúrájához, és tekintélyes csúcsra ért fel az össznémet kultúra, irodalom importját is lebonyolító irodalmi élet fejlődése. A helyi német irodalom kezdetben az egyébiránt 1728 (!) óta megjelenő St. Peterburger Zeitung (előbb hetilap, majd hetente kétszer megjelenő orgánium) köré szerveződött, majd 1880 körül immár több saját folyóirattal kísérletező társaság vette át ezt a feladatot. A különféle műfajokban időszakonként feltűnően nagy számú szerző volt aktív. Mivel nevüket az irodalom- vagy művelődéstörténeti emlékezet mind német, mind orosz részről kiejtette, ma felettébb nehéz kilétük után kutatni. Műveik, ezek a zömében epigonális jellegű, ugyanakkor az orosz környezetet sajátos szemszögből tükröző emlékek, itt-ott föllelhetők, s azt sugallják: méltatlan hozzájuk a teljes feledés. Fordítási tevékenységük egyenesen fölbecsülhetetlen jelentőségű (Anyegin: 1880, Korunk hőse: 1891 stb.; az orosz lírai költészetből az említett hetilap sok évtizeddel korábban is már folyamatosan szemelgetett; a Faust oroszra fordítása).

A tanulmányíró néhány szerzőre, illetve alkotásra konkrétan is kitér, majd kiemelten tárgyalja az európai szereplései, barátságai (Nietzsche, Rilke stb.) révén

irodalomtörténetileg is ismert balti nemesi származású Lou Andreas-Salomét (1861-1937), a századforduló individuális (és női) felszabadításhullámának radikális harcosát, aki másfelől — sajátos önellentmondásban — egyfajta patriarchális-misztikus Oroszország-képet propagált Nyugat felé, persze, a bolsevizálódás elleni védelmül.

Hogyan zajlott le eme irodalmi sziget fölszámolása a bolsevik hatalomátvételt követő néhány évben (és ezzel párhuzamosan hányfelé szelődött tovább, főleg az össznémet közvetítés magában az orosz irodalomban), arról a tanulmány már nem ír.

A következő jeles hely az egykori osztrák kelet-galíciai, később lengyelországi Lemberg, ma Lvov, Ukrajnában. Maria Kfanska tanulmánya a 18. század végétől itt teret nyert német kulturálódás történetét konkrét adatokban tekinti át: 1772 — Lengyelország felosztása, osztrák katonai megszállás és politikai fennhatóság, német anyanyelvű hivatalnokok, tanítók, vidéki agrártelepések beáramlása, német hivatali nyelv, sajtó, sokáig folyamatosan letört lengyel ellenállási kísérletek, kisebbségi hegemoniájában a zsidóság térnyerése erős osztrák asszimilálódásától megtámogatva; 1867 — kiegyezés jellegű alkotmányozás, a lengyel többségi jogok érvényesítése, a német nyelv visszaszorulása, a lengyel elemmel szemben az ukrán ébredés taktikai bátorítása; 1900 után — Berlin felől szított, közepes erejű nacionalista ellenhatás, egyidejűleg fogyatkozó tömegebázis, lengyel irányú asszimilálódás; 1918 — a frontok keresztüzében . . .

Az ellentétek, ellentmondások külszíne alatt 1850 után kb. a világháború kezdetéig mégis tartósul a különböző kultúrák egészséges és kölcsönösen megtermékenyítő szimbiózisa (fordítás, a közös világ beszüremkedése mindegyik nyelv kultúrájába). Lemberg mint "kis Bécs" ezzel a multikulturális együttessel szolgálhatott rá a merész összehasonlításra a birodalmi központtal, mint Joseph Roth, a régió későbbi nagy fia mondja: "az elmosott határok" városaként. Ebben a sajátos amalgámban a német hagyomány még a lengyel nemzeti szuverenitás helyreállítása után is hatékony maradhatott, legalább a nyugatos érdeklődésű zsidó értelmiségben belül és az arisztokrácia egy részénél. Majd csak a hitleri-sztálini paktum szorításában vész el mindez.

Az irodalmilag is teremtőképes német térhódítás is 1850 után nő túl a tudós-műkedvelő vagy félfolklorisztikus vidékiességen, bár jeles tehetségeit voltaképpen Bécs vagy Berlin fedezi fel és szívja el, így pl. Sacher-Masochot (1836-1895), K. E. Franzost (1848-1904) és másokat. Hasonlóan már "osztrák" színekben vált ismertté és nőtt európai klasszikussá Joseph Roth (1894-1939). A kelet-galíciai vidék, a zsidó "stetl" szülőtte, Lembergen át már ifjú éveiben Bécsbe ment, majd hamarosan frontkatonaként került vissza szűkebb hazájába, de 1918 után végleg elhagyta tájait. Műveiben azonban folyamatosan jelen vannak a szülőföldi élmények, tapasztalatok, részint a feltétlen ragaszkodás és szeretet fényében, részint a lemondás fájdalmával. Az osztrák kötélék megszűnését hazavesztésként élte meg. A Monarchia végét megjelenítő nagy regények (A Radetzky induló, Kapucinus-kriptá) k.u.k.-nosztalgijája okkal avatta osztrák nemzeti íróvá, ám megannyi kevésbé ismert műve a régiónak mélyen elkötelezett alkotás, de maga a Radetzky

induló is már a harcok megkezdése előtt fenyegetően bormló galíciái színtér atmoszférájában vezet végig Trotta hadnagy hősietlen tragédiáját. Roth hazája a Monarchia Galíciája volt. Egy kései novellájában (A császár mellszobra) a külön arisztokrata hős úgy állít emlékművet birtokán Ferenc Józsefnek az egész falu részvételével, mintha 1918-ban mi sem történt volna. A tanulmány szerző szerint ez a politikai szentimentalizmusba tévedő történet messze kerül a kor realitásaitól, de őt sem boldogítja az, hogy a sokarcú, az etnikumokat hosszú időn át békés együttesbe foglaló, derűs és eleven Lemberget a történelem nem tűrte el.

Déltre, a századbeli Magyarország felé fordulva (1918-tól ez már Románia) az erdélyi Szászföld nagyvárosa: Brassó következik a sorban (Stefan Sienerth). A modern felvirágzás itt a német fókuszpontokkal a 16. század óta kapcsolatot és lépést tartó fejlődés talaján áll. A tanulmányíró a nagyjában (de nem kizárólagosan) Brassóba összpontosuló erdélyi szász irodalom modern útkeresését vizsgálja fel, amelynek vonalában 1918-at nem tekintí cezúráának. Mindenekelőtt A. Meschen-dörfer, E. Hajek és H. Zillich munkásságának szentel teret, de különös újságokkal nem szolgál igazán, s csak utal a 20-as évek végétől ható szász transzszilvanizmus még kevésbé vizsgált kérdésre.

Végezetül a Galíciával közeli rokon Bukovinába vezet Klaus Werner tanul-mánya. A Besszarábia, Moldva, Erdély és Galícia által közrefogott, magyar megyé-nyi kiterjedésű területet Bécs a töröktől vette át 1775-ben, kezdetben Galíciába tagolta be, azután 1849-ben emelte önálló tartományi rangra, majd 1918-ban Galíciával együtt vesztette el. 1940-ig Romániáé, majd a változékony háborús helyzet végeztével nagyobb része a fővárossal, Csermoviccal együtt, végérvényesen Szovjet-Ukrajnához kerül. Német lakossága (1916-ban az asszimilált zsidókkal együtt még mintegy 170 ezer) addigra kitelepült, zsidó egyedeit pedig megsemmisítették.

Az osztrák berendezkedés a szűk etnikai bázis ellenére szerencsésebb, alapo-sabb volt, mint Galíciában, és 1849 után gyors fellendülést és kulturális felvirágzást hozott. Irodalomszervező szerepben idepártolt Franzos Galíciából. Béccsel nagyon szoros kontaktus alakult ki, főként az egyetemen. A tudós, filológus lendület megdolgozta a talajt a fejlett színvonalú írói-költői produkcióhoz is. Látszólag meglepő módon, de talán törvényszerűen, a fejlődés csúcsára az osztrák korszak után, annak visszatekintő, búcsúzó bűvöletében ért fel az itteni alkotó gárda. A 20-as 30-as évek új nemzedéke teljesítette ki először a sokszínű, kifinomult arculatú, pezsgően eleven bukovinai élet összes költői lehetőségét (miközben a városi német elem már megfogyatkozott, nem sokkal később belső választóvonal került a német és a zsidó-német elem közé). A. Margul-Sperber (1898-1967), R. Auslän-der (1901-1988), M. Rosenkranz (1904), A. Kittner (1906-1991) és mások voltak e nemzedék jelesebb képviselői. A fejleményekben mindenesetre szerepet játszik a régió új szociális-politikai konstellációja: egy államon belül erősíthette egymást immár a bukovinai, a besszarábiai, az erdélyi, a bánági német hagyomány és aktualitás. Mégpedig anélkül, hogy Romániában (akkor még) kerítés zárta volna el a látást és az utat Nyugat felé.

A tanulmány egy műfajban, a lírában járja körül Bukovina örökségét. Kiemeli e régió érett lírai-korszakának bámulatos volumenét, gazdag változatossága mellett

is szembeötlő egységét, belső kvalitásaiban pedig a költői "hallás" különleges nyelvi élességét (amit a soknyelvű környezet edzett ilyené), finomságát, valamint a megszólalás friss temperamentumát. Ezt az örökséget klasszicizálja 1945 után az Ausztriába húzódtott G. Drozdowski (1899-1987). S erre építi nehéz lélegzetű sorskrónikáját a korai 40-es évek új nemzedéke a zsidóságot itt váró holocaust előérzetében, pl. I. Weissglas (1920-1979), A. Gong (1920-1981) s az áldozatul esett S. Meerbaum-Eisinger (1924-1942). A most már drámaian elsötétülő "bukovinikus" dimenziók az emberlét végső kérdéseit formázzák, az európai modern formák eredeti gazdagításával. E nemzedék legkiemelkedőbb tagja az 50-60-as évek vezető német nyelvű költőjének tartott Paul Celan (1920-1970). (Celan "Halál-fúgá"-ja a modern világlíra egyik legismertebb költeménye.) E költőkkel és számos világszerte szétszóródott társuk alkotómunkája révén nemcsak hogy meghosszabbodik ennek az irodalmi régióknak a létezése a történelmi megsemmisülés után, hanem kitörőhözhatóan be is vésődik az emberiség emlékezetébe.

Stätten deutscher Literatur im Osten. = Zeitschrift für Germanistik, N. F. 3. Bd. 1993. 1. H. 7-79. p.

K. S.

Kisebbségek nyelvhasználata

Adalékok a migrációs kétnyelvűség megismeréséhez

A dolgozat a kétnyelvűség migrációs változatát elemzi, s mindjárt a bevezetőben hangsúlyozta az additív és a szubsztraktív kétnyelvűség közötti különbségtétel fontosságát. Míg az előbbi esetben az egyén egyenlő előrehaladást tesz mind a két nyelvben, addig az utóbbiban az anyanyelvet lassan kiszorítja a második nyelv, esetleg egyensúlyba kerül vele, de beállhat az a helyzet is, hogy az egyén egyik nyelvet sem bírja megfelelő szinten.

Nem érdektelen megjegyezni, hogy a kétnyelvűség e két típusának kialakulása nagymértékben függ attól, hogyan itéli meg a környezet az illető nyelveket. Additív kétnyelvűség csakis akkor alakulhat ki, ha a környezet pozitívan viszonyul a gyermek által elsajátítandó nyelvekhez.

A nem anyanyelvi iskolában tanuló és nem anyanyelvi környezetben nevelkedő gyermekek anyanyelvi fejlődése meglehetősen sajátságos. A cikk szerzője Jim Cumminsnek a kétnyelvűségről szóló elméletét hozza fel tudományos alapvetésül, egyszerűsítve a kétnyelvű beszédfejlődés nyelvi és kognitív nehézségeinek és előnyeinek magyarázatául. Cummins szerint a kétnyelvűségnek a gyermek kognitív fejlődésére gyakorolt hatása nagyban függ a két nyelv ismeretének szintjétől. Annak pozitív hatása csak egy bizonyos tudásszint felett érvényesül. A két nyelv kölcsönhatásban áll egymással, s az anyanyelven elsajátított kognitív készségek kedvezően befolyásolják ugyanezen kognitív készségek kialakulását a második nyelven is.

A szerző által végzett kutatás célja az anyanyelvi nevelés hiányosságainak feltárása volt az ezek kiküszöbölésére kidolgozandó módszertani elvek érdekében.

A vizsgálat harminc olyan tanulót ölelt fel, aki kora gyermekora óta Németországban élt, s így párhuzamosan sajátította el horvát (esetleg szerb) anyanyelvét, illetve a szélesebb társadalmi környezet nyelvét, a németet. Mindannyian egyszerre jártak a jugoszláv kiegészítő iskola és a német általános iskola harmadik osztályába. A vizsgálat időpontjában kilenc-tízévesek voltak. A feladatuk az volt, hogy egy rövid történetet fordítsanak le németről az anyanyelvükre. A gyerekek jártasak voltak a szóbeli fordításban, az írásbeli fordítás azonban egészen új feladat elé állította őket. Csaknem valamennyien szó szerint igyekeztek lefordítani a történetet. Jóllehet rendszeresen látogatták az anyanyelvi órákat, az írásbeli munka eredménye meglehetősen lehangoló volt. A leggyakrabban előforduló hibákat nem lehet pusztán a nyelvi interferencia számlájára írni, hanem egyértelműen az anyanyelvi tudás rendkívül alacsony szintjéről, szegényes szókincsről és hiányos nyelvtani, helyesírási ismeretekről árulkodnak.

Ljubešić, Marta: Prilog poznavanju migrantske dvojezičnosti. = Migracijske teme. 8. god, 1993. 1. no. 55-69. p.

Gy. M.

A magyarországi szlovák nyelvjárások atlasza

Az 1990 augusztusában életre hívott békéscsabai Szlovák Kutatóintézet a Magyar Tudományos Akadémia, a Magyarországi Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Alapítvány és a Magyarországi Szlovákok Szövetsége támogatásával jelentette meg közös, szlovák és német nyelvű kiadásban a magyarországi szlovák nyelvjárások atlaszát.

Maga az atlasz III+235 térképből áll, s mindegyiken 48 kutatási pont van (sorszámmal) feltüntetve. Ez azt jelenti, hogy a mű szerzői és közreműködői 48 szlovák vagy szlovákok is lakta magyarországi településen 235, a nyelvjárások közötti különbségek megállapítására különösen alkalmas nyelvi jelenség helyi előfordulására kérdeztek rá, s jegyezték fel a kérdésre kapott válaszokat az adott kutatási pont sorszáma mellé (természetesen a nyelvészetben szokásos írásmóddal). A kért nyelvi jelenségek hangtani, hangsúlybeli, alaktani, határozószói, illetve szókincsbeli különbségek regisztrálására voltak előzetesen kiválogatva. A római számmal jelölt három térkép a szlovák települések országon belüli elhelyezkedését, a gyűjtés egy még kitöltetlen munkapéldányát és az egyes települések nyelvjárásainak szlovákiai, illetve magyarországi eredetét jelöli.

A nyelvi jelenségek fenti halmazát három tanulmány értelmezi és magyarázza. Király Péter a nyelvjárás atlasz "műhelytitkairól" értekezik. Közülük a legnagyobb "titok": az atlasz munkálatai 1949-ben elkezdődtek, és 1965-ben az egész kiadvány kézírata készen volt. Ezért az összegyűjt anyag az 50-es évekre és a 60-asak első felére nézvést elégti ki a nyelvátlaszok egyik fontos követelményét, az egyidejűséget. Király ezen felül ír az atlasz típusáról, amelyet a hazai sajtóságokból (a szlovák települések nyelvsziget volta, betelepüléssel jellege, az asszimiláció foka, az általános kétnyelvűség stb.) adódó követelmények módosítanak bizonyos mértékig más, pl. a szlovák és a magyar nyelvátlaszok típusához képest.

Aztán megismerkedhetünk még e tanulmányból a gyűjtés (felettebb körültkintő) előkészítő munkálataival, az e művet nemzetközi szlavisztikai összefüggésekbe ágyazó kooperációval, a kutatási pontok kijelölési elveivel, a gyűjtött anyag nyelvjárási jellemzőivel (a nyugat-, a közép- és a keletiszlovák nyelvjárások különböző változatai egyaránt képviselve vannak hazánkban), a kérdőív és a kérdezendő szöszedet kialakulásával és a kartografizálás módszerével. Király tanulmányának jegyzetapparátusában ott található a kérdéskör szinte teljes bibliográfiája.

Gregor Ferenc tanulmányában kommentárokat fűz a térképeken összegyűlt nyelvi anyaghoz, mondhatni: verbálisan és értékelve-súlyozva adja elő mindazt, amit az avatott szem a térképek "üzeneteiből" észrevesz.

Fügedi Erik a kutatási pontként szereplő települések szlovákokkal való benépesedésének történetét adja "dióhéjban" településenként abban a sorrendben, amelyet térképi sorszámuk meghatároz. Az "in nuce" értékét a bibliográfiai és levéltári anyagokra való hivatkozások sokasága növeli (48 településre 381 hivatkozás).

Anna Divičanová (Gyivicsán Anna) utószavából néhány objektív, de érezhető szomorúsággal leírt mondat: "Arról, hogy miként veszik el az anyanyelv értéke, és — sajnos — miként mélyül el az önértékelés negatív folyamata, a népszámlálások anyanyelvi bevallásai is tanúskodnak. Magyarországon napjainkban becslés szerint 100 ezer szlovák él, a nemrég befejeződött statisztikai-demográfiai szondázások szerint 70 ezerre tehető a számuk. Ám hogy milyen mértékben vallják meg anyanyelvüket, arról a következő népszámlálási adatok tanúskodnak: 1960: 30 690; 1970: 21 176; 1980: 16 054; 1990: 12 745. Ez a hanyatló tendencia azt bizonyítja, hogy elveszőben van az anyanyelv értéke, immár csak az a kétnyelvűség létezik, amelyben — az aktívan használt magyar nyelv mellett — a szlovák nyelvnek mindössze másodlagos szerep jut, ami egyként érvényes az egyén és a közösség kommunikációjára."

A hanyatlás okairól az utószó szerzője a következőket mondja: "Az utóbbi két évtizedben megkezdődött a teljes nyelvváltás folyamata. Az etnikai és nyelvi változásokhoz igencsak hozzájárultak az olyan radikális változások, mint amilyen a Csehszlovákia és Magyarország közötti lakosságcsere volt 1946-1947 folyamán és az a belső migráció, amely 1965-ben vette kezdetét. Mindennek az volt a következménye, hogy az addig zárt települések lakossága a korábbiakhoz képest 60, usque 20%-ra csökkent. A változások felgyorsulásának további oka a vegyes házasságok arányának növekedése (becslések szerint a 20-50 éves generáció 70%-a él vegyes házasságban)."

Divičanová meglehetősen borúlátó az új nemzetiségi törvény pozitív kihatásait illetően, minthogy az anyanyelv iránti érdeklődést "a nyugati nyelvek tanítása fenyegeti az utóbbi három évben". "Örülnék, ha ez az Atlasz — fejezi be mondanivalóját Divičanová, hozzájárulna a Magyarországon élő szlovákok nyelvi értékeinek növeléséhez, ahhoz, hogy anyanyelvüket jobban becsüljék meg."

Fügedi Erik — Gregor Ferenc — Király Péter: Atlas slovenských nářečí v Maďarsku. — Atlas der slowakischen Mundarten in Ungarn. Red. Király Péter. Bp. 1993. Neotipp ny. 222. (124) p.

F. T.

Kisebbségek kultúrája

Magyar olvasáskultúra határon Innen és túl

A kötetben publikált négy felmérés közös célja, hogy a különböző országokban élő, de közös nyelvet beszélő és közös kulturális adottságokkal is rendelkező rétegek értékrendjében, életszemléletében mutatkozó közös, illetve eltérő vonásokat mutassa ki.

Az első vizsgálat (Gereben Ferenc: Értékrend, identitástudat, olvasás. Felmérés három ország felnőttkorú magyarsága körében) mintavétele 1991 tavaszán történt a szlovákiai Csallóközben, Erdély székelylakta vidékén és Magyarországon, Hatvan környékén. Az 1100 kérdőív csak a legfőbb értékválasztási sajátosságok tendenciaszerű érzékeltetését volt hivatva lehetővé tenni.

Az értékelvek kiválasztásában Hatvan és környéke pragmatikusabb (lelkiismeretes munka, egészséges életmód, udvariasság, tudásszomj, takarékoság), a másik két régióénál, de nem zárja ki a vágyat a tiszta szellemi színvonal elérésére sem. Az olvasás presztízse és a következő generációra átsugárzó motivációja viszont ebben a csoportban bizonyult a leggyengébbnek.

Dunaszerdahelyen és környékén választott nevelési elvek (lelkiismeretes munka, egészséges életmód, érvényesülés, udvariasság, könyv és olvasás szeretete) viszont érvényesülési vágyat, toleranciát, kultúra iránti érdeklődést és bizonyos mértékben polgári önérzettel rendelkező értékvilágot mutatnak.

Székelyudvarhelyen és környékén a megkérdezettek értékválasztása (lelkiismeretes munka, udvariasság, egészséges életmód, a könyv és az olvasás öröme, érvényesülés) alkalmazkodási hajlandóságával, az olvasás és a vallás iránti erős affinitásával, a tolerancia fejletlenségével és a megismerési vágy viszonylagos visszafogottságával ún. "premodern" életvitelt mutat. Ez, nem kevés leegyszerűsítéssel, egy tradicionális, a kisebbségi lét szorításában társadalmi mimikrit is felvállaló értékvilág.

Az az előfeltevés, hogy a kisebbségi identitástudat egyik fontos ápolója és támogatója az anyanyelvi vallásgyakorlás, csak Székelyföldön igazolódott, a Csallóközben a vallásosság mértéke ugyanis még a magyarországiétól is elmaradt. Az okokat kutatva újabb kérdések merültek fel, melyekre megbízható választ csak további célzott vizsgálatok adhatnak.

Magyar voltukra abban a társadalmi közegben voltak büszkéek a kérdezettek, ahol ez a tény nem magától értetődő, ahol a nemzeti öntudat megtartása teljesítménynek számít. A magyarországi kérdezettek egyáltalán nem tettek említést nemzeti hovatartozásukról. A "Mit jelent az Ön számára magyarnak lenni?" kérdés közömbös vagy negatív megközelítésével legnagyobb mértékben Magyarországon találkozni, holott a határainkon túl élő magyarok sokkal több negatív tapasztalat kényszerű birtokosai. A nehézségek azonban sokkal inkább erősítik, semmint gyengítik a magyarságtudatot. Az identitástudat, a nehézségek ellenére is, a székelyudvarhelyiek között a legerősebb.

Kiderült, hogy a magyarságtudat erőssége és az irodalmi ízlés minősége között összefüggés van. A magyarság negatív élménye mögött az esetek többségében sekélyesebb, bestseller-ízlésképlet található; a közömbösök ugyancsak a "nagy irodalom" látszatát keltő bestsellerekhez, valamint az ismeretközlő irodalomhoz vonzódnak. A magyarságukat a nehézségek ellenére is vállalók általában értékes klasszikus és modern irodalmi ízléssel rendelkeznek: olvasmányaikban mint egyfajta magatartásmintára támaszkodnak.

A nemzet jövőjének megítélésében — a különféle pesszimista és optimista kategóriákat egyesítve — legderülátóbbak a csallóköziek, őket nem sokkal elmaradva követik a székelyföldiek, és — tetemes különbséggel — a magyarországiak a legborúlátóbbak. Ami pedig ennek a magatartásnak a kulturális háttérét, az olvasáskultúra különböző rétegeibe nyúló gyökereit illeti, a tendenciák inkább csak sejthetők. Annyi mindenesetre jól kivehető, mindhárom régióban külön-külön is, hogy a végletes borúlátás mögött könyvet alig vagy egyáltalán nem olvasó magatartás húzódik meg, s az olvasók esetében is főleg lektúrre orientált ízlést jelent. A feltétlen derülátás esélye nő az olvasás gyakoriságának mértékével, valamint az ízlésszint növekedésével.

Nagy Attila ugyanezen régiókban középiskolások körében végzett vizsgálódásai azt mutatják, hogy a szabadidős tevékenységek köréből a tévénézés, rádiózás, újságolvasás és a diszkózás itthon és a Csallóközben jóval gyakoribb, mint a Székelyföldön. Mivel a vizsgálat középpontjában az olvasási szokások vizsgálata állt, a kérdések finomabb összefüggéseket is fel kívántak deríteni. A motivációs háttér vizsgálata során kiderült, hogy az itthoni sok vizsgálati adattal bizonyítható evidencia az olvasás feminin jellegéről, Székelyudvarhelyen nem igaz, annak ellenére sem, hogy Székelyudvarhelyen kevesebb a könyv az otthonokban, mint itthon vagy a Csallóközben. A könyvekről folytatott beszélgetést illetően is Erdély vezet, s itt a meditációt, reflexiót jelző indítékok fontosabbak a szórakoztatás, pihentetés indítékainál. Annál is érdekesebb ez, mivel az általános életrendező elvek vizsgálata során (18 célértéknek nevezett fogalom rangsorolása) kiderült, hogy a három között nincsenek szignifikáns különbségek, bár "az egyenlőséget, a munka örömet, az üdvözülést és a szabadságot (a csallóköziekkel csaknem azonos mértékben) a székelyföldi diákok tartották előbbrevalónak, míg a béke óhajítása Dunaszerdahelyen, a belső harmónia, a bölcsesség, a család, és a haza biztonsága pedig Hatvan volt a legfontosabb". A rangsor egészében a humanisztikus értékek, a béke, a család, a szerelem, a boldogság, a barátság vezetnek, míg a szellemi élet, a szépség világa, a társadalmi megbecsülés és az üdvözülés a sereghajtó.

Az értékfelismerési készség és az esztétikai ízlés vizsgálata során (cím és szerző megjelölése nélkül 10 versrészletet kellett rangsorolni ötfokú skála segítségével) is kiderült, hogy a rangsorok nem különböznek egymástól a három helyszínen. "Él, működik az irodalmi hagyomány . . . az esztétikai eszközök felismerési és megítélési tudásának szintjén is."

Szociálpszichológiai vizsgálatok eredményeiből ismeretes, hogy az identifikálódás mértéke annál nagyobb, minél gátoltabb az adott réteg mobilitási lehetősége. Ezért a nemzeti kisebbségekre nehezedő tartós nyomás vagy diszkrimináció

rendszerint fokozottan érzékennyé tesz a nemzeti-etnikai identitás kialakítására, a megfelelő identitásmodellek elfogadása és beépítése iránt. Mivel a klasszikus nemzeti irodalom kiváló eszköztár erre, a kedvenc írók listáján Székelyföldön valóban a klasszikusok dominanciája érvényesül (Jókai, Mikszáth, Tamási Á., Móricz, Sütő A., Petőfi) "Vagyis így lehet (lesz) a vereségből győzelem."

A "Mit jelent az Ön számára magyarnak lenni?" kérdésre adott válaszok tartalomelemzése az eddig ismert tendenciákat támasztották alá. A nyelv, az irodalmi kultúra, a történelem, a szolidaritás a határon túliak körében; a természetes adottságként felfogott helyzetértelmezés és az ország szolgálatára utaló mozzanatok pedig a hazai válaszokban voltak gyakoribbak. Ezután a válaszok teljes halmazát egységes egésznek felfogva és egy sajátos skálán elhelyezve, került sor a reakciók vizsgálatára. A negatív és közömbös válaszok együttesen sem érték el egyetlen városban sem a 10%-ot, s alig valamivel több a nem válaszolók, illetve értelmezhetetlen válaszok aránya. A nehézségek hangsúlyozása Székelyudvarhelyen volt a legerősebb, a büszkeség és szolidaritás érzését Dunaszerdahelyen fogalmazták meg a legtöbben.

A magyarság jövőjében, a nemzet megmaradásában leginkább azok bíznak, akiknek legnagyobb az esélyük a pusztulásra.

A "magyarság jövője" kérdésre így oszlottak meg a válaszok:

	Hatvan	Duna- szerdahely	Székely- udvarhely
1. Feltétlen kudarc	11	3	1
2. Esetleg kudarc	11	4	10
3. Bizonytalan	20	15	16
4. Esély a felemelkedésre	29	39	25
5. Feltétlen siker	20	21	33
6. Nincs, vagy értékelhetetlen a válasz	9	18	15

A székelyek harmada feltételek nélkül bízik a jövőjében, míg a másik két helyszínen ez csupán minden ötödik megkérddezettre igaz. A válaszok összetettségének és feltételrendszerének elemzése során több fontost kérdést fogalmaz meg a szerző. Vajon miért vagyunk mi itthon magyarok a legborúlátóbbak? Elegendő adatot szolgáltatnak-e ezek az adatok a Sütő András által megfogalmazott erdélyi "meneküléstudat" elvetéséhez? S vajon lélekben, gondolkodásban, magyar nyelvben, nemzeti kultúrában elég erősek vagyunk-e az Európai Közösség ajtaján való kopogtatáshoz?

Vidra Szabó Ferenc dolgozata, mely egy nagyobb kutatás résztanulmánya, azt vizsgálja, hogy a leendő kultúráközvetítők, tanítók, tanárok milyen értékeket tartanak fontosnak, átadandónak, illetve értékrendjükben milyen helyet foglal el a kultúra, a művelődés, az olvasás. A jászberényi tanítóképzőben, a nyitrai tanítóképző főiskolán és a székelyudvarhelyi középfokú tanítóképzőben készült (271 db.) kérdőíves interjú sorozatból kirajzolódik, hogy a határon túli pedagógusjelöltek tudatosabban készülnek a pályára, mint a magyarországiak, a pedagógus pályát

pedig úgy fogják fel, mint lehetőséget a társadalmi problémák megoldására, a magyar kultúra terjesztésére. A legkedveltebb szabadidős tevékenység mindhárom helyszínen az olvasás. Ezt követi a zenehallgatás, a sport és Nyitrán az amatőr művészeti tevékenység. Rendszeres olvasónak Székelyudvarhelyen mondták magukat legtöbben (81%), ezután 70%-kal Jászberény következik s végül Nyitra 61%-kal. Mindhárom helyszínen a klasszikus regényeket szeretik a legtöbben: Jászberényben 36%, Nyitrán és Székelyudvarhelyen 27-27%. Jászberényben ezt a versek és a szórakoztató regények követik, Udvarhelyen viszont a kalandregények és a modern regények. Mindhárom csoportnál a lista végén található a vallásos irodalom, az útleírás, a történelmi regény, képregény, a krimi és a természettudományos irodalom.

A pályaválasztás indítékainak elemzése során nyilvánvalóvá vált, hogy a jászberényiek főleg foglalkozást, a nyitraiak szakmát, az udvarhelyiek viszont hivatást választottak.

A határon túliak mindennapjaiban fontos szerep jut az önképzésnek, olvasásnak, és jelentősége van a magyar anyanyelvűségnek is, aminek erősítését-tudatosítását fontosnak tartják leendő tanítványaik nevelésében.

Lőrincz Judit a pedagógusjelöltek gyermekkori olvasmányélményeit vizsgálva úgy találta, hogy a székelyföldiek 93%-ának, a Nyitrán tanulók 87%-ának, a jászberényiek 86%-ának van emlékezetes gyermekkori olvasmányélménye.

Az adatfelvételt megelőző hat hónap átlagában az erdélyiek havonta csaknem 2 könyvet, míg a szlovákiaiak és a magyarországiak 1-1 könyvet olvasnak el. Az olvasmányok típusa szerint is markáns eltérések rajzolódnak ki. A székelyföldiek olvasmányainak közel egynegyedét a 19. századi romantikus vagy klasszikus-realista művek teszik ki, a szlovákiai tanulók esetében ez 13, a magyarországiakéban mindössze 7%.

Ha romantikus szerzőt keresünk a nyitraiak és a jászberényiek olvasmányai között, Sienkiewiczre találunk, Mikszáthot pedig Flaubert, George Sand és Dosztojevszkij váltja fel. A 20. századi realisták közül Móricz művei a székelyudvarhelyi listán szerepelnek, a nyitrai képzősök Kosztolányi és Németh László regényeit sorolják, a jászberényiek pedig Tamási Áron, H. Böll és Th. Mann műveit említik. A modern művek aránya a székelyudvarhelyi listán mindössze 2, a nyitraiaké 15 a jászberényin pedig 22. A Jászberényben tanulók tehát másfélszer annyi modern alkotást (Bulgakov, Golding, Updike, Semprun, Salinger, Bereményi, Camus, Becket, Dürrenmatt) olvasnak, mint Nyitrán, és tízszer annyit, mint Székelyudvarhelyen.

Az olvasmányok közel 40%-a mindhárom helyszínen magyar mű, a nyugateurópai művek aránya is közel megegyező, határon innen és túl: 30-35%. A román szerzők aránya Székelyföldön 3,8%, a cseheké és a szlovákoké Nyitrán 2,4%. Sadoveanut, Calinescut, Havelt, Hrabalt, Vaculikot is inkább magyar nyelven olvassák, mint eredetiben.

A könnyebb fajsúlyú könyvek aránya Erdélyben közel 40%-ot tesz ki, Nyitrán csak az olvasottak egyharmadát, Jászberényben pedig az egyötödét jelenti.

Annak ellenére, hogy a kiadási struktúra az utóbbi 3-4 évben erősen megváltozott a non-fiction javára, az olvasmányszerkezet nem jelzi markánsan ezt a

változást. A félelmi olvasmányok alapján megkockáztatható az az állítás, hogy a fikció jelenléte erős, az ismeretszükséglet pedig még nem annyira intenzív, hogy az instrumentalista olvasás felé mozduljanak el az olvasási szokások.

Időközben a fent ismertetett olvasásszociológiai tanulmánygyűjteményről egy szlovák szaklapban egy cseh nyelvű reflexió is megjelent. Belőle a következőket érdemes idézni:

"A kutatások célja annak megállapítása volt, hogy mennyire ütnek el egymástól a határon innen és túl élő magyarok olvasói preferenciái, miképpen segíti elő az olvasás a határon túli közösségekben a nemzeti tudat fennmaradását, általánosabban: milyen trendek tapasztalhatók e közösségek nemzettudatában.

Az eredmények, úgy tűnik, a magyar nemzeti öntudat szempontjából megnyugtatóak. A magyar etnikumhoz tartozók, a fiatalokat is beleértve, mindkét országban nemzeti hovatartozásukban is magyarnak tekintik magukat. A lakosság viszonylag jelentős százaléka csupán magyarul vagy legalábbis főként magyarul beszél, nagyarányú a magyar irodalom iránti érdeklődés.

Az irodalom rangja mindkét határon túli közösségben jóval magasabb, mint az anyaországban (ahol pl. a tévéadások nézettsége megelőzi az olvasás népszerűségét).

Mindkét határon túli közösségben ugyancsak több az olyan olvasó, aki inkább klasszikus szerzőket olvas, mint az anyaországban. A határon túli magyarok a klasszikus irodalomban nemzeti öntudatuk megerősítését keresik, mintegy a múlt felé fordulnak.

Érdekes különbségek vannak a romániai és a szlovákiai magyarok között. A romániai magyarokat inkább a klasszikus magyar irodalom érdekli, kevésbé a kortársi irodalom; olvasmányaik között sokkal szerényebben reprezentált a többségi nyelvű és a világirodalom, mint a csallóközi magyaroknál. Nemzeti öntudatuk viszont erősebb a szlovákiai magyarokénál.

Igen érdekesek azok az eredmények, amelyek a magyarság jövőjét és a magyar kérdésnek az adott országban való fejlődését illetően összegződtek a megkérdezettek állásfoglalásaiból. Míg az anyaországi magyarok mind országuk gazdasági prosperitása, mind a magyarság európai és nemzetközi helyzete vonatkozásában meglehetősen szkeptikusak, addig mindkét határon túli közösség magyarjai meg vannak győződve arról, hogy a magyar elem fejlődni fog, s ezért érdemes magyarként élni. Ezt tapasztalva az egyik szerző jogosan jelenti ki, hogy az első világháborút követően a magyar nemzettel és kultúrájával szemben elkövetett kártevések ellenére — csodák csodája — hetven év elmúltával sem katasztrófális a helyzet, és hogy a magyar irodalom olvasása és a magyar kulturális tradíciók vitalitása jövőbeli biztosítékokkal szolgál arra nézvést, hogy a magyar nemzet nemzeti kisebbségek formájában is fenn fog maradni.

A külföldi reflexió megállapításai egybecsengenek mind magának a gyűjteménynek, mind a róla szóló ismertetésünknek megállapításaival. Az utóbbiakat mintegy összegzik. Öröm az is, hogy az idézett reflexióban nincs egyetlen csúsztatás, sanda félmondat sem.

Magyar olvasáskultúra határon innen és túl / Gereben Ferenc, Lőrincz Judit, Nagy Attila, Vidra Szabó Ferenc. — Bp.: Közép-Európa Intézet, 1993. — 180. p.
Smetáček, V.: Četba Mad'arů doma a v zahraničí. = Knižnice a informace, 25. roč. 1993. 8-9. no. 368-369. p.

K. O. — F. T.

Az írás-olvasás elsajátítása a kétnyelvű iskolában

Míg a kétnyelvű oktatásnak igen kiterjedt szakirodalma van, addig viszonylag kevés munka foglalkozik a gyermekek két nyelven (akár egyszerre, akár egymás után) történő írás-olvasás tanításának kérdéseivel. Melyik nyelven is tanuljon meg először írni és olvasni a gyermek? Az anyanyelvén, a második nyelven, esetleg mind a kettőn egyszerre? Mennyire kell birtokolnia a második nyelvet ahhoz, hogy elkezdhessen azon a nyelven írni-olvasni tanulni? Bár végleges választ még nem lehet adni ezekre a kérdésekre, megfogalmazódott néhány olyan hipotézis velük kapcsolatban, amely megérdemli, hogy kísérleti vizsgálat tárgyává váljék.

A jelen tanulmány egy olyan kísérlet adatait teszi közzé, amelyet egy muravidéki kétnyelvű iskolában folytattak le, ahol is a gyermekek először anyanyelvükön tanulnak meg írni és olvasni. A kutatók egy kísérleti és egy kontrollcsoport teljesítményét kísérték figyelemmel. Az utóbbi az első iskolaév végén kezdte meg az írás-olvasás elsajátítását a második nyelven, míg az előbbi egy félév késéssel, a második év első félévében. Megvizsgálták az ún. "transfer" — és "kűszöb" — hipotézis helytállóságát is. (Az előbbi szerint az első nyelven megszerzett írás-olvasásbeli jártasság jótékonyan hat ugyanazon készségek elsajátítására a második nyelven; az utóbbi azt feltételezi, hogy a második nyelven már az írás-olvasás tanulásának kezdetén fennálló jobb kommunikációs készség kedvezően befolyásolja a tanulók teljesítményét.)

A tanulmány a kétnyelvű iskola három egymást követő évfolyamának (a második és negyedik osztálynak) az eredményeit összesíti, nyelvi készségek és feladatcsoportok szerinti bontásban. A kísérleti és a kontrollcsoport teljesítménye közötti csekély eltérés arra enged következtetni, hogy mind a két módszer jó, de a kísérleti csoport eredményei az olvasás elsajátításában azt mutatják, hogy előnyösebb az írni-olvasni tanulás későbbi kezdése a második nyelven.

Nečak Lük, Albina: Literacy acquisition in a bilingual school. = Razprave in Gradivo, 26-27. tom. 1992. 110-117. p.

Gy. M.

Lengyel könyv Beloruszban

A legutóbbi népszámlálás (1989) 417,7 ezer lengyelt mutatott ki a Belorusz Köztársaságban. Túlnyomó többségük Grodno térségben él, ahol is a lakosság 25,8%-a lengyel.

A kilencvenes évek tették lehetővé, hogy e kisebbség anyanyelvű irodalommal való ellátottságáról, illetve az ellátottság "holdudvaráról" valóságos felmérés készüdjön. E felmérés keretében — főleg a grodnoi körzetben — 1344 személlyel készítettek interjút és 60 közművelődési könyvtárban végeztek szondázást. A

megkérdezettek többsége lengyel nemzetiségű (84,7%) és anyanyelvű (84,6%) volt. A mintában 42,7%-nyi férfi, 45,9%-nyi középkorú (35-40 év közötti) állampolgár szerepelt. Fontos az is, hogy a minta 73,1%-ának volt legalább egy gyereke, mivel az előbbi "holdudvari kérdések" elsősorban a gyermekek "lengyelnek maradásával" voltak kapcsolatosak.

A megkérdezett szülők közül sokan felpanaszolták (53,3%), hogy gyermekeik lengyel tudása hézagos, mivel kevés a lengyel iskola. Éppen ezért a szülők 99,8%-a kívánt több lengyel általános- és középiskolát, konkrétan: 51,7%-uk "tisztán lengyel", 31%-uk lengyel-orsz és 17,2%-uk lengyel-fehérorosz iskolákat. A szülők nagyobbik fele (52,7%) azt szeretné, ha gyermekük Lengyelországban részesülhetne felsőfokú képzésben.

Az anyanyelvű irodalommal való ellátottságot illetően a következő értékítéletek születtek: a megkérdezettek 89,4%-a szerint a valóban szükséges művekhez sem a könyvkereskedelemben, sem a könyvtárakban nem lehet hozzájutni. A könyvtárakkal kapcsolatos külön vélekedések valamivel kedvezőbbek: a minta 37,3%-a állította azt, hogy a szükséges könyvek nincsenek meg a könyvtárak állományában, 14,7%-a pedig azt, hogy a rendelkezésre álló választék szegényes. Ez utóbbi állítást egyébként az is alátámasztja, hogy a lengyeleket is kiszolgáló könyvtárakban átlagosan 3% körül mozog a nemzetiségi állomány. Az állományokon belüli megoszlás: 41,8% klasszikus próza, 33,5% modern próza és költészet, 19,2% gyermekirodalom, 5,5% kézikönyvtári és ismeretterjesztő mű.

A bevallások és a könyvtári kérések gyakorisága alapján a legnépszerűbb lengyel szerzők Beloruszban: S. Lem, A. Mickiewicz, B. Prus, H. Sienkiewicz, E. Orzeszkowa, M. Konopnicka, E. Andrzejewski, S. Zeromski és J. Słowacki. Újabban a két világháború közötti avangard irodalom iránt is nő az érdeklődés (korábban ez az irodalom — ideológiai okokból — fel sem kerülhetett a könyvtárak polcaira).

Ismervén az igényeket, a lengyel nemzetiségűeket is kiszolgáló könyvtárak munkatársai szerint mindenekelőtt több vallásos irodalomra volna szükség (99,8%-uk nyilatkozott így). További állományi tennivalók: ki kellene cserélni (újra kiadni) a tájékoztató műveket (91,7%), növelni kellene a könyvtárak tankönyvállományát (92,4%). A szépirodalmi kínálat változatosabbá tételét a könyvtárosok elsősorban a klasszikus alkotások, másodsorban az 1918 és 1941 között keletkezett művek, harmadsorban pedig a második világháború utáni (nem egyszer emigrációs) próza további beszerzésével látják megoldhatónak és megoldandónak. Érdekes: a könyvtárosok 51,3%-a a modern költők kötetének beszerzését is szükségesnek tartja.

A korántsem kedvező helyzeten sokféle úton-módon lehetne (és kellene) segíteni. Itt a köztársaságon belüli és közös belorusz-lengyel tennivalók hosszú listáját lehetne összeállítani, amelyben kiadók és periodikumok alapítása, közös könyvkiadás, könyvbarter, állománygyarapítási tanácsadás egyaránt szerepelne.

Demeško, L. — Krotük, N.: Pol'skaâ kniga v Belarusi = Biblioteka, 1992. 11-12. no. 9-11. p.

F. T.

Zsinagóga és egyház. Van-e antiszemitizmus a Bibliában?

Történelmi tapasztalat, hogy a fajgyűlölet rendszerint először a zsidóság ellen irányul, de sohasem áll meg a zsidóságnál. Emberek millióinak hiábavaló szenvedését és halálát okozza ma is az etnikai, faji és vallási gyűlölet. Ezért időszzerű és kiváltképp ökumenikus kérdés ma is az antiszemitizmus. Az Ökumenikus Tanulmányi Füzetek 5. száma e téma bibliai-teológiai és egyházi, ökumenikus összefüggéseivel foglalkozik.

Bár az antiszemitizmus újkori, modern fogalom, a keresztyén egyház közel 2000 éves történetében a jelenség létezett, többnyire "antijudaizmus"-nak nevezték. Mivel a zsidóság mibenléte — hogy vallási, etnikai vagy nemzeti kisebbség-e — máig eldöntetlen, igen sokféle az antiszemitizmus meghatározása is. Bibó István szerint antiszemita az aki "a zsidó szót gyalázó szóként használja", és "antiszemita azokat kell értenünk, akikben a zsidóság veszedelmes tulajdonságairól . . . egy összefogó kép alakult ki és rögződött meg". Van olyan felfogás, miszerint az antiszemitizmus az emberi lélek mélyén lakozó gyűlölni akarás és nem csupán a zsidóság ellen irányul (Sartre). Mások szerint a bűnbakállítás mélylélektani kényszerre teremti a zsidógyűlöletet (Fehér Ferenc).

A zsidógyűlöletnek azonban mély, vallási gyökerei is vannak. Ez az izraelita vallás egész emberi élet minden mozzanatát átfogni és rendezni kívánó élet- és világszemléletéből fakad; továbbá a keresztyénség és a zsidóság közös gyökeréből, az Ótestamentumból, mely sajátos viszonyt teremtett a zsidóság és a keresztyénység között.

Már az ótestamentumi időkben voltak jelei a zsidóellenességnek; ennek kiváltó oka mindig a zsidó vallás által meghatározott másságban volt (2Móz 1,19; Esz 3,8-9 Dán 3,12). A keresztyén zsidóellenesség hivatkozási alapját és igazolását, évszázadokon át Újtestamentum zsidóellenes kijelentései adták. Ezeket azonban mindig a teljes Írás fényében kell értelmezni. Itt mindenekelőtt Jézus kereszthalálakor elhangzott zsidó önátokról van szó, amit Máté Evangéliuma jegyez fel: "Szálljon ránk és gyermekeinkre az ő vére!" (Mt 25,27; Mk 13,15). Az egész Újtestamentum, különösen a páli levelek, a zsidóságra vonatkozóan kettős véleményt hangoztat, ami feloldhatatlan ellentmondást tükröz. Mivel a zsidók többségükben Jézust nem fogadták el Messiásnak, ezért a bibliai utalások szerint ők "Isten ellenségei". Ugyanakkor azonban a zsidók Isten választott népe is (Ja 4,22b; Ja 8,44; Rom 11,28-29). Az Evangéliumok tudósítása szerint Jézusnak népe iránti magatartását szintén kettősség jellemezte, s ez az egész Újszövetségen vörös fonálként húzódik végig. Jézus egyszerre szerette és ostromozta népét, követve az ótestamentumi próféták hagyományait.

A kollektív bűn és felelősség kérdéséről máig heves teológiai viták folynak, bár a Szentírás csak a "bűnátjárítást" ismeri (2Móz 29,14-15; Ézs 53, 5-6). Az Újtestamentum tanítása még egyértelműbb, mert azt hangsúlyozza, "hogy mind-egyikünk maga fog önmagáról számot adni az Istennek" (Róm 14-12).

Az izraelita és a keresztyén vallás szétválásához és szembe kerüléséhez vezető több évszázados út során az őskeresztyén egyház az Újtestamentum zsidóellenes részeire hivatkozva kezdett ellenséges indulatokkal viseltetni a zsidók

íránt, és ehhez teológiai igazolást alakított ki az Újszövetség későbbi keletű irataiban. Így halványult el Jézusnak a zsidók iránti összetettebb viszonyulása, amely sohasem tagadta meg az ótestamentumi örökséget (Róm 9-11; 17; Ap Csel 22,21).

Kr. után a 3-5. században az egyházatyák írásaiban sokasodnak a zsidóellenes megjegyzések, melyeknek visszatérő gondolata, hogy Isten a zsidókat mint választott népet "hitetlenségük", azaz Krisztus elutasítása miatt elvetette, és helyüket az egyház foglalta el. A kereszténység államvallássá tétele (313-ban) a zsidóság állami üldözését hozta magával. Fontos azonban rámutatni, hogy bár a keresztény teológiai irodalom zsidóellenes volt, de éppen teológiai alapon sohasem követelte a zsidók megsemmisítését. E teológiai nézet szerint Krisztus teljes uralma csak akkor valósul meg teljesen, ha a zsidók is Krisztushoz térnek. Ebből adódik az az Újtestamentumban érzékelhető kettősség, hogy az egyház egyszerre akart a zsidók Krisztushoz térítésének és az Isten zsidókat sújtó ítéletének eszköze lenni.

A középkori keresztény teológia számára nagy kihívást jelentett a zsidóságnak mint vallási közösségnek a szétszórás és üldözés ellenére való fennmaradása. Bár a középkorban is voltak a zsidókkal párbeszédet kereső vallásfilozófusok (Pierre Abélard, Nicolaus Cusanus), az antijudaista szemlélet sokkal erősebben hatotta át a keresztény teológiát (Szent Ágoston, Aquinói Szent Tamás, Petrus Venerabilis, Luther, Kálvin). Ez az ellenszenv évszázadokon keresztül jelen volt a keresztény teológiában, liturgiában, igehírdetésben és katechézisben. A keresztény társadalom széles rétegeiben is a "Krisztus-gyilkos", csaló, hazug, képmutató zsidó képzetét élt, amit a különféle nagyheti passiójátékok is erősítettek a kora középkortól fogva egészen a reformáció koráig és még tovább.

A felvilágosodás korában kezdődött el az általános emberi jogok zsidókra való kiterjesztésének követelése is. Ez egyrészt a zsidóság polarizációjához és emancipációjához vezetett, másrészt Európában megjelent a következetesen átgondolt és képviselt antiszemitizmus is.

Magyarországon már a magyar államiság kialakulását követően léteztek zsidó közösségek. 1251-ben IV. Béla a "Zsidó Arany Bullában" biztosítja vallásszabadságukat, de egyházi nyomásra a 13. sz. végétől enyhe korlátozások jelennek meg. Főleg jogi és gazdasági korlátozó intézkedések kísérték a magyarországi zsidóság történetét egészen 1781-ig, amikor II. József türelmi rendelete megjelent. A 19. századi reformmozgalom a zsidók teljes egyenjogúságának biztosítását követelte, ami lehetővé tette a zsidók számára az ország kereskedelmi, ipari életébe való bekapcsolódást. A polgárosodó zsidóság emancipációs folyamatának csúcspontja az 1848/49-es forradalom volt. Kiépültek a zsidóság egyházi szervezetei, intézményei, s liturgiájukban mind általánosabbá vált a magyar nyelv. 1867-ben törvény mondta ki az izraelita vallás teljes egyenjogúságát. Ez a törvény a zsidóságnak a "keresztény lakosokkal minden polgári és politikai jog gyakorlására egyenlő jogokat biztosít". Ez persze a zsidóság nagymérvű asszimilációjához vezetett, s a zsidóság részvétele a magyar tudományos, politikai és kulturális életben egyre jelentősebb lett. Valamennyien magyarnak vallották magukat, ellentétben a tőlünk keletre fekvő országokkal, ahol a zsidóság többsége megőrizte nyelvi és etnikai különállását.

Azonban a 19. század második felében fokozatosan kialakuló politikai antiszemitizmus az 1920-as numerus claususon át az 1930-as és 1940-es évek zsidótörvényeihez vezetett. Az 1944-es német megszállás végzetessé vált a magyar zsidóság számára is.

A magyar egyházak történetében a legfájdalmasabb kérdések egyike éppen a zsidóüldözések idején való magatartásuk. A keresztyén egyházak visszariadtak ugyan a zsidóság fizikai megsemmisítésétől, és a krízishelyzetben valóban sokat tettek az üldözöttek érdekében, de csak akkor kezdtek eszmélni, amikor már az egzisztenciális fenyegetést nem vagy alig lehetett elhárítani.

A tanulmány szerzői elérkezettnek látják az időt, hogy — történelmi terheiktől megszabadulva — a keresztyén egyházak újrafogalmazzák a zsinagógával való kapcsolatukat. Az ösztönöző és elválasztó kapcsolatok vázlatos vizsgálatát az ökumenikus mozgalom (az Egyházak Világtanácsa) két nagyjelentőségű teológiai állásfoglalásának rövid ismertetése követi. Ezek szerint az antiszemitizmus Isten és ember elleni bűn, mely összeegyeztethetetlen a keresztyén hit gyakorlásával, s határozottan el kell utasítani minden olyan gondolatot, amely a zsidók évszázados szenvedéseit bűneik büntetéseként értelmezi.

A teológiai és egyházi, valamint az általános társadalmi feladatok vázlatos kijelölése után a Magyar Református Egyház Zsinatának és a Magyar Katolikus Püspöki Kar Nyilatkozatának szövegével, illetve a kérdéskör válogatott irodalmának felsorolásával zárul a tanulmány.

Lengyel szemmel láttatja az antiszemitizmus történetét, lengyelországi pozícióit és II. János Pál antiszemitizmus elleni állásfoglalásait a Kisebbségkutatás 1992/93. évi 1. számának 443-448. oldalain található referátum.

Zsinagóga és egyház. Van-e antiszemitizmus a Bibliában? = Ökumenikus Tanulmányi Füzetek 5. sz. 1993. június.

K.O.

Kelet-közép-európai országok és népek kapcsolatai

Nemzetiségi konfliktusok az egykori szocialista országokban: egy játékelméleti modell

A volt szocialista országokban mindenütt és egyidejűleg fellépő nacionalizmus egyrészt rövid úton minden másnál sikeresebbnek tűnik a súlyos átalakulási folyamatok közepette, másrészt gyakorta — ha nem is feltétlenül és determinisztikusan — nehezen ellenőrizhető, véres összecsapásokig eszkalálódhat.

A nacionalizmus meghatározásában a szerző G. Elwertnek a *Kölni Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie* (1989. 3. szám) című folyóiratban megjelent tanulmányára támaszkodik. Eszerint a nacionalizmus egy olyan sajátos etnikai "mi"-tudatot képez, amelyhez a megkülönböztető jegyek sokasága, egy — akár utólag preparált — közös történelmi múlt, valamint az állami struktúrának, területi határoknak a megléte vagy tételezése is hozzátartozik. Az etnikai jelleg úgy

öröklődik, hogy átfogja a modern társadalom minden rétegét. A nemzet(iség)ek közti vetélkedés gyakorta a szűkös erőforrásokért folytatott harcba torkollik, s érvként nemegyszer valamilyen múltbeli feltételezett magasabb jogi státuszt is előrángatnak (a szerző itt sajátos példát hoz: az Erdély betelepítése körüli "konzervatív" magyar és román történelem-vita voltaképp területi aspirációkat leplez).

A nemzeti és területi kérdést kétféleképpen lehet konfliktusforrássá emelni: 1. minden terület, ahol a "mieink" vannak, legyen a miénk; 2. minden múltban hozzánk tartozott területnek hozzánk kell tartoznia.

Fontos momentum az egyes nemzet(iség)ek konfliktuskészsége adott vitás helyzetben. Például a szlovákok önállósulási igénye bizonyára eltért azok törekvéseitől, akik az egységes csehszlovák államot fent kívánták tartani, ám egyik fél sem tartotta szükségesnek az ország kettéválásakor a problémát a megoldhatatlan konfliktusok mezejére terelni, amit persze az is befolyásolt, hogy az államhatárok egybeesnek az etnikaiakkal.

A volt szocialista országok rohamosan végbemenő társadalmi-politikai-gazdasági átalakulása sok nehezen tűrhető jelenséget produkál a korrupciótól a közérdekek lebecsüléséig, s ebben a válságkörnyezetben az emberek szívesen nyúlnak olyan örök értékekhez, amelyeket a nemzeti hovatartozás vagy (szerényebb mértékben) a vallás kínálhat. Így a korábbi főbb politikai irányok — ortodox, illetve reformkommunista, Nyugat felé orientálódó liberális — mellett megjelent a nemzeti gondolat is, anélkül, hogy eleinte valamilyen sovíniszta jegyet öltött volna. Emellett ekkor domináns sem volt.

Az első nemzeti orientációjú "eszkalációs" trendet a kommunista pártok képviselték. E pártok gyűjtőmedencét képeztek mindenfajta ambiciózus ember számára, akiknek többsége a politikai-anyagi sikerre vágyott (csaknem) minden körülmény közepette.

Az első töréspont e társadalmak életében a 80-as évek elején nyilvánvalóvá vált gazdasági visszaesés jelentette. Két lehetőség kínálkozott: visszatérni a "korai" sztálinista formák merevségéhez, avagy fokozatosan érvényesülést engedni a piactudományi elemeknek. Az utóbbi, azaz a "kisebb változások újtán megőrizni a rendszert" opciója mozgatta a gorbacsovi reformkísérleteket. Az állam egyre általánosabb krízise a nyolcvanas évek derekától megerősítette az ellenzék pozícióit. Ezzel párhuzamosan az elit frakcióharcai és a növekvő ellenzéki nyomás hatására a kommunista párt alsó és legtömegesebb rétegei fokozatosan dezorientálódtak. Mindebből egy olyan általános tehetetlenségi effektus keletkezett, amely emlékeztet a francia gyarmatok késői közigazgatására: semmit se csinálni, abból nem lehet baj. Másfelől nézve: egyfajta "autizmus" ez, amelyhez fokozatosan egy fikatív valóság tételezése járul. A jövő bizonytalansági érzete akkor vált általánossá, amikor megjelentek az első nemzeti konfliktusok tünetei, mégpedig Bulgáriában és az akkori Jugoszláviában — ráadásul az állam tevőleges részvételével.

Az ezután bekövetkező hatalmi váltásoknál meghatározó lett és maradt a visszacsatoló mechanizmusok szerepe.

Az I. modell szerint a dezorientált alsó pártrétegek új pozícióira törnek, amelyet vagy az tesz lehetővé, hogy a pártvezetés átveszi az ellenzék korábbi téziseit, vagy

ennek hiányában az emberek az ellenzéki szervezeteknél remélnék kiválási lehetőséget.

A II. modell a nemzeti kérdés körül koncentrálnak, miközben a "mi"-tudat megszűli a másik nemzet(iség)ben az ellenségképet, és a két tábor fanatikusai révén ez a szembenállás a továbbiakban eskalálódik.

A III. modell a trendeket veszi alapul, s a "mi"-tudat hatóerejét fokozatos fellendülésében leli meg.

A IV. — "eszkalációs" — modell azzal számol, hogy nem jelentkezik hatékony ellenerő a nemzeti konfliktusok fokozódásának megakadályozására. A rohamosan fokozódó szembenállás odavezet, hogy lényegtelennek tűnő apróságok is, mielőtt még bárki ellenőrzése alá tudná vonni a folyamatot, a legvéresebb következményekhez vezethetnek.

Az V. modell a "puccs"-szindrómát írja le, amikor is az egyik elit kisajátítja a másik nézetrendszerét, s ezzel veszi át a hatalmat vagy erősíti meg pozícióját.

A VI. modell a "fogoly"-szituációra épül, azaz a társadalom olyan beállítottságát tételezi, amely nem kíván erőszakos összeütközéseket, mégis egy erőszakos kisebbség (vagy elit) olyan szituációt hoz össze, amelyben a többség a kisebbség eszközévé válik.

A jugoszláv drámában számos fokozat felismerhető. Itt az 1980-tól egyre nyilvánvalóbb gazdasági válsághelyzetből az évtized közepén a vezetés olyan legitimációs "ugrással" váltott, melynek során az ellenzék ideológiai — nacionalista — eszmerendszerét sajátította ki. Kikristályosodási pillanatként regisztrálható a Tudományos Akadémia 1986-os nacionalista zászlóbontása. Itt meghírdették a saját területek elszánt védelmét, s a vezetés mihamar úgy kezdett fogalmazni, hogy "minden terület, ahol szerbek élnek, Szerbiához tartozék". Milošević pártfőtitkárrá választása e nacionalista irányzat első komoly győzelme volt. Általa összekapcsolódott a jugoszláv militarizmus és pártelit a szerb nacionalista erővel. A továbbiakban a fiktív ellenségképek (horvátok, szlovénok) felmutatásával folytatódott a válság (II. modell). Milošević puccsa (V. modell) révén leváltották a vajdasági, montenegrói, majd a koszovói vezetést. Az előbbieket hatására megjelent a horvát nacionalizmus (ismét II. modell), s a szerb fenyegetés is hozzájárult ahhoz, hogy több köztársaságban (Horvátország, Szlovénia, Bosznia-Hercegovina) a nacionalista irányzatok arattak választási győzelmet (VI. modell).

Gosztyni Kristóf: Nationalitätenkonflikte in ehemals sozialistischen Ländern. Ein spieltheoretisches Modell. = Osteuropa, 43. Jg. 1993. 7. H. 630-640. p.

S. P.

Csehszlovákia felbomlása. Egy szövetségi állam tündöklése és bukása

Csehszlovákia felosztása két önálló államra, a Cseh Köztársaságra és Szlovákiára, amire 1993. január 1-jén került sor, csalódást jelent a világ számára. Általában az volt a vélemény, hogy a két nép gyümölcsözően élt együtt, és hogy a föderáció túl fogja élni a kommunizmus bukását. A csalódást azonban mérsékelte, különösen a jugoszláviai véres események fényében, hogy a szétválás békés úton

ment végbe. Hogy a két nép számára az elszakadás hosszú távon előnyös lesz-e, az ma még nyílt kérdés.

Az a széleskörűen elterjedt törekvés, amit kisállamok létrehozásában figyelhetünk meg, racionális érvekkel nehezen igazolható. Valójában minden az ellen szól, hogy egy szövetségi államból alkotórészei kiváljanak, kivált akkor, ha az egypártrendszer átalakulása demokráciává a tagok számára több beleszólást, szuverenitást és igazságosabb teherelosztást ígér. Egy állam tekintélye a világban és a nemzetközi szervezetekben nem utolsó sorban területének nagyságától és lakóinak számától függ. Öncsalás azt hinni, hogy egy nemzetiségi állam felbomlása minden belső feszültséget felold. Kelet- és Dél-Kelet-Európában, ahol évszázadokon keresztül keveredtek egymással a népek és törzsek, ami a városiasodás és iparosodás során még további keveredéseket hozott, minden állami szétválással és önállósodással csak újabb kisebbségek keletkeznek, miközben az addig kisebbségi szerepkörre szorított nemzetiség aligha tanul valamit egykori kisebbségi helyzetéből. Az államokra oszlással megszűnik egy nagyobb, egységes piac, vámhatárok és kiviteli akadályok keletkeznek. A gazdaság csak igen nehezen küzdhet meg a hiányossá vált infrastruktúrával, egyszerű szállítási műveletek válnak bonyolult külkereskedelmi aktusokká, a közlekedési és kommunikációs vonalak elvesztik addigi centrumaikát és nem illenek az új feladatokhoz. A munkaerő, amely a "rossz" oldalon találja magát, ingázni lesz kénytelen, ha egyáltalán foglalkoztatják a másik államban. Külföldi beruházók, akiket a nagy belső piac csábított, elhagyják az országot.

Mindemellett a csehek és szlovákok megmutatták Kelet- és Dél-Kelet-Európa többi népeinek, hogy egyrészt nem szükséges egy szövetségi államot fegyverrel egybentartani, másrészt hogy a felosztáshoz nem elegendő, ha valaki kilép a szövetségből, hogy egy ilyen szétváláshoz gondos tárgyalásokra, a népgazdaság kincseinek, a javaknak, a belső és a külső adósságoknak gondos elosztására, a jövőbeli kapcsolatok mérlegelésére van szükség. Hogy az utódállamok — ha különböző mértékben is — gyümölcsöztethetik a korábban kialakított nemzetközi pozíciókat és előnyöket.

(A továbbiakban a szerző viszonylagos részletességgel ismerteti Csehszlovákia történetét megalakulásától a kommunista rendszer összeomlásáig, kitérve Masaryk, Beneš, a sztálinizáció, 1968, a megmerevedett posztstálini szisztéma, majd a győzelmes demokrácia korszakaira és "pillanataira", hogy azután az elkerülhetetlen szétválás elemzésére térjen.)

A demokratikus Csehszlovákia szakítópróbája a nemzetiségi kérdés volt. A kommunista rezsim bukása egyaránt magában hordozta a népek igazságos együttélésének, közös államának lehetőségét, de az állam szétesésének esélyét is. Az "aszimmetrikus" állam, egy Prágából irányított Szlovákia veszélye továbbra is fennállt. Már 1990 áprilisában komoly konfliktust okozott az állam nevének megálapítása (a Cseh és Szlovák Föderatív Köztársaság elfogadása a Havel javasolta kötőjeles megoldás helyett). Nagy viták folytak Szlovákiában a közös állam új alkotmányáról is. Míg a cseh képviselők minél több hatáskört kívántak Prágának, a szlovákok az igazi jogosítványok Pozsonyba telepítéséért szálltak síkra. A

szlovák lakosság hangulata, amely — miként korábban — a cseh többség által fenyegetve és lenézve érezte magát, egyre romlott. Szlovák szélsőségesek gyakran tüntettek Havel elnök ellen, szlovákiai utazásai során bántalmazták is. Havel maga mondta, hogy a csehek "olyan önzők, lekezelők és megértés nélküliek, hogy a szlovákok nemigen hihetnek Csehszlovákiában mint a saját hazájukban". Közvetlenül az 1992-es választások előtt, amelyek a közös állam jövőjéről döntöttek volna, óvott is a nacionalista csábításoktól, ám már későn.

A cseh Václav Klaus és a szlovák Vladimír Mečiar földcsuszamlásszerű sikereket ért el. Klaus nagyobb sikereket jósolt a cseh gazdaság újrafelépítésének, gyorsabb lehetővé tételét országa csatlakozásának az Európai Közösségbe a szlovák tehertétel, a visszamaradottabb Szlovákia nélkül. Mečiar saját startégiája foglyává vált. Hogy ne húzza a rövidebbet a Klauszal folytatott tárgyalásokban, a szakítást választotta. (Eredetileg a két szuverén állam konföderációját kívánta, ami lehetővé teszi Szlovákia politikai függetlenségét, de biztosítja továbbra is a gazdasági, kereskedelmi stb. előnyöket a Prágával való kapcsolatban.) Egy népszavazás, amely a szétválasztásról dönthetett volna, nem jöhetett létre, ui. mindkét kormány elutasította. A szlovák parlament 1992. július 17-én kinyilvánította Szlovákia függetlenségét. Csehszlovákia 1992 végén megszűnt létezni.

Csehszlovákia szétválása két szuverén államra problematikusabb, mint azt a folyamat békés jellege sugallná. Sok szlovák csalódott, hogy a csehek ilyen könnyen lemondtak róluk, a szlovák elszakadási vágy pedig cseh érzelmeket sértett. Sokan a csehek közül sajnálták a föderációt, és a szlovákokat hibáztatják annak felbomlásáért. Ennek jele, hogy — Pozsony tiltakozása ellenére — a csehek átvették a szövetségi állam zászlóját, és ismét Havelt választották elnöké. A csehek nyugati orientációja hatalmasan megerősödött, az Európai Közösségbe való integrációjuk prioritást élvez a keleti államokkal való szomszédi kapcsolatokkal szemben. Ezt demonstrálva Klaus a Visegrádi csoporttal kapcsolatos nyilatkozatában is.

Szlovákia az Ukrajnával, Lengyelországgal és Magyarországgal kiépítendő kapcsolatokra van utalva. De viszonya Magyarországhoz több szempontból is problematikus. A bős-nagymarosi vízierőművel kapcsolatos problémákon és feszültségeken túl rontja a viszonyt a Szlovákiában élő magyarokra (csaknem 570 ezer az 5,3 milliós lélekszámból) nehezedő fokozódó nyomás is: a többségében magyarok lakta települések magyar névtábláinak eltávolítása, a magyar nevek anyakönyvezésének tilalma, az anyanyelvű oktatással kapcsolatos feszültségek. Magyar nézetek szerint a szlovák alkotmány a többséget védelmezi a kisebbség ellenében. A magyar kormány, amely felelősséget érez a szlovákiai magyarság iránt (miként a Romániában, illetve a Vajdaságban élők iránt is), gyakran protestál, szlovák oldalon viszont feltételezik, hogy a magyarok a közös határ megváltoztatására törnek.

A szétválás következményeként várható szlovákiai gazdasági válság tovább nehezíti az országon belüli népcsoportok és a szomszédok viszonyát. Ha romlanak az életfeltételek Szlovákiában, egyre többen fognak áttelepülni Csehországba, ott keresni munkát, ám a privatizáció és a konkurrenciatörvények következtében a ma

még alacsony munkanélküliségi ráta Csehországban is növekedni fog, és így a szlovákiai munkások elől le kell zárnia határát.

Gazdaságilag és külpolitikai tekintetben is a szétválás elsősorban Szlovákiában okoz majd károkat. Végső soron azonban Kelet- és Dél-Kelet-Európa szétforgácsolódását az egész európai államközösség megérzi majd. Csehszlovákia szétválásztása valószínűleg arra lesz példa, hogy a kelet- és dél-kelet-európai térség problémáit államok szétदारabolásával nem lehet megoldani.

Schönfeld, Roland: Die Auflösung der Tschechoslowakei. Glück und Elend eines Bundesstaates. = Europa-Archiv, 8. F. 1993. 228-238. p.

V. K.

Csehszlovákia feldarabolása

A szerző politológus, jogász és történész, 1992-ben védte meg disszertációját a csehszlovák problémáról. Úgy látja, a szétválásnak sok oka volt, de az ellentétes kimenetelű 1992 júniusi választások tekinthetők a kiváltó oknak.

Amikor az állam 1918-ban létrejött, a csehek ezt úgy tekintették mint saját állami függetlenségük visszaállítását, cseh államnak tehát. A szlovákok viszont nemzeti emancipációjukat várták tőle, azaz autonómiára volt igényük. A két nép között a nyelvi közelség ugyan fennáll, de valójában két külön kultúrát képviselnek. Azelőtt sohasem éltek egy államban, hacsak a szerző által mítikusnak tartott nagy-morva államra nem gondolunk. A különbségek gazdasági téren is igen nagyok, s ez az egész idő alatt fennmaradt. Szlovákiát mindig meg kellett segíteni. A gazdasági ellentét hamarosan politizálódott, a két fél kölcsönösen gazdasági kizsákmányolással vádolta egymást. A nehézségek különösen az 1980-90-es évek fordulóján nőttek meg.

A cseheknek mindig központi szerepük volt. 1938 előtt a minisztereknek csak 17%-a volt szlovák. 1945 után a párt Központi Bizottságának 25%-a, a minisztereknek pedig 20%-a (1967-ig). A csehek elvetették a decentralizációt. 1968-ban egyfajta funkcionális föderáció jött létre. Klaus 1992-ben a választások után e mellett volt, Mečiar viszont lazább konföderációt kívánt. Ezért voltaképpen Prága akarta az elválást, mert a konföderáció nem felelt meg számára. A csehek mondták fel a közös valutát, ők ragaszkodtak a határátkelők létrehozásához. Még a Csehszlovákiában működő szlovák részvényeket is be akarták vonni, ez azonban a külföldi befektetőknél nagy nyugtalanságot váltott ki, s ezért 1993 májusában e tekintetben visszaléptek.

A piacgazdaságra való átmenet nehézségeit mindkét fél populista formában használta ki. Mečiar a választások előtt a csehek és a magyar kisebbség ellen szólt. Klaus viszont nem nyújtott segítséget a szlovákoknak: a nehézségekért a felelősséget rájuk hárította. Így a szétválás után folytathatja gazdaságpolitikáját, amelyet a szövetségi kormányon belül a baloldal megakadályozhatott volna. Mečiar folyvást a szlovák szuverenitást emlegette, amit ki is mondtak. Klaus viszont erre hivatkozhatott a szétválás érdekében. A szlovákok a partneri viszony újraértékelését kívánták, arra hivatkozva, hogy Csehország tönkreteszi őket. A most kormányzó szlovák párton belül többsében azok vannak, akik továbbra is nyugati orientációt

kívánnak, de van egy szlavofil kisebbség, amely az orosz és ukrán orientációt vagy a saját erőre hagyatkozást szeretné. Valójában mindkét ország ugyanazt a gazdaságpolitikát folytatja: a piacgazdaságot kívánja megerősíteni. 1992 szeptemberében ezt csak a lakosság 10%-a ellenezte, viszont 61% valamiféle módosítást mégis kívánt. Végül is csak a módszerben van ellentét. Klaus a sokterápia híve, Mečiar a fokozatos átalakulásé.

A választások előtt az elválás még nem került szóba. A döntést végül is a lakosság megkérdezése nélkül, mintegy a háta mögött hozták, mert egyik fél sem bízott valami nagy többségben. A szövetségi parlamentet nem demokratikus úton kényszerítették rá a feloszlítás kimondására.

A szétválás óta viszont a gazdasági fejlődés lelassult, 1993-ra a GNP 5%-os csökkenésével számolnak. Az egyesülés viszont, esetleg egy hármas konföderáció Morvaország és Szilézia részvételével, csak kormányváltozás esetén képzelhető el. Ennek esélyei azonban egyre inkább csökkennek, ahogy a két állam kiépítése előrehalad.

Wehrlé, Frédéric: Le démantèlement de la Tchécoslovaquie. = La Nouvelle Alternative, 1993. 3. no. 42-46. p.

N. E.

Kisebbségi politika

Kisebbségvédelem — önrendelkezés

Az alábbiakban összefoglalóan szemlélünk és szemlézünk négy tanulmányt, mert tematikailag összefoghatóak.

Szalayné Sándor Erzsébet Nemzetközi szervezetek és kisebbségvédelem 1945 után című dolgozatában arra figyelmeztet, hogy a nemzetközi jog soha nem volt a nemzetek joga, hanem mindig az államoké. Ezért a kisebbség, ha rendelkeznek is nemzetközi jogalanyisággal, önálló államiság hiányában cselekvőképtelen volna. A hatékony kisebbségvédelemhez a nemzetközi jog és a belső jog ötvözésére van szükség.

Az államoknak a konszolidált nemzetközi közélet által indokolt természetességgel kellene részt venniük az univerzális és regionális kisebbségvédelmi egyezményekben, amelyek a belső jog számára a minimális célt jelentenék.

A szerző nem engedi elfelejtenünk, hogy a kisebbségvédelem többet kíván a pozitív jog betűjének pusztá alkalmazásánál. Ha kisebbségnek mint csoportnak, közösségnek csak az egyenlő elbánást biztosítják, a közösség sorsa megpecsétlődik. A kisebbségvédelmet soha nem pótolhatja az egyenlő elbánás elvének általános alkalmazása.

A Nemzetek Szövetségének két világháború közötti kisebbségvédelmi rendszere csődöt mondott. Csak most, a 20. század utolsó évtizedében látszik körvonalazódni egy új nemzetközi jogi kisebbségvédelem, nem utolsó sorban a kelet-európai események és tanulságaik hatására.

A 19. század közepe óta tudjuk, hogy a nagy nemzetállamok és az álnemzet-államok kisebbségelnyomó tevékenysége veszélyes konfliktusforrás, melynek ki-küszöbölése a nemzetközi jog és a belső jog közös feladata. Arról van szó, hogy az államok államszervezete megfelelő mértékben igazodjék a kisebbségek jelenlétéhez, és ezzel együtt beilleszkedjék a nemzetközi jog fejlődésének folyamatába.

Az első világháború óta tanúi vagyunk, lehetünk annak az egyre erősödő folyamatnak, amelyben a nemzetközi jog egyre nagyobb területeket hasít ki az állami szuverenitás korábban sérthetetlennek minősített köréből. Így jutott el a nemzetközi közösség a kollektív biztonságig. Nem lesz irreális az sem, ha az állami szuverenitás határai a kisebbségvédelem nemzetközi jogi szabályozásának javára még jobban eltolódnak.

A nemzetközi jog jelenlegi felfogásában az emberi jogok individuális jogok. Az egyéni emberi jogok közvetett módon — a szerző véleménye szerint — ugyan védhetik a kisebbségeket, egy valódi nemzetközi jogi kisebbségvédelmet azonban nem lehet individuális emberi jogok segítségével elérni.

Az államok erős ellenállást mutatnak a kisebbségek bármiféle kollektív elismerésével, különösen pedig nemzetközi jogi jogalanyiságuk megadásával szemben. Holott egy valóban demokratikus, elfogadható, hatékony gazdaság- és szociálpolitikát folytató államnak nincs mit féltenie kollektív jogokkal rendelkező kisebbségeitől.

1945 után a kisebbségek védelmének témája lekerült a nemzetközi eszmecserék napirendjéről. AZ 1978-ig eltelt közel negyven esztendő alatt ez irányban mégis léteztek elszórt kísérletek. (Róluk részletesebben szól Bíró Gáspár ugyancsak e számban ismertetett tanulmánya.)

Szalayné Sándor Erzsébet is rámutat: az Európán kívüli államok egyrészt politikai okok miatt, másrészt történelmi adottságaik folytán nem ismerik el a "nemzeti kisebbség" kifejezés létjogosultságát.

A kisebbségfogalom körüli viták csak arra voltak és arra jók, hogy az amúgy is lassú, vontatott operatív munkát késleltessék. A szerző ezzel kapcsolatban említi "A regionális vagy kisebbségi nyelvek Európai Kartája" tervezetét. Ez a dokumentum igyekszik védeni a kisebbségek által beszélt nyelveket, de úgy, hogy kikerüli a kisebbségeknek mint közösségeknek védelme vonatkozásában mutatkozó politikai nehézségeket.

Szerzőnk nem hisz az ENSZ Közgyűlés által elfogadott deklaráció hatékonyságában, mert nem fogadja el a "nemzeti kisebbség" kifejezés létjogosultságát, nem foglal állást egyértelműen a kollektív, illetve csoportjogok mellett, csak egy általános, programjellegű norma, s a nemzetközi jog jelenlegi szabályai szerint nincs kötelező ereje.

Több reménnyel kecsegtetnek a regionális szintre lebontott kísérletek. A Helsinki Záróokmány és az azóta megtartott utótalálkozó dokumentumai egyre fajsúlyosabb fogalmazásban tesznek hitet azon elvek mellett, amelyek a kisebbségek védelmét is célozzák.

Kende Péter Önrendelkezés Kelet-Európában tegnap és ma című munkája eredetileg az 1992. évi szegedi a Bibó-konferenciára készült. Az önrendelkezési

probléma Bibó gondolkodásának egyik sarkpontja volt — indítja tanulmányát a szerző, s úgy érzi: Bibó gondolatai még soha nem voltak időszerűbbek, mint évezredünknek ebben az utolsó évtizedében.

Kende Péter vizsgálja, hogy miféle közösségek formálhatnak jogot az önrendelkezésre, mi az önrendelkezési elv tartalma. Tanulmányozza az önrendelkezés területi vonatkozásait. Felteszi a kérdést: abszolút-e az önrendelkezési jog, avagy vannak korlátai?

Ha az önrendelés célja az emberi jogok körének kiterjesztése és a demokratikus szabályok szélesebb körű érvényesítése, akkor nem közömbös az elv érvényesítésének, lebonyolításnak módja. Egy önrendelkezési folyamatnak ideálisan három szempontot kell egyeztetnie: 1. a döntési procedúra olyan legyen, hogy abban szabadon, azaz minden külső nyomás nélkül kifejeződhessék az érintett területen lakó számszerű többség valóságos akarata; 2. a döntésben legyen jelen másfelől az eljárás által érintett egyéb felek (kisebbségek, szomszédok stb.) érdeke is; 3. az eljárás ne sértse, hanem lehetőség szerint erősítse, növelje az egyetemes polgári és emberi jogokat.

A gyakorlatban ritkán fordul elő, hogy a felsorolt szempontok maguktól összehangolódnának, vagy pusztán belsőleg — az érintett felek egyezkedése révén — harmóniába kerüljenek. Ennélfogva az önrendelkezési elv alkalmazása szinte automatikusan fölveti a pártatlan, de ugyanakkor hatékony döntőbírótság problémáját.

Külön taglalja a dolgozat a vegyes nemzetiségű területek speciális problémakörét, tudva, hogy Kelet-Közép-Európa egyik demográfiai sajátossága a területek etnikai kevertsége. Meggyőződése, hogy itt csak akkor fognak megnyugodni a kedélyek, és csak akkor lesz tartós, munkás, alkotó béke, ha az önrendelés logikáját sikerül végső következtetéséig érvényesíteni.

A szerző úgy gondolja: a népeknek joguk van azon területekre, amelyeken régtől fogva laknak. Ugyanakkor persze nincs kényesebb dolog, mint a határok, illetve az államkeretek módosítása.

Határmódosítások — esetleg lakosságcserek — csak békés módszerekkel, az érdekeltek széles körű egyetértése mellett képzelhetők el. A jogszerű és meggyőző procedúra feltételezi a Bibó István által előírt pártatlanságot is, vagyis gyakorlatilag aligha lehet az érdekeltek műve, még kevésbé bízható rá valamelyik vitázó fél hatalmi szerveire. Van-e kilátás a közeljövőben ilyen pártatlan procedúra és az ehhez szükséges nemzetközi döntőbíróági fórumra? 1992 telén ez még csak utópia. De béke csak akkor lesz ebben a térségben, ha az utópia lassan fölveszi a valóság kontúrjait — zárja gondolatait a szerző.

Bretter Zoltán ugyancsak a Bibó-konferenciára készült fel Bibó István és a kelet-közép-európai rendezés ügye című tanulmányával.

Gondolatmenetének két kezdő tétele van: 1. az önrendelés három gyökerű fogalmát a liberális politikai gondolkodás dolgozta ki, ám ugyanakkor ezt az önrendelkezést (mint elméletet és gyakorlatot) a nacionalizmus többszörösen eltorzította; 2. az önrendelés liberális fogalma mindenekelőtt a demokratikus államszerkezet egyik technikája (Bibó István).

Aktuálpolitikai szemszögből először azt vizsgálja, miért van az, hogy a volt szocialista országokban éppen a nacionalizmus tudja megadni azokat a válaszokat, amelyeket az emberek, politikusok ma várnak.

Majd az önrendelkezés eszméjének politikafilozófiai előzményeit tekintik át (John Stuart Mill és Woodrow Wilson nézeteinek felidézésével).

A szerző Bibó István eszmeköréhez érkezte, őt idézi: "Ahhoz, hogy egy európai közösség modern politikai fejlődése harmonikus és egyenesvonalú legyen, lényegileg egy dolog szükséges, az, hogy a közösség ügye és a szabadság ügye egy ügy legyen." Ez az elméleti fölvezetés páratlanul alkalmas eszköz Bibó kezében arra, hogy a mind a mai napig ható érvénnyel leírja azokat a torzulásokat, amelyek a kelet-európai térségben a nacionalizmusok természetét mutatják. Mindazon zavaros elméleti és pszichikai konstrukciókat, amelyek a liberális kezdetektől oly messzire vezették el a kelet-európai politikát és politikai kultúrát. Benne az önrendelkezési jog és a demokrácia szétválaszthatatlanul keveredik össze jogtalan területi követelésekkel, a status quo jogtalan fenntartásával, s mindez létrehozza a politikai flórának és faunának azt a jellegzetes dzsungelét, amelyre a civilizált világ hajlamos rálegyinteni.

A bibói javaslat lényegét mindezzel szemben az az eljárás jellemzi, amelyek során az önrendelkezés, nemzet, nacionalizmus, határok problémáit megpróbálja egyszerű technikai kérdésként kezelni. Az összes történeti, metafizikai, ideológiai legitimitás így egyszerűen anakronisztikussá válik.

Az önrendelkezés fogalmát instrumentalizálni kell. Az instrumentalizálás nem csupán a nemzetköz megegyezések, jogi normák kidolgozására vonatkozik, hanem ugyanolyan mértékben a politikai berendezkedésre is.

Az önrendelkezést meg lehet fogalmazni olyan elvként, mely aztán a technikai rendezés elvéként jelenhet meg, s mind morálisan, mind pedig teoretikusan kizárja, hogy a nemzethez és más nemzetekhez való viszony "hiszterizálódjék".

A negyediknek ismertetésre vett elméleti írás elgondolkodtató kérdésfelvetései meglehetősen összecsengenek Bretter Zoltán nézeteivel.

Liviu Matei Megismerés és tudatlanság az etnikai közösségekben című tanulmányának bevezető latolgatásai nincsenek híján a gyakorlatias aktualitásnak. Ilyen az a megfigyelése is, hogy az etnikumokról, az etnikumközi kapcsolatokról szólva, a köztudat figyelmét a politikai és ideológiai típusú megközelítési mód monopolizálja. Azért a politikai és ideológiai, mivel valójában az etnikai csoportokra vonatkozó tervek jogossága vagy jogtalansága felől közelít témájához, és feltételezi, hogy a kérdés legfontosabb (esetleg egyedül fontos) elemei az erő- és hatalmi viszonyokban tükröződő érdeklülönbségek és érdeellentétek. E megközelítési mód logikája olyan következtetésekből épül fel, amelyek kiinduló pontjai részben egy bizonyos csoportra vonatkozó, többnyire nemzeti jellegzetességeket tükröző sztereotípiák és a történelmi múltba történő projekciók, részben pedig etnikumfeletti megegyezések (emberjogi nyilatkozatok, dokumentumok).

A felmerülő álláspontok mögött a megismerő folyamat invariáns jellegében való hit húzódik meg, hogy a szerző írásának első fejezetcíme is utal erre.

A megismerő folyamat és a nyelvi relativizmus viszonyáról szólva triviális dolog annak kijelentése, hogy az etnikai csoportok nyelvükben és kultúrájukban különböznek egymástól. A nyelvi relativizmus csak akkor válik relevánssá, ha tágabb — kulturális — relativizmus összetevőjeként fogadjuk el. Bizonyos kultúrához való tartozás jelentős különbségeket hoz létre a kognitív viselkedés szintjén.

A megismerés szintjén jelentkező eltérések nem csupán a fizikai világra, hanem a társadalomra is vonatkoznak. Az attribúciós folyamat lényeges szerepet játszik a társadalmi kontextus érzékelésében, az egyének szándékainak meghatározásában. Léteznek bizonyos kulturális állandók, melyek meghatározzák egy adott kultúra jellegzetes attribúciós stílusát.

Az attribúciós stílus befolyásolja azt a módot, ahogyan megértjük, értelmezzük, "megismerjük" a világot, beleértve a társadalmat is. Az attribúció folyamata befolyásolja a kommunikálást általában és az interkulturális kommunikációt különösen.

A nyelv, a kognitív és az attribúciós stílus a megismerés szintjén mutatkozó változatosság kifejezése.

Mindezekkel kapcsolatban azonban — szerzőnk szerint — számtalan jogos kérdés merül fel. Ha a kulturális relativitás számottevő, akkor ez mennyiben releváns az etnicitás, az interetnikus kapcsolatok viszonylatában? Azonosíthatjuk-e az etnikumot a kultúrával? A megismerő folyamat interkulturális változatosságáról beszélve, mit is értünk valójában kultúrán? Jogos a kérdés, hogy a szerző által kifejtettek a megismerő folyamatra vonatkozó etnikai meghatározottság lehetőségét támasztják-e inkább alá vagy a valóságát? Mindenesetre az etnikai alapú kognitív relativizmus bizonyos helyzetekben nagyon is számba vehető.

A másik megismerésére, tiszteletben tartására való általános felhíváson túl — véli a szerző — az említett gondolatok elméleti keretet nyújtanak bizonyos problémák alapos és részletes vizsgálatához.

Az interetnikus kontextusban véghezvitt bármely cselekedet, ha hatékony akar lenni, össze kell hogy kösse a saját normáinak, értékeinek szempontjait a másik normáinak, értékeinek fgyelembevételével.

Szalayné Sándor Erzsébet: Nemzetközi szervezetek és kisebbségvédelem 1945 után. = Regio, 4. évf. 1993. 1. sz. 18-31. p.

Kende Péter: Önrendelkezés Kelet-Európában tegnap és ma. = Regio, 4. évf. 1993. 1. sz. 3-17. p.

Bretter Zoltán: Bibó István és a kelet-közép-európai rendezés ügye. = Korunk, 3. évf. 1993. 3. sz. 81-86. p.

Matei, Liviu: Megismerés és tudatlanság az etnikai közösségekben. = Korunk, 3. évf. 1993. 3. sz. 9-15. p.

H. Z.

Etnikai konfliktusok. Okok, eszkaláció és preventív közvetítés

A világon mintegy 3500 etnikai csoport és mintegy 180 nemzetállam létezik. Vajon igényelhet-e minden etnikai csoport saját államot magának? A probléma nyilván megoldhatatlan a határok és az emberek átcsoportosításával, hiszen legkevesebb 1000 új államra lenne szükség, illetve legkevesebb egy milliárd ember

átköltöztetésére kerülne sor, miközben a gyűlölet és az erőszak elképzelhetetlen méreteket öltene. Az alapfelismerés tehát így szól: a világ a népek teljesen kevert, hatalmas mozaikja, s ezek a népek nyelvben, vallásban, kultúrában és még számos egyéb sajátosságban különböznek egymástól. A fegyverek mai, magasan fejlett technológiája mellett az embereknek muszáj megtanulniuk egymással együtt élni. A felmerülő konfliktusok sokféle módon élezhetők, de enyhíthetők is.

A nemzetközi közösség számára elementáris érdek a konfliktusok feloldása, annál is inkább, mivel sok minden megnehezíti, hogy a szembenálló felek ezeket a problémákat saját maguk fel tudják dolgozni. Ilyen nehezítők: 1. a döntések igen intenzíven érintenek érzelmeket, 2. idővel a mérsékelt elemek egyre inkább tért veszítenek, a konfliktusok polarizálódnak, 3. ha a konfliktusokat időben nem oldják meg, növekszik az elkeseredettség és a gyűlölet, 4. ennek következtében a szembenálló csoportok történeti és kulturális mítoszaikban rögződnek meg, évtizedes, sőt évszázados sérelmeket ásnak elő, hogy a saját érveknek "súlyt" kölcsönözzenek, 5. nagy a rizikója a gazdaság normális működésének, sőt egyáltalán a túlélésnek, 6. igen gyakran hiányzik a szembenálló csoportoknál a konfliktusmegoldó, -kezelő készség, képesség, intézményrendszer, 7. teret hódít a bosszúvágy, a jelenlegi és múltbéli indulatokat karizmatikus, ám demagóg vezetők lovagolhatják meg, s ezzel elvész a racionális megoldások lehetősége. A felsoroltak következtében egyáltalán nem ritka a világban, hogy az ilyen konfliktusok csak külső segítséggel oldhatók meg.

A segítség milyen válfajainak van esélyük arra, hogy hatékonyak, legitímek és adekvátak legyenek?

A konfliktusok megoldásának számos olyan módszere és elve van, amely a demokratikus konfliktuskezelés gyakorlati tapasztalataira épül. Érdemes közülük néhány olyat felsorolni, amely részben közvetlenül tárgyalásokon, részben — közvetve — közvetítésen vagy egyeztetésnek alapul: 1. Mindenekelőtt a tényeket kell megvizsálni, mielőtt bármilyen megoldást megvitátnánk. 2. Szigorúan el kell kerülni a bűnösségre való utalásokat. A kölcsönös vádaskodás terméketlen és veszélyes. 3. Fel kell használni a kreatív, a jóakarátú és érdekelt emberek minél nagyobb számának javaslatait, hogy az ajánlásokat minél nagyobb választékból lehessen kiválogatni. 4. Minél több konfliktusmegoldó intézményt kell létrehozni, például független bíróságokat, közvetítő szolgáltatásokat, nem állami, hanem civil, társadalmi szervezeteket, hogy az egyes csoportok szükségleteiket, igényeiket artikulálhassák, a megoldást kereshessék.

Mindezek rövidtávú, közeli lehetőségek, és egyben alapjai a hosszútávú reformoknak. Nevelő feladataik is vannak, a médiákon keresztül ezekkel a javaslatokkal kell fordulni a nyilvánossághoz és az elitekhez, hogy ki-ki megértse: a konfliktusok megoldása lehetséges. A legnagyobb jelentősége annak van, hogy a konfliktusokban érintettek átérezzék az etnikai erőszak következményeit és horderejét. Főként annak a tudatosítása fontos, hogy az erőszak és az ellenerőszak ördögi kört alkot, amelyben végül a szélsőségesek és a fanatikusok kerülnek vezető pozícióba. További feladat annak felismertetése, hogy a konfliktusok mindenféleképpen eszkalálódnak, hogy a fegyveres megoldások következtében az élet színvonala min-

denképp és minden résztvevő számára rohamosan süllyedni fog, nem is beszélve a harci cselekményeikben való megsemmisülésről. Mindez olyan pusztulási potenciált jelent, amely messze meghaladja a második világháborúét, vagy az újabb idők bármely más háborúját.

Világossá kell hát válnia, hogy az előítéletes etnocentrizmus gyűlölethez, erőszakhoz és tömegpusztuláshoz vezet. A nemzetközi közösségnek főszerepet kell vállalnia a nyugtalanság fő tűzfészkeinek és az egész problémakörnek a felderítésében és a probléma megoldásában. Segítenie kell a közvetítésre alkalmas személyeket, világszerte nevelési rendszereket kell létrehoznia és hasznosan, empátiával, időben közbe kell lépnie. E közösségnek nagy erőfeszítéseket kell tennie a demokratikus intézmények létrehozásában és az erőszakról való lemondás terjesztésében. Segíthet választások megszervezésénél, végrehajtásánál, előkészítheti a közvéleményt, információkat sugározhat, ellenőrizheti a választásokat és megítheti őket. Fontos, hogy mindezt úgy tegye, hogy közben tekintettel legyen az adott terület kulturális sajátosságaira, érzékenységeire. Demokratikus társadalomban mindenképp mellőzendő a médiák monopóliuma is. A kisebbségek nyelvén működő médiák hasznosak és megérdemlik a támogatás.

Igen csak ajánlatos a demilitarizálás is, mivel mindenképp elkerülendők a puccsok és a polgárháborúk.

A demokratikus társadalmakban sokféle intézmény szolgálja a konfliktusok megoldását. Ezek közül internacionális szintre emelhetők a következők: 1. a parlamentek, mivel egy-egy interparlamentáris fórum nemzetközi tapasztalatokat továbbbíthat; 2. a független törvényhozás, ui. a papírostörvények önmagukban nem elegendők, főként keresztülvételük nélkülözhetetlen egy jogállam számára; 3. közvetítő szolgálatok, amelyek érdekében a tárgyalásokra és a közvetítésekre alkalmas személyeket kell kiképezni; 4. a médiák és az iskolák, amelyek feladatává kell tenni, hogy a konfliktusok megoldási módzatairól információkat sugározzanak, világmértékben felgyűlt tapasztalatokat közvetítsenek.

Hamburg, David: Etnische Konflikte. Ursachen, Eskalation und präventive Vermittlung. = Europa-Archiv, 4. F. 1993. 117-122. p.

V. K.

Pusztulásra ítélte-e a fejlődés az autochtonokat?

Az ENSZ által 1993 őszén nyilvánosságra hozandó, a bennszülött népek egyetemes jogait összefoglaló deklaráció összesen kb. 300 millió embert érint (közülük 136 millió ázsiai). Helyzetük államonként különböző. Az autochton nép fogalma a domináns társadalomhoz viszonyított történelmi múltjával, az ősi földhöz fűződő kiváltságos kapcsolatával, valamint kulturális identitása megőrzése-fejlesztése érdekében kinyilvánított akaratával határozható meg.

Ismert tény, hogy az ENSZ 1992 decemberében elfogadta a "nyelvi, vallási, etnikai és nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek jogainak deklarációját". De vajon miért születik még egy deklaráció látszólag ugyanabban a kérdéskörben, hiszen a kisebbségek és a bennszülött népek sok közös vonással rendelkeznek.

A leggyakoribb például, hogy valamely domináns társadalmi csoporthoz képest alávett helyzetben vannak, mégha az előbbi nagy összegeket áldoz is kulturális-történelmi sajátosságaik megóvására.

A kisebbséget és az ősi, bennszülött népet mégsem lehet összecserélni. Az autochtonok ugyanis népként tartják számon magukat, mégpedig azon jól felfogott érdekükben, hogy erőteljesebben érvelhessenek az önrendelkezésükkel összefüggő különböző igényeik megfogalmazása közben. A domináns társadalomhoz viszonyított történelmi jelenlétük fokozottan nyom a latban, hiszen az sokszor évszázadokkal korábbi. Ugyanakkor a bennszülöttek az ősi földhöz és javaihoz fűződő jogok kimondásával várják identitásuk megerősítését, a jelenlegi és főképp a jövőbeni megállapodások alapját. Végül azt is meg kell említeni, hogy a 'kisebbség' fogalma századunk folyamán főként európai népcsoportokkal kapcsolatban merült fel, míg a 'bennszülött' elnevezés inkább az Európán kívüliekhez társult.

Az ENSZ keretében most megfogalmazódó jogok kifejezik a kulturális örökség befogadására és megőrzésére irányuló erőfeszítéseket, hiszen e jogok legalább annyira érintik a modern társadalmakat, mint a bennszülött népeket, s így az egyetemes emberi jogok gazdagodásához is vezetnek.

A jogi bizonytalanságok kétségkívül összefüggenek a gazdasági helyzettel is. Elég arra utalnunk, hogy a bennszülött népek, az esetek jó részében egyszersmind humanitárius segítségre szoruló népek is. A jóléti államok kormányai fáradhatatlanul ismétlik, hogy az emberi jogalkotás csírája a gazdasági fejlődésben van. Az autochtonok azonban éppen az ellenkezőjét tapasztalták. Egyes bennszülött csoportok ugyan haszonra tettek szert a gyámkormány által kiemelt természeti gazdagságuk révén (pl. az albertai indiánok, az észak-amerikai eszkimók), vagy képesnek bizonyultak hagyományos termékeik elhelyezésére a világpiacon (pl. az otavaleno indiánok), az esetek többségében azonban proletársorsú kétékeziékké váltak a rájuk kényszerített gazdasági fejlődésben.

A kultúrához fűződő jogok az emberi jogokon belül is különösen kidolgozatlanok. Márpedig első helyet kell hogy kapjanak a bennszülött népek egyetemes jogai között. Nem minden nép államalkotó, s specifikus jogokat kell hogy élvezzen egy nemzetben vagy konföderáción belül. Nem nehéz kitalálni, hogy miért járnak a kultúra jogai még mindig gyermekcipőben: még a legdemokratikusabb államok is uniformizáló, bürokratikus logikával működnek, ami nem teszi hajlamossá őket első számú adós voltuk beismerésére pl. a kulturális örökséggel kapcsolatban. A kisebbségek és bennszülött népek jogai azt a problémát is fölvetik, hogy kollektív vagy egyéni jognak számítanak-e? Az autochtonok jogait illetően többször is hivatkoznak a kollektív létre, mintha ez hatékonyabb garanciát jelentene számukra. A francia diplomácia viszont épp ellenkezőleg, mindig az egyén jogaiból indul ki, annak az egyénnek a jogaiból, aki valamely közösség tagja. Az etnikai tisztogató-sok korában ez nem is olyan meglepő.

Az egyetemes emberi jogok csakis a különböző kultúrákon alapulhatnak, még ha bizonyos esetekben kollektív is a kikötésük. A legrepublikánusabb jogalkotók (pl. Robert Badinter) meg vannak győződve arról, hogy létezik az alapvető jogoknak egy "kemény" magva, de ennek hatékonysága mindenekelett alkalmazásától,

intézményi háttérétől függ. Ide kívánczok, hogy az emberi jogoknak létezik több, nem nyugati típusú változata is: Emberek és népek afrikai chartája (1981); Az emberi jogok egyetemes iszlám deklarációja (1981); Az ázsiai népek alapvető kötelességeinek deklarációja (1983), stb., melyek alapanyagot szolgáltatnak egy esetleges, az eddiginél egyetemesebb jellegű emberi jogrendszer kidolgozásához (pl. a környezetvédelmi törvény kiterjesztésével).

De hogyan lehetséges elkerülni, hogy a regionális jogok ne vezessenek az egész jogrendszer széteséséhez? Három körülményt mindenképpen figyelembe kell venni. Ellentétesség esetén az általánosabb normának van elsőbbsége, azaz a bennszülött népek joga az alapvető, egyetemes emberi jogokon alapszik. Másodsor pedig biztosítani kell az egyén jogait a közösségen belül, azaz mindenki szabadon választhatja meg a közösséget, melybe tartozni kíván, s hogy el is hagyhassa azt tetészése szerint. Végül pedig: a bennszülött népek joga nemcsak nemzetközi téren kell hogy érvényesüljön, hanem egy adott országon belül is. A francia álláspont ebben a kérdésben messze különbözik a nemzetközi és európai jogtól, hiszen a köztársaság a polgári egyenlőségen alapszik. Franciaország az elmúlt száz év során több külföldit integrált, mint az összes európai ország együttvéve. Az alkotmánybíróság és a kormány olyan szigorúan értelmezi a jogokat, hogy előfordulhatnak jogtalanságok is a jogegyenlőség leple alatt. Az alkotmánytanács 1991. évi döntése alapján nincsen korzikai nép, mert Franciaországban csak egy francia nép létezik. A hagyományosan többségi szavazás (a társult demokratikus mechanizmusokkal szemben) ugyancsak ebben az irányban hat. Az alkotmánybíróság hasonlóan tartózkodó a pozitív diszkrimináció elismerésében is. A jogalkotók többsége szerint (ideértve a tengerentúliakat is) a 'bennszülött' fogalma az országon belül nem helytálló (vajon hány francia tudja, hogy nekik is megvannak a maguk indiánjai Guyanában, s hogy több mint húsz éve asszimiláló politika alá vannak utalva?)

A nagyvárosokban egyre több kritika éri a külföldieket érintő sajátos rendelkezéseket. (Legutóbb pl. az államtanács toleranciájának végességét az "iszlám kendők" kérdésében.) A közvélemény nyomására a baloldal gyorsan lemondott a másság jogáról, kapcsolódva a többséghez, melynek programja explicite elveti a többkultúrát. Nemzetközi síkon ezt a logikát követi maga Franciaország. Nem írja alá (vagy csak szaporítja a fenntartásokat) a bennszülöttek vagy kisebbségek jogait támogató nemzetközi konvenciókat azzal az ürüggyel, hogy nála ezek jogilag ismeretlen tényezők. Ezért nem írták alá 1992 októbere óta a regionális és kisebbségi nyelvek európai chartáját sem. A francia joggyakorlat szerint ugyanis egyedül az Állam testesíti meg a népet, s rendelkezik a jogi normák alkotásának monopóliumával. Vajon meddig még?

Rouland, Norbert: Le développement devrait-il tuer la culture? = Le Monde Diplomatique, 1993. június 16-17. p.

K. J.

Az elutasított Vance-Owen terv és Bosznia-Hercegovina etnikai-földrajzi megoszlása

A Genfi Békekonferencia 1992 végén sem hozott igazi békét. Bár a súlyos konfliktusok hosszú távra szóló megnyugtató rendezése nem is lehetett a célja, de felcsillant annak reménye, hogy a háborúskodás megállítható, s egy kompromisszumos megoldással fenntartható az egységes Bosznia-Hercegovina, miközben az országon belül a három nemzet igazgatási területeket kap.

A felosztás révén a három nemzet (43,7% mozlím, 31,4% szerb és 17,3% horvát) mindegyike három-három régiót kapott volna, Szarajevó és környéke pedig különleges státusra tett volna szert.

1993. január 8-án a horvátországi Globus publikálta a tervezett felosztás térképét, s így az elemzések mind etnikai, mind pedig nemzetgazdasági megközelítéssel elvégezhetőek lettek.

A mozlím régiók az ország területének mintegy 29%-át tették volna ki, a szerbek régiói 42 a horvátoké pedig 25,5%-ot, míg a maradék 2,5% lett volna a közös irányítású főváros és környéke. A mozlím és szerb régiókba került volna a megfelelő etnikum több mint 50, a horvát régiókba pedig a horvát népesség több mint 60%-a. Az etnikailag teljesen vegyes népességű főváros és vidéke adott volna lakhelyet a teljes mozlím népesség 14, a szerbek 11 és a horvátok 7%-ának. Ennek következtében saját régióin kívülre került volna 34% mozlím, 36% szerb és 30% horvát népesség.

Az egyes nemzetek más és másképpen viszonyultak a tervhez.

A mozlím államelnök, Izetbegović, erős amerikai és ENSZ-nyomásra március végén — számos, eleve teljesíthetetlen kikötéssel — hajlandó volt kézjegyet adni a tervhez.

Legkétségesebb a szerb beleegyezés volt. Ezt egyaránt sugallta a katonai helyzet, a szerb militarizmus hegemóniája és azon szerb politikai célkitűzés, amely egyetlen megoldást favorizált, és pedig a "minden szerb egy államban éljen" jelszavát. Nem volt kétséges az a szándék sem, hogy a Bosznia-Hercegovina esetleges etnikai felosztását követően az ottani szerbek az első adandó alkalommal egyesülni akarnak Szerbiával. Karadžić meg is fogalmazta, hogy a szerbek már nem akarnak és nem is képesek a mozlímokkal és horvátokkal egy állam keretében élni. Így nem is lehetett váratlannak tekinteni azt a népszavazási eredményt, mely május 15-16-án született: a szavazó szerbek 96%-a elutasította a Vance Owen tervet. Karadžić egyben bejelentette, hogy ezzel a tervet véglegesen halottnak tekinti, s ha a továbbiakban szükséges, közvetítsen H. Kissinger és M. Gorbacsov.

Nem volt viszont ellenvetése a horvát oldalnak a tervvel szemben, ami érthető, hisz a felosztás számunkra inkább előnyökkel járt volna, mint hátrányokkal. Azonkívül politikai irányvonaluknak is megfelelt volna, hogy a szerbek régiói a megmaradó Bosznia-Hercegovinában nem egyesülhettek volna egyetlen összefüggő területben.

Az ország etnikai térképének és a Vance-Owen tervnek az összehasonlítása révén a következő megállapítások tehetőek.

Míg a mozlím többséggel rendelkező területek az ország területének 43,7%-át teszik ki, a béketerv csak 29%-ot juttatott volna nekik, ahol közel egy millió mozlím, ezen etnikum 52%-a élhetett volna.

A szerb többségi területek 43,8%-ot érnek el, a béketerv 42%-ot adott volna nekik. E területek 730 ezer szerbet, a teljes szerb lakosság 53%-át tömörítették volna. A horvát többségű területek 12,5%-ot tesznek ki, a terv szerint azonban 25,5%-ot kaptak volna, ahol 480 ezer horvát, a horvátság 63%-a élhetett volna.

A mozlím régiók az ország észak-nyugati, központi és keleti vidékeire kerültek kijelölésre. Gazdaságföldrajzilag elég értéktelen területekről van szó, ráadásul az infrastruktúra is szegényes. Emellett az észak-nyugati, Bihac körüli régió a boszniai és horvátországi szerb "állam" közé lett volna beékelve. A mozlím területeken Zenica és Tuzla volt a jugoszláv állam mértékével nézve is jelentős ipari centrum.

A szerb területek behálózták volna egész Bosznia-Hercegovinát, de legjelentősebb régiójuk az észak-nyugati lett volna, amelyen különben már kikiáltották a "Krajinai Szerb Köztársaságot". Ez nem érintkezik Szerbia határaival, ám közvetlenül csatlakozik a horvátországi szerb területek vonalához. A kelet-hercegovinai régió (Nevesinje) karszos vidék, inkább állattenyésztésre alkalmas, mint növénytermesztésre. A Bijeljina régió viszont már korábban is Jugoszlávia gabona- és gyümölcsellátó központja volt. A szerb területek két lényeges jellemzőjét kell kiemelni, amelyek nyilván az eseményeket is befolyásolják. Egyik szerb terület sem határos az anyaországgal, s köztük sincs átjáró folyosó. Nincs emellett kiépült infrastruktúra sem, főként ami a közlekedést (szállítás stb.) érinti.

A béketerv által a horvátoknak szánt régiók (Travnik Közép-Boszniában, Mostar Hercegovinában és Odžak az ún. Posavinában) ahhoz viszonyítva, hogy hol élnek a horvátok többségben, elég nagyra tűnnek. Ennek ellenére a horvátok sem különösen lelkesek az ekként felosztott Bosznia-Hercegovináért. Másként, mint a szerbek, de bennük is él a mozlímok iránti gyűlölet, s emellett több általuk ellenőrzött területen már félig-meddig kiépült az államszervezet, tehát ettől kellene visszalépni. Azt sem tudják elképzelni, hogyan lehetne a három nációnak együttesen irányítani Szarajevót. A horvátoknak szánt területek egyébként fontos iparvidékek, jó közlekedési struktúrákkal. Megemlítendő még, hogy a horvátoknak szánt régiók majdnem azt a "Horvát Bánságot"-ot idézik területükkel, amely a horvátok és szerbek közti megegyezés gyümölcseként 1939-ben jött létre, csak azután a német invázió elsöpörte.

Legkésőbb 1993 május közepén nyilvánvalóvá vált, hogy a Vance-Owen terv halott: a szerb maximalizmus, illetve az USA, az ENSZ, és az Európai Közösség közötti igen alacsony színvonalú egyeztetés juttatta erre a sorsra. Az új elképzelések szerint az egységes állam három utódra bomlana, miközben a területszerzés erőszakos eszközeinek elutasító gondolatát feladva a szerbek összekötő folyosóhoz jutnának (már minden etnikai érv nélkül).

Karger, Adolf: Der gescheiterte Vance-Owen-Plan und die ethnisch-geographischen Strukturen von Bosnien-Herzegowina. = Osteuropa, 43. Bd. 1993. 8 no. 783-791. p.

S. P.

azért van, mert sokan közülük résztvettek a háborúban, vagy azért, mert naponta látták a televízióban a kegyetlenkedéseket.

(A következőkben Micunovic a szerb választási rendszert elemzi, és az arányos választójog mellett áll ki, majd a politikai kultúra eldurvulásáról szól, a sajtó és a médiák felelősségéről a hangnem eldurvulásáért, a rágalmakért stb.)

Kérdés: Ebben látja-e az okát annak, hogy az ellenzék mindezekig nem tudott kompromisszumra lépni, és egy egységes, minimálisan közös programban megállapodni?

Válasz: Azt hiszem, ez egy igen fontos ok. Ha végignézi az ellenzéki pártok programjait, nem fog bennük lényegi különbségre találni. A különbségek nem elég nagyok ahhoz, hogy lehetetlenné tegyenek egy szorosabb együttműködést. Mindazonáltal már a kezdet kezdetén voltak gyűlölködő hangok az ellenzéken belül. Megjelent a minden áron vezető pozíciót elérni kívánsága, és ebben igen nagy szerepe volt a ráfogásoknak és rágalmaknak, amelyek elhíttették a pártok közötti egyenlenségeket, konfliktusokhoz vezettek az egyes pártokon belül is . . .

A legfontosabb az lenne, hogy az ellenzék egységesen lépjen fel, megtalálja az együttműködés optimális modelljét. Igen kívánatos, hogy legalábbis a választások előestéjéig valamiféle együttműködés jöjjön létre az ellenzéken belül az uralgó pártokkal szemben.

Kérdés: Megmarad-e, tartani fogja-e magát a szövetségi állam?

Válasz: Azok a kijelentések, amelyek szerint a szövetségi állam nem diktálhat Szerbiának, leplezetlen szeparatizmust jelentenek; a szövetségi állam ellen szólni megítélésem szerint a legnagyobb felelőtlenség napjainkban. Nem titok, hogy Szerbia teszi ki e meghatározó nagyságú részt ebből a szövetségi államból, ám ha megvan ez a szövetségi állam, és ez tagadhatatlan, akkor minden olyan ambíció, amely arra irányul, hogy a tényleges hatalmat Szerbia birtokolja, a szövetségi állam pedig csak afféle dekórum legyen, semmi mást nem jelent, mint a felhívást ennek az államnak a szétrobbantására. Az állammal nem játszhatunk. Nagy fáradsággal létrehoztunk egy szövetségi államot, amely ma nemzetközi kapcsolatok alanya. Nem akarom megemlíteni, hogy milyen fontos Szerbia számára, hogy Montenegrón keresztül kijutása legyen a tengerhez, és azt sem, hogy Montenegrónak egzisztenciális okokból milyen fontos egy nagyobb közösséghez tartoznia. Azt is hangsúlyozom, hogy a szövetségi kormányt a parlament választotta, és hogy ennek a parlamentnek a többsége szerbekből áll. A szövetségi miniszterelnök is, a szövetségi állam elnöke is szerb. Azt állítani, hogy a szövetségi kormány veszélyezteti Szerbiát, komolytalan dolog. A szövetségi kormány nem lehet a szerb kormány bábja, kiszolgálója. Akinek ilyen elképzelései vannak, az hamisan vélekedik. A szövetségi kormány nemzetközi elismerésnek örvend. Nem tudom, milyen konfliktusok lesznek még a szövetségi és a köztársasági kormány között, azt azonban tudom, hogy az ellenzék Szerbiában is, Montenegróban is a szövetségi vezetés mellett áll, azon egyszerű okból, mivel az egyértelműen a demokratikus változások, a demokratikus reformok mellett kötelezte el magát.

Es gibt nur ein Serbien. Ein Gespräch mit Dragoljub Micunović. = Osteuropa, 43. vol. 1993. 3. no. 155-160. p.

V. K.

A török kisebbség Bulgária parlamenti rendszerében

Az 1993 januárjában elkészült dolgozat azt a politikai szinten végbement emancipációs utat tekinti át, amelyek során a török kisebbség az üldözöttségtől, a kormányokat támogató vagy buktató szerepen át eljutott odáig, hogy pártjellegű szervezete miniszterelnököt jelölhetett az ország számára.

A Zsivkov-garnitúra 1984-től erőszakos asszimilációs politikába kezdett a török kisebbség ellen. A hivatalosan újjászületési folyamatnak nevezett mozgalom során az uralkodó kommunista elit meghirdette azon tézisét, hogy a bolgár nemzet etnikailag egységes közösség, vagyis a 10% körüli török kisebbség voltaképpen iszlám vallásra áttért bolgárokból áll. Szinte elég e bolgároknak visszaadni a szláv formájú neveket, s a probléma megoldottnak lesz tekinthető.

A szokásjogba való belegazolás, a mecsetek erőszakos bezárása nem várt ellenállást váltott ki. Miután a tömeges letartóztatások épp nem a kívánt hatást érték el, sőt a törökök még a véres provokációkra sem hajoltak meg, Zsivkovék az ellenálló tömeges elűzését kezdeményezték. 1989 május végén megkezdődött az útlevelék kiadása minden kivándorolni jelentkező számára. Augusztusig 300 ezer ember menekült át Törökországba. Az emigránsok mindent elveszítettek, ingatlant, állatokat, de még megtakarított pénzüket is. A határ felnyitása a politikai feszültséget nem szüntette meg, sőt a bolgár kormány további bel- és külföldi diszkreditálásához vezetett. A reformkommunisták ezt a nyomást használták ki, amikor 1989. november 10-én elmozdították Zsivkovot.

December végén az Államtanács — Zsivkov utódjával, P. Mladenovval az élen — hatálytalanította az összes 1984-ben hozott kényszerasszimilációs intézkedést. A politikai filozófia azonban csak az eszközök szintjén változott: a török kisebbséget változatlanul bolgár mozlímoknak nevezték. A hatálytalanító intézkedések viszont kiváltották a bolgár népesség bizonyos részének éles elutasítását. Tüntetések és sztrájkok követték egymást. Erre a török kisebbség 1990. január 4-én létrehozta Várnában a Mozgalom a Jogokért és Alapvető Szabadságjogokért (MJSZ) elnevezésű szervezetét (az asszimilációs hadjárat idején létesített Török Nemzeti Felszabadítási Mozgalom utódjaként). A március végén a fővárosban megtartott alakuló kongresszusukon meghatározták legfőbb céljaikat (a török kisebbség jogainak helyreállítása) és megválasztották vezetőiket. Közben lezajlott a BKP kongresszusa, majd a kommunista párt és a Demokratikus Erők Szövetsége (DESZ) között tartott kerekasztal határozott a választásoknak júniusra történő kiírásáról. A BKP átalakult Bolgár Szocialista Párttá, (BSZP), s meghirdette legfőbb törekvéseként a bolgár nemzeti egység helyreállítását.

A lakosságra hatott a Ciprus-szindróma is: féltek a török lakosság elszakadásától. Ezt megelőzendő a BSZP olyan párttörvényt kezdeményezett, amely csak az ország területi integritását védelmező, a bolgár nyelvet használó s az etnikai elkülönülést elutasító szervezetek számára biztosította volna a pártként való működést.

Az erős nyomás ellenére a törökök szervezete, az MJSZ júniusban a 400 képviselői mandátumból 23-at tudott szerezni. Ennek fejében viszont az MJSZ

választási programja fellépett a "bolgár nép egységéért", s elutasított mindenféle autonómia-gondolatot. Fenntartotta viszont, hogy az etnikai, vallási és kulturális közösségeknek feltétel nélkül biztosítan kell az alapvető jogokat és szabadságjogokat. Az MJSZ tehát olyan bolgár nemzet-fogalommal él, amely nem zárja ki a különböző etnikai, vallási és kulturális aspektusok szerint létező embercsoportokat, közösségeket.

A választások győztese a BSZP lett 211 mandátummal, az ellenzéki pártszövetség 144-et, míg a Bolgár Parasztszövetség (BSZP) csupán 16 helyet szerzett a parlamentben. Lukanov szocialista kormánya azonban fél évet sem bírt ki, s közben az államfői poszton Mladenovot is az ellenzéki Zs. Zselev váltotta fel.

Az elhúzódó viták után csak 1991 júliusában került elfogadásra az új bolgár alkotmány, amely tiltotta az autonómiákat, a nemzet egységét elutasító szervezetek működését, továbbá az ország hagyományos vallásának az ortodoxiát nevezte. A 11. paragrafus az etnikai vagy vallási alapon való szerveződés tiltásával jószerével még a szocialisták párttörvényét idézi. Amikor a nemzetgyűlés feloszlott és novemberre új választásokat írtak ki, a gyakorlati politikai harc is fellángolt. A fővárosi bíróság nem volt hajlandó pártként bejegyezni az MJSZ-t. A Legfelsőbb Bíróság is helybenhagyta ezt a döntést, ám az Országos Választási Bizottság jóváhagyta az MJSZ indulását, majd az ezen döntést opponáló szocialista folyamodványt a Legelső Bíróság elutasította. Ez a megítélési huzavona külpolitikai okokra is visszavezethető: az EBEÉ folyamat keretében Bulgária végül is nem vállalhatta az állandó kritizálást és nemzetközi presztizsvesztését.

A novemberi választásokból az MJSZ megerősödve került ki, minthogy 600 ezer szavazattal az összes 7,5%-át kapta, s így a 240 főre csökkentett nemzetgyűlésben 24 helyhez jutott (a szavazatok számából arra lehet következtetni, hogy a kivándorlás hatására mintegy 750 ezerre csökkent törökség mellett a kb. 170 ezer mohamedán pomák és a 150 ezer cigány részben ugyancsak az MJSZ-re szavazott).

A DESZ 110 képviselővel alakíthatta meg kisebbségi kormányát, amely a következő év októberéig működhetett az MJSZ támogatásával. A F. Dimitrov-kormány első politikai cselekedeteihez tartozott a Törökországhoz fűződő viszony látványos javítása (katonai egyezmény, barátsági szerződés stb.). Alakulni kezdett az Ankara-Szkopje-Szófia együttműködés, amely főként Athén ellenszenvét váltotta ki. E tengely más oldalról pótolni szándékozott a hiányzó nemzetiségi jogalkotást. Komoly gondok merültek fel a kormány és az MJSZ kapcsolataiban a gazdasági reform és a korábban elkobzott, illetve államosított javak visszaadásával foglalkozó törvény kapcsán, minthogy a nagy hányadában a dohánytermesztésben és más mezőgazdasági ágazatokban tevékenykedő törökök csak korlátozottan részesülhettek termőföldi javakból. Erre 1992 derekán újabb török kivándorlási hullám indult el. Zselev államfő figyelmeztette a kormányt a túlzott feszültségnövekedésre, a sokk-terápia veszélyeire. A kormány végül az októberi bizalmi szavazáskor már nem kapta meg az MJSZ támogatását, s amikor a kormányalakítás más próbálkozások után az MJSZ-hez került, az jó érzékkel az államelnök gazdasági

tanácsadóját kérte fel egyfajta szakértői kormány létrehozására. A "török" párt így a korábbi illegilitástól eljutott a kormányzati felelősség vállalásáig.

Riedel, Sabine: Die türkische Minderheit in parlamentarischen System Bulgariens. = Südosteuropa, 42. Jg. 1993. 2. H. 100-124. p.

S. P.

Kisebbségi jog

Kvantitatív módszerek az emberi jogok vizsgálatában

A szerző azt a mennyiségi összehasonlító módszert elemzi erősen kritikus célzattal, amelyet a brit Charles Humana alkalmazott két emberi jogi összefoglaló áttekintésében (ezek: Charles Humana: World Human Rights Guide. London, 1983, Hutchinson és uő: The Economist World Human Rights Guide. London 1986, Hodder & Stoughton. E munkákon alapult az ENSZ "emberi szabadság ranglistája", amelyet 1991-ben publikált, s benne az államokat rangsorolta e szempontból. A közzététel miatt számos kormány tiltakozott. (1992-ben Humana egy harmadik, itt nem tárgyalt vizsgálatot végzett el.)

Az emberi jogok definíciója Humana szerint mindazon "törvények és eljárások összessége, amelyek századok során alakultak ki avégett, hogy védjék az egyszerű embereket, a kisebbségeket, az egyes csoportokat és fajokat az elnyomó uralkodóktól és kormányoktól." A jogokon tehát valójában az emberi szabadságjogokat s azok biztosítékait érti.

Az első vizsgálat 107 államot fog át, ebből 75 részletesebb vizsgálat tárgya volt, mert hajlott az együttműködésre s adatokat szolgáltatott: Humana itt kérdés-felelet módszerrel dolgozott. A többi állam esetében, megbízható adatok híján, sommásabb értékelést nyújtott.

Éppen a kérdések, tehát az értékelés szempontjai képezik a szerző kritikájának tárgyát, mondván: sok esetben önkényes a megválasztásuk, illetve a nyugati kultúra és liberális felfogás értékeit kéri egyetemes értelemben számon. Pl. az alkoholfogyasztással és -vásárlással kapcsolatos kérdések nem relevánsak az iszlám országokra nézve. És továbbmenve: Humana kedvezőbben értékeli azon országokat, ahol nincs kötelező katonai szolgálat, jóllehet a szolgálat megtagadása nem szerepel a nemzetközi emberi jogi dokumentumokban. Humana kérdései egyébként többnyire e dokumentumokon alapulnak, ám a szerző szerint ez is egyfajta elfogultság, hiszen a szóban forgó dokumentumok ugyancsak a nyugati felfogást és értékrendet tükrözik.

Hasonló kifogásokat hoz fel Bouandel a második vizsgálat módszerével szemben. Így pl. a halálbüntetés kérdésében, ahol Humana tovább megy a nemzetközi egyezmények követelményeinél, ezek ti. nem követelik meg a halálbüntetés teljes betiltását, Humana viszont éppen ezt "jutalmazza" értékelésében.

A vizsgálat 40 kérdésére kapott válaszokat Humana négyfokozatú skálán osztályozta 3,2,1 és 0 ponttal. A bíráló szükségszerűnek tartja, hogy egy nyugati felfogás szerinti értékeket firtató vizsgálatban a nyugati országok kerülnek a

pontozásos lista élére. Az egyes országok eredménye úgy alakult ki, hogy a válaszok összpontszámát 100-zal beszorozták, majd 120-szal osztották el (ennyi lenne a 40 válasz maximális pontszáma).

Humana második vizsgálatában finomítás végett a kérdések súlyozásának módszerét alkalmazta: hét kérdést, illetve választ kiemelt, és háromszoros pontszámmal számított be. Ezek a szerinte különösen súlyos emberi jogi sérelmek előfordulását firtatják. A kínzást, kényszermunkát, testi fenytést, rabszolgaságot, ítélet nélküli fogva tartást, "eltűnéseket" és kivégzéseket, valamint a halálbüntetést. Humana ez utóbbit súlyosabb sérelemnek tartja pl. a cenzúránál vagy a szabad választások hiányánál. Bírálója ezzel szemben az emberi jogok és sérelmeik egyenlő elbírálása mellett érvel.

Az államok eredményei alapján Humana mindkét vizsgálatában kiszámította az ún. világátlagot is. Ennek mértéke viszonylag magas: 1983-ban 75 ország adatainak átlaga 64 százalékpont volt, míg 1986-ban 89 ország átlaga 55 pont lett. A csökkenést magyarázza az a tény, hogy az újonnan bevont 14 állam többsége a harmadik világot képviseli. A korábbi meglehetősen magas átlagnak, analóg módon, a fejlődő országok szerény képviseltsége, "alulreprezentáltsága" lehet a magyarázata. A világhelyzet valójában kedvezőtlenebb a világátlagnál, ezt azonban nehéz adatokkal igazolni, hiszen éppen az elnyomó, jogsértő kormányok utasítják el az érdeklődést és az együttműködést az emberi jogok tárgyában.

A világátlag értékét továbbá azért is fenntartásokkal kell fogadni, mert a fölülte elhelyezkedő államok mintegy "túteljesítőként" jelennek meg, legalábbis az emberi jogok tiszteletben tartóiként. De hát a legfejlettebb államokban is rendszeresek a jogsérelmek bizonyos kérdésekben.

Az adatokat nem szolgáltató országokat a rendelkezésre álló forrásokra támaszkodva rövid helyzetképben értékelte Humana, s végezetül három csoportba (megfelelő, gyenge vagy rossz teljesítmény) sorolta őket. Bírálója szerint túlságosan tágak, már-már semmitmondóak ezek a kategóriák, hiszen pl. a középső 41 és 75 pont között egymástól nagyon is eltérő teljesítményű államokat vesz egy kalap alá.

Általában mérlegelve Humana módszereit, a szerző úgy véli, hogy azok a jogszabályokra koncentrálnak, s mellőzik a gyakorlatot, a konkrét eljárások vizsgálatát. A külföldre utazás papíron meglevő joga pl. vajmi keveset ér a valóságban, ha a polgárok külföldi valutához nem juthatnak hozzá (Algéria).

A Humana-féle definíciót mérlegelve, miszerint az emberi jogok "századok során alakultak ki", nehéz igazságosnak tartani azt az eljárást, amely egyazon követelményrendszerrel kéri számon a valóban évszázadok óta fennálló s a mindössze néhány évtizede vagy éve keletkezett államokon. A szerző etnocentrizmusnak minősíti, ha a nyugati értékrend és a Nyugaton kialakult normák alapján dolgozzák ki azt a szempont- és követelményrendszert, amelyet aztán a világ egyéb részeire is alkalmaznak. Ebből szerinte nem születnek planfibilis megoldások, hiszen pl. Fekete-Afrikában meddő kísérlet marad a nemzet, osztály és egyéb fogalmak és kategóriák alkalmazása, minthogy azok nem az ottani valóságban gyökereznek. Az emberi jogok nem légüres térben érvényesülnek; értékelésükben

a szerző szerint egyaránt figyelembe kell venni a társadalmi, gazdasági, kulturális kontextust.

A bírálóat végkövetkeztetése az, hogy Humana vizsgálati módszerei s ezáltal eredményei is csak a nyugati, a fejlett országokra nézve relevánsak, mivel szempont — és fogalomkészletük megfelel annak a társadalmi kontextusnak. Ezért a bíráló módszert a szerző csak a nyugati, fejlett ipari társadalmakra, államokra tartja alkalmazhatónak.

Bouandel, Youcef: Quantitative approaches to the comparative study of human rights. The work of Charles Humana. = Coexistence, 1993. 30. no. 145-164. p.

Ba. K.

A nemzetközi kisebbségvédelem alapfogalmairól és intézményeiről. A nemzetközi kisebbségvédelem legújabb fejleményei

A kétrészes tanulmány szerzője abból indul ki, hogy "1989 őszének-telének eufóriája után Kelet- és Közép-Európában nagyon hamar eljött a másnap. Azoknak, akik . . . úgy gondolták, a totalitárius rendszerek bukása után eljön a társadalmi béke, s ezen belül a nemzeti-etnikai kiengesztelődés korszaka, nagyon hamar csalódnuk kellett."

E csalódás után és a kiéleződött ellentétek közepette sokan azon a véleményen vannak, hogy a nemzeti és kisebbségi kérdés megoldásához valamiféle radikálisan új intézményekre, nemzetközi instrumentumokra van szükség, amelyek kidolgozása nem várthat magára.

Ezzel szemben a szerző nézete az, hogy a jelenlegi intézmények és emberi jogi dokumentumok tartalmazzák mindazokat a lehetőségeket és fogalmakat, amelyekre a kérdés elvi megközelítéséhez szükség van. Amin változtatni kell, az a szemlélet, a kategóriák értelmezésének ma uralkodó felfogása.

Ami közös jegyként a szorosán vett kisebbségi csoportok és a nemzettudat sajátos jegyeivel rendelkező különbségek esetében az első pillantásra feltűnik, az a csoportautonómiára való törekvés azonossága. Vagyis törekvés arra, hogy a csoport létfontosságú belső ügyeit érintő döntések meghozatalában saját maga legyen illetékes.

Mindez a gyakorlatban válik rendkívül bonyolulttá: a térségben ui. még erősen tartja magát az a nézet, hogy a politika és az állam egy és ugyanaz, vagyis az állami keretben hozott döntések a közösség egészére érvényesek. Innen már csak egy lépés a közösség hatalmi integrálásának a követelménye. Csakhogy 1989 után élesen előjött az addig csak elméletileg extrapolált tétel, az ti. hogy az államokon belül az etnikai különbözőség esetleg radikálisan eltérő politikai értékrendek mentén is megfogalmazódik. Ez azt jelenti, hogy az említett döntéseknek más-más eljárások keretében kellene megtörténniük.

Az egyik lehetőséget a tömegdemokrácia szabályai jelentik. A régióban formálisan minden államban e szabályok érvényesültek. Ezen belül két további változat adódik: vagy az egyszerű többségen belül alapuló demokrácia szabályainak alkalmazása, amikor is a kisebbségek megmaradnak a politika masszív alanyainak,

vagy az államstruktúra olyan átalakítása, amelyben a kormányzat-önkormányzat több szintje létezik egymás mellett.

Egyszerű többségi elven alapuló rendszert régióinkban Bulgária, Románia és Szlovákia valósított meg. Az önkormányzati reformpéldáit Szlovénia, Horvátország és Magyarország mutatja fel.

A közvetlen politikai következményekkel járó eszmei törésvonalak és különbségek közül a szerző a következőket emeli ki:

1. A nemzeti szuverenitás — állami szuverenitás különböző értelmezései. E tekintetben vannak olyan jelek, amelyek arra utalnak, hogy az az uralkodó nézet, amely szerint az állam az államot alkotó nemzeti többség kizárólagos tulajdona, változóban van.

2. A másik törésvonal a legalitás és a legitimitás és a legitimitás kettőssége mentén jelentkezik. Erősen tartja magát az a nézet, hogy a demokratikusan megválasztott törvényhozó hatalom, s e hatalmi ágban többséggel rendelkező kormány teljes legitimitással rendelkezik. Ebből azt a következtetést vonják le némely politikusok, hogy a népszuverenitásra való hivatkozással kivételes helyzetben alkotmányon kívüli eszközökhöz is lehetséges nyúlni.

3. Mély ellentétek tapasztalhatók az önrendelkezés fogalmának jogi értelmezése körül is. A többségi értelmezések nem alkalmasak a régióban tapasztalható nemzeti önrendelkezési és kisebbségi autonómiaörekvések intézményes kezelésére.

4. További törésvonal alakul ki az eltérő politikai és jogi értékrendek között az alkotmány természete szerint. Szerzőnkhez az az alkotmányfelfogás áll közel, amely az egyéni szabadság minél teljesebb biztosítását tűzi ki céljául, s nem az elvont (állam) eszmék megvalósítását.

Társágünk alkotmányaiban három alapvető tendencia figyelhető meg: tekintélyelvűség; államcentrikusság; nemzeti kizárólagosságra való nyílt vagy burkolt törekvés.

Látva a törésvonalakat és az alkotmányjogi kérdések tisztázatlanságát, a szerző úgy véli: a következő állítások körül legalább Európában kialakítható a minimális nemzetközi konszenzus:

a) A politikai autonómiára képes kisebbségben élő nemzeti, etnikai, nyelvi vagy vallási közösségek helyzete éppen úgy, mint a funkcionális autonómiával megelégedő kisebbségeké, mindenekelőtt alkotmányos szabályozás tárgyát kell hogy képezze. Ez azonban csak akkor lehetséges, ha felek között nemzetközileg garantált megegyezés jön létre.

b) Európában továbbra is a politikai elv marad az államhatárok rendező elve.

c) A nemzeti-nemzetiségi ügyek nem jelentik az állam kizárólagos belügyét.

Szerzőnk a továbbiakban áttekinti azokat a nemzetközi intézményeket és fórumokat, amelyek az európai kisebbségek helyzetével (is) foglalkoznak.

Az Egyesült Nemzetek Szervezetéről szólva megemlíti az Alapokmány azon cikkeit, amelyek jegyében a Közgyűlés meghatározott bizottságai közül bármelyik hozzászólhat az emberi jogi kérdésekhez, hogy ezáltal "az alapvető emberi jogoknak és szabadságoknak mindenki részére, fajra, nemre, nyelvre vagy vallásra való tekintet nélkül történő megvalósulását elősegítse". (13. cikk)

Ezen felül a Biztonsági Tanács, a Gyámsági Tanács, az ENSZ-Titkárság, az ENSZ Menekültügyi Főbiztosának Hivatala és a Nemzetközi Bíróság foglalkozik időnként és különböző mértékben emberi jogi kérdésekkel. Szerzőnk szerint: a Biztonsági Tanács operatívitása újabban számottevően intenzifikálódik.

Az ENSZ rendszerén belül a Gazdasági és Szociális Tanács rendelkezik a legtágabb hatáskörrel az emberi jogok területén.

Ez a Tanács hozta létre az Emberi Jogok Bizottságát 1946-ban, amely 1947-ben megtartott első ülésén a Diszkriminációellenes és Kisebbségvédelmi Albizottságot hívta életre. Ez az albizottság tesz ajánlásokat az afféle megkülönböztetések megelőzésére, melyek az emberi jogokat és alapvető szabadságokat, valamint a faji, nemzeti, vallási és nyelvi kisebbségeket fenyegetik. Az Albizottság működésének keretében két fontos tanulmány készült: Francesco Capotortié és Asbjörn Eideé.

Az ENSZ-Titkárság egyik legfontosabb egysége az Emberi Jogi Központ. Munkájához tartozik az emberi jogi kutatás, az ilyen témájú tanulmányok és jelentések elkészítése, valamint tanácsadás és a technikai segédprogramok adminisztrálása.

Működnek továbbá szerződéseket ellenőrző testületek és szakosodott szervezetek is.

Az európai intézmények sorában első helyen az Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet (EBEÉ) szerepel. Az 1992. júliusi helsinki csúcstalálkozó után — a szerző nézete szerint is — az úgynevezett "helsinki folyamat" kifejezést pontosítani kellene, hiszen e találgató határozatai az intézményesülés irányában mutatnak (vö. pl. a Párizsi Kartával). Az emberi jogok, s ezen belül a nemzeti kisebbségek jogai az EBEÉ-ben kiemelkedő helyen szerepelnek.

A legrészletesebb megfogalmazást a kisebbségi jogokról az EBEÉ Koppenhágai Dokumentuma (1990. június) tartalmazza.

Szerző ezt követően különös hangsúllyal hívja fel a figyelmet arra a nacionalista hisztériára, amely mára egész Közép- és Kelet-Európát hatalmába kerítette. Úgy véli, hogy még az újonnan alakult Nemzeti Kisebbségek Főbiztosának intézménye is kevésnek bizonyul e problémák nagyságához képest.

Az Európa Tanács két fő kisebbségi jogi tevékenységét kell megemlíteni, úm. a kodifikációs folyamatot és a "soft law" kisebbségvédelmet. Az előbbi eredménye a Regionális és Kisebbségi Nyelvek Kartája (1992); az utóbbi egyik legfontosabb ajánlása összegyűjti azokat az alapelveket, amelyekre nézve nemzetközi konszenzus létezik.

Az Európai Közösségekről szólva a szerző megállapítja, hogy az Egységes Európai Okmány (1986) nem foglalkozik tételesen sem az emberi, sem a kisebbségi jogok tárgykörével. A maastrichti szerződés esetében sincs ez másként.

A regionális együttműködés tekintetében: 1989 után több kormány is megfogalmazta a két- és többoldalú együttműködés szükségességét az emberi és a kisebbségi jogok védelmében. Régióinkban nincs olyan állam, amelyet ne érintene a nemzeti vagy etnikai, nyelvi vagy vallási kisebbségek kérdése. Számos kormány azonban egyenesen elzárkózik a kérdés kétoldalú tárgyalásától, s eközben a belügyekbe való be nem avatkozás elvére hivatkozik.

Két állandóan zsákutcába torkoló vitára tér vissza ezután a dolgozat. Az egyik téma a kisebbség fogalmának meghatározása, a másik az úgynevezett kollektív kisebbségi jogok kérdése. A Capotorti-jelentésről és Eide második jelentéséről van szó. Mindkettő felveti a két kérdést, ha nem is ad rá választ, megoldást.

Amennyiben az 1989 után Kelet- és Közép-Európában felállított "kisebbségi kívánságlistákból" elhagyjuk az identitáshoz és az önrendelkezéshez való jogokat, kiderül, hogy "kisebbségi jogok" mint olyanok, nincsenek is. Ami marad, az az általános emberi jogok kategórián belül meghatározható.

Szerzőnk értelmezése szerint: az identitáshoz és az önrendelkezéshez való jogok univerzálisan illetik meg a kisebbségben élőket.

Az ENSZ emberi jogi dokumentumainak két csoportja van, úm. az egyezményeké és a nyilatkozatoké. Ezek az univerzális standardok és normák azonban csak akkor értelmezhetők, ha elfogadjuk az identitáshoz és az önrendelkezéshez való jogokat.

1992 februárjában az Emberi Jogok Bizottsága, majd ezt követően a Gazdasági és Szociális Tanács is jóváhagyta a Nemzeti vagy Etnikai, Vallási és Nyelvi Kisebbségekhez Tartozó Személyek Jogairól Szóló Nyilatkozat-tervezet Közgyűlés elé terjesztését. Bár ez a szöveg sem tartalmazza a nemzeti, etnikai vagy vallási kisebbség fogalmának definiálását, de nem válik parttalanná, mivel az identitás kategóriájára épít.

A dolgozat második része a nemzetközi kisebbségvédelem legújabb fejleményeivel foglalkozik.

A jugoszláviai válság kellett ahhoz, hogy a diplomácia lehetőségeinek határai megmutatkozzanak. A kétpólusú világban a preventív diplomáciára kevés esetben volt szükség és alkalom. Ahhoz, hogy ez a konfliktusmegelőző diplomácia sikeres legyen, egyrészt nagyhatalmi konszenzus szükséges a béke megteremtésére vagy fenntartására, másrészt a fegyveres konfliktusok megszüntetésére. Egy 1992-es főtitkári jelentés szerint, ha a prevenció nem sikeres, következik a békebetartás, majd a békemegőrzés, valamint a béke tartós feltételeinek a megteremtése és az újjáépítés.

A szerző megemlékezik a Carrington-tervről is. E tervezetnek nem lett ugyan gyakorlati következménye, de tartalmát tekintve ez az első olyan nemzetközi fórumon kidolgozott koncepció, amely a jugoszláv válság nemzeti, etnikai kérdéseire igazi válaszokat próbált megfogalmazni. Így nem ismeri el az erőszakos határmódosításokat és területszerzéseket, s előirányozza az európai szerepvállalást ott, "ahol erre megfelelő mód van"; elismeri a "nemzeti vagy etnikai csoportokhoz tartozó személyek" azon jogát, hogy védelemben részesüljenek.

Az ENSZ Diszkriminációellenes és Kisebbségvédelmi Albizottsága 1992-ben két fontos témát tűzött napirendre: a bennszülött népek jogaival és helyzetével, továbbá a lehetséges békés és konstruktív megoldások feltérképezésével foglalkozó jelentést.

Az ENSZ Emberi Jogok Bizottságának a volt Jugoszláviával foglalkozó különleges ülésén, Genfben hozott határozata az első olyan nemzetköz dokumentum, amely kemény szavakkal ítéli el az úgynevezett "etnikai tisztogatás" gyakorlatát.

A londoni Jugoszlávia-konferencia (1992) határozatai is leszögezik, hogy a résztvevők nem ismernek el semmilyen erőszak útján szerzett előnyt, vagy ilyen módon létrehozott kész helyzetet, illetve ezek jogi következményeit, mint ahogyan elfogadhatatlannak tartják az erőszakos kitelepítéseket, törvénytelen fogvatartásokat, valamint a lakosság etnikai összetételének megváltoztatására irányuló törekvéseket. (Figyelmet érdemel a fogalomhasználatban beállt változás: a szövegekben következetesen az "etnikai és nemzeti közösségek és kisebbségek" kifejezések fordulnak elő.)

Szerzőnk summázata: szükség van a nemzetközi intézmények eddiginél sokkal aktívabb közbeavatkozására. A nemzetközi szerepvállalás egyébként csak arra irányulhat, hogy a döntéseket maguk az érintettek hozzák meg.

Bíró Gáspár: A nemzetközi kisebbségvédelem alapfogalmairól és intézményeiről. = Regio, 3. évf. 1992. 4. sz. 3-26. p.

Bíró Gáspár: A nemzetközi kisebbségvédelem legújabb fejleményei. = Regio, 4. évf. 1993. 1. sz. 32-53. p.

H. Z.

ENSZ-deklaráció a kisebbségvédelemről

Az ENSZ közgyűlése 1992. december 18-án deklarációt fogadott el "a nemzeti vagy etnikai, vallási és nyelvi kisebbségekhez tartozó személyek jogairól". Ez a deklaráció legalábbis három szempontból érdemel behatóbb elemzést: 1. Ezzel a deklarációval az ENSZ állást foglalt egy olyan témában, amely a hidegháború lezárulása óta került az európai politika felszínére. 2. Az ENSZ ezzel a deklarációval megváltoztatta 1948 óta lefektetett kisebbségpolitikájának irányát. 3. E deklaráció révén egy olyan vitába kapcsolódott be, amely 1648-tól tart az államok közötti rend alapelveiről, nevezetesen a területiális államterületek szuverenitásáról.

A kisebbségek politikai problémája az 1555-ös augsburgi vallásbéke óta a nemzetközi politika fontos témája. A "cujus regio, eius religio" elve az elé a kérdés elé állította a tartományurakat, hogy miképp viselkedjenek a más vallású kisebbségekkel. Az alapelv implicálta azt a megoldást, hogy azok kivándorolhassanak. A nemzeti kisebbségek védelmének multilaterális megoldására először az 1815-ös bécsi kongresszus záródokumentumának 1. cikkelye vállalkozott, amennyiben különös védelmet biztosított a porosz, osztrák és orosz területeken élő lengyel kisebbségek számára. A harmadik történelmi stáció az első világháború után keletkezett: hogy az újabb nemzetiségi konfliktusokat elkerüljék, azok az államok, amelyek területén kisebbségek éltek, bizonyos kisebbségi jogokat (az anyanyelv használata a közéletben, politikai és kulturális emberi jogok) garantáltak a békeszerződésekben. A Népszövetség felügyelt a kisebbségvédelmi rendszerre. Jóllehet ezúttal első esetben történt gondoskodás a kisebbségi jogokról mint rendszerről, ez a szisztéma éppúgy összeomlott, mint a Népszövetség maga is.

Az itt referált történelmi áttekintésből három fő következtetés vonható le: 1. A nemzetközi kisebbségvédelmi politika alapja, hogy az államokon belüli és az államközi viszonylatokban egyaránt konfliktusforrás lehet a kisebbségek léte, s

ezért a nemzetközi rend megköveteli a kisebbségek nemzetközi védelmét. 2. De nemcsak preventív megfontolások teszik ezt szükségessé, hanem felmerül a nemzetközi rend egy új alapgondolata is, az emberi jogok garanciája. A kivándorlás 1555-ben biztosított joga és a vallásszabadság gondolata az emberi jogok fogalmának első megjelenéséül tekinthetők. 3. első világháború utáni békék kapcsán derült fény arra, hogy a kisebbségvédelem elve ellentmondásba kerülhet a területi szuverenitás elvével, legalábbis akkor, ha egy kisebbség politikai autonómiát vagy éppen önrendelkezési jogot vindikál magának.

Éppen ez utóbbi konfliktusok elkerülésének az óhaja indította az ENSZ-et és az Európa Tanácsot arra, hogy teljesen új útra lépjen. Eleddig ui. sem az Emberi Jogok 1948. december 10-i Nyilatkozata, sem az Emberi Jogok 1952-es Konvenciója nem írt elő speciális védelmet a kisebbségek számára. Az első csak a faji, vallási, nyelvi vagy nemzeti diszkriminációt tiltja, s ezzel véli egyúttal megoldani a kisebbségvédelmet is. Később a diszkriminációnak ez a kezdetben latens értelmezése egyre explicitebbé vált (vö. a polgári és politikai jogok 1966. évi nemzetközi paktumának 26. és 27. cikkelyével), és így lassan megteremtődtek az előzményei és feltételei az 1992-es deklarációnak. Mindenekelőtt arról folytak a viták, elsősorban egy ún. "nyitott munkacsoportban", hogy miként határozható meg a kisebbség fogalma. 1991-ig ezek a munkálatok semmi kézzelfogható eredményt nem hoztak. Csak az újra és újra fellángoló kelet- és dél-kelet-európai nemzetiségi konfliktusok hozták közelebbre a viták végét. Az emberi jogi bizottság 1992 februárjában tett pontot rájuk, és adta tovább anyagát a gazdasági és társadalmi tanácsnak, amely aztán a közgyűléshez továbbította a tervezetet. Ezt fogadta el egyhangúlag a közgyűlés deklarációként 1992. december 18-án.

A közgyűlés más deklarációival ellentétben az itt szóban forgó figyelemremélően rövid. Egy preambulumból és kilenc szakaszból áll. A preambulumban a közgyűlés motívumait, indokait fogalmazza meg. Kiemelkedő közülük az, hogy a kisebbségvédelemben a deklarációt kibocsátók az emberi jogok védelmének integráns részét látják. A közgyűlés nem hagy kétséget afelől, hogy a kisebbségeket nem mint csoportokat kívánja védeni, hanem mint olyan személyek jogait, akik valamely kisebbséghez tartoznak. Másik motívuma a preambulumnak, hogy meg akarja előzni a konfliktusokat. Hangsúlyosan esik szó arról, hogy a kisebbségvédelem azoknak az államoknak politikai és társadalmi stabilitását kívánja óvni, amelyek területén kisebbségek élnek. Szinte kanti szellemben jelenik meg itt az integrált és reprezentatív köztársaság mint a világbéke talpköve. Ehhez kapcsolódva tűnik ki a stratégiai szándék: a közgyűlés szükségesnek tartja a kisebbségvédelem nemzetközi szervezeteinek, szerveinek megteremtését, melyek az érvényben lévő szerződéses jogok szellemében működnének.

Az első szakasz leszögezi, hogy az államoknak törvények és más intézkedések révén meg kell teremteniük a kisebbségek létének és identitásának a biztosítékait és fejlődésük feltételeit. A 2. és 3. szakasz azoknak a személyeknek a jogait tárgyalja, akik valamely kisebbséghez tartoznak. Joguk van saját kultúrájukhoz, vallásukhoz és nyelvükhöz, egyedül is, közösségekben is effektíve gyakorolhatják ezeket a jogokat, továbbá joguk van részt venni a regionális politikai döntésekben,

amennyiben ezek saját kisebbségüket érintik. Saját szervezetek alapíthatnak kapcsolatot tarthatnak fenn csoportjukon belül és egyéb kisebbségi csoportokkal bel- és külföldön egyaránt. A 3. szakasz egy speciális diszkrimináció-tilalmat tartalmaz: a kisebbséghez tartozók minden diszkrimináció nélkül élhetnek jogaikkal egyénileg és közösségben, s ebből semmiféle hátrányuk nem származhat. A 4. szakasz az államok kötelességeit sorolja fel a kisebbségek iránt. Így: intézkedéseket kell hozniuk, hogy a kisebbségekhez tartozó emberi jogaikkal diszkrimináció nélkül élhessenek. Ezen túlmenően kedvező feltételeket kell teremteniük ahhoz, hogy a kisebbségek saját kultúrájukat, nyelvüket, vallásukat és tradícióikat kibontakoztathassák. Az államoknak a lehetőségekhez képest biztosítani kell, hogy a kisebbségekhez tartozók tanulhassanak anyanyelvüket, illetve anyanyelvükön tanulhassanak. Lehetővé kell tenni, hogy a kisebbségek történelmi, hagyománykinccse, nyelve és kultúrája oktatás tárgya legyen, miközben a kisebbségek tagjai megismerkedhessenek annak a társadalomnak a sajátosságaival is, amelyben élnek (ezáltal a gettósodást kellene elkerülni). Végül olyan helyzetbe kell hozni a kisebbségek tagjait, hogy részt vehessenek országuk gazdasági fejlődésében. A kisebbségekhez tartozók legitim érdekeinek meg kell kezdeniük a politikai tervekben és a nemzetközi együttműködésben.

A 6. és 7. szakasz követelményeket fogalmaz meg az információ- és tapasztalatcsere terén létrejövő együttműködésekkel kapcsolatban. Ezekben tekintettel kell lenni a kisebbségi kérdésekre és fokozniuk kell keretükben a kisebbségi jogok iránti respektust. A 8. szakasz jogvédő klauzulákat tartalmaz: a deklaráció nem sérthet fennálló nemzetközi kötelezettségeket a kisebbségvédelemmel kapcsolatban; a deklaráció alapján hozott állami intézkedések nem állhatnak ellentétben az 1948-as Emberi Jogok Nyilatkozatával; a deklaráció nem tartalmaz semmit, ami ellentétes az ENSZ-karta céljaival és alapelveivel, azaz az államok egyforma szuverenitásával, területi integritásával és politikai függetlenségével. A 9. szakasz végül felhívja az ENSZ szervezeteit, hogy saját kompetenciájuk körében járuljanak hozzá a deklaráció céljainak realizálásához.

Az ENSZ-nyilatkozat jelentősége első helyen abban áll, hogy az ENSZ az emberi jogok védelmében egy jelentős további lépést tett, kiterjesztette ezeknek a jogoknak a fogalmi körét. A nyilatkozat szerint a kisebbségek etnikai és jogi védelme az emberi méltóság védelme. Szemben az emberi méltóság védelmének széleskörűen elterjedt individualisztikus értelmezésével, a nyilatkozat arra hívja fel a figyelmet, hogy egy-egy vallási, nyelvi és etnikai közösségben élni szerves része az emberhez méltó életnek. Éppen ezért fontos követelmény, hogy egy meglehetősen nagy asszimilációs nyomás körülményei közepette is meg kell védeni ezeknek a csoportoknak egzisztenciáját és identitását. Másodjára az emelendő ki, hogy a nyilatkozat mögött az államiság és a szuverenitás modern, jövőre orientált képe áll. A deklaráció kifejezetten kimondja, hogy a demokratikus jogállam előfeltétele a hatékony kisebbségvédelemnek. Az államok mintegy vehikulumai a nemzetközi jogrendnek, továbbítói az emberi jogi kisebbségvédelmi előírásoknak. A cél a politikai és társadalmi stabilitás mint a kooperatív, a világra nyitott államiság feltétele, nem pedig a nemzeti homogenitás.

A harmadik jelentősége a nyilatkozatnak, hogy megkerüli a meghatározásokat, s ezáltal mintegy a kisebbségekre bízta, hogyan és milyen mértékben törekednek identitásuk megőrzésére, kifejtésére, miközben kizárja a népcsoportok önrendelkezési törekvéseket. Ezáltal megkülönbözteti a népek önrendelkezési jogát és a kisebbségvédelmet. A rendszer ugyanakkor flexibilis, nyitott a különböző régiókban megvalósuló különböző válaszlehetőségekre.

A nyilatkozat sikere mindenestre attól függ, milyen mértékben hajlandók a különböző államok belátni, hogy az etnikai, vallási és nyelvi kisebbségek védelme állami támogatást kíván. Egyfelől tehát meghúzza a nemzetközi politika határait, másfelől az államok szándékaira bízta, mennyire fejlesztik ki szuverenitásukat mint "sovereignty under law"-t (jog által korlátozott szuverenitást). Az államok e szándéka nélkül a sokat emlegetett "új világrend" nem válhat valósággá.

Dicke, Klaus: Die UN-Deklaration zum Minderheitenschutz. = Europa-Archiv, 4. F. 1993. 107-116. p.

V. K.

Az EBEÉ és a nemzeti kisebbségek jogai

Referált szerzőnk, a brüsszeli nemzetközi és stratégiai kapcsolatok egyetemi intézetének kutatója abból indul ki, hogy a jugoszláv válság teljes mélységében tárta fel a kisebbségi jogi problematika jelentőségét.

Sajnos, a hidegháborús időszakban ez az egész problémakör mindvégig háttérben maradt, s amikor egyáltalán foglalkozni kezdtek vele, igencsak óvatosan jártak el.

Az 1975-ös helsinki egyezmény egyértelműen csak az egyéni jogok mellett állt ki, a kisebbség fogalmát nem határozta meg szabatosan. Spanyol közbevetésre mindössze az állam által "elismert" kisebbségekről esett szó. A kérdést azután az EBEÉ csak 1986-1989 között vette elő újra Bécsben, ahol a romániai magyarok és a bulgáriai törökök sorsa is napirenden szerepelt.

Az 1989. január 15-i bécsi záródokumentum etnikai, kulturális nyelvi és vallási kisebbségekről szól, miközben csak az egyéni jogokat határozza meg (emigráció, szabad utazás), tovább a kulturális és oktatásügyi jogokat. A kérdés emberi dimenzióként 1989 május-júniusában Párizsban vetődött fel, de — viták — után nem fogalmaztak meg vele kapcsolatban záródokumentumot. 1990 júniusában a koppenhágai értekezleten viszont már a megtárgyalt öt fejezetből egy a kisebbségekkel foglalkozott; az akkori Pentagonale országai mellé szóltak fel, Bulgária, Spanyolország, Görögország, Franciország és Románia pedig ellene. A Pentagonale több síkú megközelítést javasolt: föderációt, helyi autonómiát, ennél is kisebb csoportok kollektív jogait. Noha az előbb felsorolt ellenzők e megközelítést is negatívan fogadták a kisebbségi jogok köréből, mégis sikerült 12 paragrafust megfogalmazni. Ezeknek lényege, hogy a kisebbséghez való tartozás egyéni választás kérdése, a kisebbségek szabadon fejthetik ki identitásukat, tilos a tudatos asszimiláció, a kisebbségeknek lehetnek saját szervezeteik, nem tiltható meg az egyéni vagy közös fellépés a kisebbségek jogai mellett, a kisebbségek elleni gyűlölet elítélendő.

1990 novemberében szavazták meg a kisebbségi jogokról szóló Párizsi Chartát. Ezt követően az EBEÉ Genfben szakértői értekezletet hívott össze. Itt 1991 júliusában, már a jugoszláviai háború kitörése után három bizottságot hoztak létre. Az első az eddigi jogi eredményeket, állásfoglalásokat mérte fel, a második a végrehajtás módját (Bulgária vonatkozásában ez a bizottság pozitív változást konstatált, Románia esetében viszont nem). A harmadik bizottság kimondta, hogy a kisebbségi kérdés nem pusztán belügy, s ezért szorgalmazta a különböző parlamentáris helyhatóságai választásokra megfigyelők kiküldetését, és hangsúlyozta a határok szabad átjárhatóságát. Viszont az értekezlet nem foglalkozott a közoktatás kérdéseivel, és nem volt elképzelése a kisebbségi jogok hatékony védelmére sem.

1991 októberében Moszkvában ismét felmerült a kérdés, s megerősítést nyert a bizottságok kiküldetésének lehetősége is. Még ugyanabban a hónapban valamennyi jugoszláv tagköztársaságba, illetve Koszovóba és Vajdaságba egyaránt elutaztak az EBEÉ-bizottságok.

1992. júliusában Helsinkiben az állam- és kormányfők találkozója újabb bizottságokat küldött a Vajdaságba, a Szandzsákba és Koszovóba a béke fenntartása céljából. Itt kimondták azt is, hogy a biztonsági munka és az emberi dimenzió szoros kapcsolatban áll egymással, és megállapították: az addigi ügyintézés túl lassú volt. Holland javaslatra főbiztosat neveztek ki a kisebbségi ügyek felügyeletére, akinek feladata információk gyűjtése, ankétok szervezése, a bizottság figyelmének felkeltése és gyors akciók ajánlása lett.

Az 1990-ben Koppenhágában elfogadott záródokumentum már kimondta, hogy a kérdés nem csupán belügy, illetve hogy mechanizmusokat kell találni a kisebbségek védelmére. Az ilyen esetekben nincs szükség teljes egyetértésre, elég a minősített többség, ha néhány ország terjeszt be tárgyba vágó javaslatot, vagy a főbiztos saját maga kezdeményez. Jugoszláviában a korábban említett három régióban megelőző intézkedéseket kellett hozni, ezek azonban nem voltak elég hatékonyak. Ezért volna szükség egy főtitkárságra, amely reális hatalommal rendelkezik, és minősített többségi határozat alapján gyors mechanizmusokat kezd működtetni, köztük új megelőző eszközöket, pl. egy összeurópai bíróságot.

Az EBEÉ hiányossága, hogy eddig nem határozta meg a kisebbség fogalmát, és nem tárgyalta meg a helsinki egyezmény belső ellentmondásait. Ezt az egyezményt, amely mára elavult, a mai viszonyokhoz kellene adaptálni. Erre azonban az államok nem hajlandók. Talán az ENSZ keretén belül kellene és lehetne valamilyen rendezést elérni.

Remacle, Eric: La CSCE et les droits des minorités nationales. = Politique Étrangère, 58. vol. 1993. 1. no. 141-154. p.

N. E.

Új hazai törvény a nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól

Több mint ötéves előkészületet követően fogadta el 96%-os többséggel az Országgyűlés — július 7-i ülésén — az 1993. évi LXXVII. törvényt a nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól. Ez a dokumentum — a kisebbségi ombudsman megválasztásával kapcsolatos rendelkezése kivételével — 1993. október 22-én vált hatályossá.

Az a kisebbségi (kisebbségvédelmi) kódex, amelyből az itt ismertetendő törvény végül is "kinőtt", első változatában már 1989 novemberében elkészült, ám egyeztetései nyilvánvalóvá tették: még további érlelésre-tökéletesítésre szorul. E tervezetet annak idején — 1990. április 20-21-én — a Dobogókőn tartott kisebbségi és önkormányzati jogi értekezleten nemzetközi grémiumnak is bemutatták. 1991 elején létrejött a kisebbségi kerekasztal, amely ugyancsak bekapcsolódott az ügy előrevitelébe.

Ez az "előrevitel" azonban annak ellenére akadozott, hogy a szakemberek és a vezető tisztviselők széles körében (közülük hadd említsük meg — a teljesség igénye nélkül — Baka András, Báthory Jánost, Bíró Gáspárt, Tóth Károly Antalt és Törzsöki Erikát) meglehetősen egyetértés mutatkozott mind a törvény megszületésének szükségességét, mind tartalmát, mind pedig megoldási módjait illetően. (Ezzel kapcsolatban hívjuk fel a t. Olvasó figyelmét a Kisebbségkutatás következő referátumaira: 1. évf. 1991/92. 1. sz. 66-68. p. és 3. sz. 247-250., 267-268. p.)

Ami a szöveget illeti: az 1993. évi LXXVII. törvény preambulumban és rendelkező részében egyaránt megfelel mindazon követelményeknek, amelyeket a kisebbségek vonatkozásában az alapvető nemzetközi dokumentumok (ENSZ Alkotmánya, Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata, Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyeségokmánya, Párizsi Charta, Európai Emberi Jogi Konvenció) és a Magyar Köztársaság Alkotmányának előírásai megkövetelnek. A kilenc fejezetből (Alapvető rendelkezések; Egyéni kisebbségi jogok; A kisebbségek közösségi jogai; A kisebbségek önkormányzatai, illetve ezen belül: A kisebbségi települési önkormányzatok és a helyi kisebbségi önkormányzatok feladata és hatásköre. Az országos kisebbségi önkormányzat, Az országos önkormányzat feladat- és hatásköre; A kisebbségek helyi szószólója; A kisebbségek művelődési és oktatási öngazgatása; Nyelvhasználat; A kisebbségek támogatása, a kisebbségi önkormányzatok gazdálkodása, vagyona, ezen belül: A kisebbségi önkormányzatok vagyona; Záró rendelkezések, ezen belül a helyi önkormányzati képviselők és polgármesterek választásáról szóló 1990. évi LXIV. törvény IX. fejezetének olyatén megváltoztatása, amit az új kisebbségi törvénnyel való összhangba hozás megkövetel, és A nemzeti és etnikai kisebbségi jogok védelme címet viseli) és 64 §-ból álló új törvényből az alábbiakban azokat a részleteket idézzük, amelyek a nemzetközi és alkotmányossági követelményeknek való megfelelést különös nyomatékkal igazolják. Íme:

"A Magyar Köztársaságban élő kisebbségek részesei a nép hatalmának: államalkotó tényezők . . . (3§ (1) bek.)

"A Magyar Köztársaság tilalmaz minden olyan politikát, amely

— a kisebbségeknek a többségi nemzetbe való beolvasztását célozza vagy ezt eredményezi;

— a kisebbségek által lakott területek nemzeti vagy etnikai viszonyainak a kisebbség szempontjából hátrányos megváltoztatására irányul;

— a nemzeti vagy etnikai kisebbséget vagy kisebbséghez tartozó személyt hovatartozása miatt üldöz, életkörülményeit nehezíti, jogai gyakorlásában akadályozza;

— a nemzeti vagy etnikai kisebbség erőszakos ki- és áttelepítésére irányul."

(4.§ (1) bek.)

"A Magyar Köztársaságban a kisebbségek alkotmányos joga helyi és országos önkormányzatok létesítése." (5.§ (1) bek.)

"A Magyar Köztársaság a jogegyenlőség megvalósulását az esélyegyenlőségek kiküszöbölését célzó intézkedésekkel is segíti." (6.§)

"Valamely nemzeti, etnikai csoporthoz, kisebbséghez . . . való tartozás vállalása és kinyilvánítása ez egyén kizárólagos és elidegeníthetetlen joga . . ." (7.§ (1) bek.)

"A kisebbséghez tartozó személyeknek joga van a politikai és kulturális esélyegyenlőségre, amelyet az állam hatékony intézkedésekkel elősegíteni köteles." (9.§)

"A kisebbséghez tartozó személynek joga van saját és gyermeke utónevének szabad megválasztásához, családi és utónevek anyanyelve szabályai szerinti anyakönyveztetéséhez és annak . . . hivatalos okmányokban való feltüntetéséhez . . ." (12.§ (1) bek.)

"A kisebbséghez tartozó személynek joga van:

a) anyanyelvének, történelmének, kultúrájának, hagyományainak megismeréséhez, ápolásához, gyarapításához, továbbadásához;

b) részt venni az anyanyelvű oktatásban és művelődésben;

c) kisebbségi voltával kapcsolatos személyi adatok védelméhez . . ." (13.§)

"A kisebbségekhez tartozó személynek joga van mind az anyaországok és nyelvemzetek állami és közösségi intézményeivel, mind a más országokban élő kisebbségekkel való kapcsolattartásra." (14.§)

"A kisebbségi önzazonosság megőrzése, ápolása, erősítése és átörökítése a kisebbségek elidegeníthetetlen közösségi joga." (15.§)

"A kisebbségi közösségeknek joguk van:

a) anyanyelvű vagy anyanyelvi (anyanyelven és magyar nyelven történő) óvodai nevelés, alsó-, közép- és felsőfokú oktatás feltételeinek megteremtését kezdeményezni;

b) törvények keretei között saját országos nevelési, oktatási, kulturális, tudományos intézményhálózat kialakítására." (18.§ (3) bek.)

"A kisebbségeket és szervezeteiket megilleti a széles körű és közvetlen nemzetközi kapcsolatok kiépítésének és fenntartásának a joga." (19.§)

"A kisebbségeknek — külön törvényben meghatározott módon — joguk van az országgyűlési képviselőre." (20.§ (1) bek. — Erről egyébként az Országgyűlés október 26-i ülésnapján tárgyalt)

"Az országgyűlés megválasztja a nemzeti és etnikai kisebbségi jogok országgyűlési biztosát . . ." (20.§ (2) bek.)

"A Magyar Köztársaságban anyanyelvét bárki mindenkor és mindenhol szabadon használhatja . . . A polgári és büntetőeljárások során, valamint a közigazgatási eljárásokban az anyanyelv használatát a vonatkozó eljárásjogi törvények biztosítják." (51.§ (1) és (2) bek.)

Az idézett jogrögzítő cikkelyek számos vonatkozásban olyan cikkelyekkel egészülnek ki, amelyek a megvalósítás mikéntjében is állást foglalnak, azaz garanciális természetűek. Egyebek mellett ilyenek a következők: a kisebbségiek közéleti részvétele korlátozásának tilalma, a közszolgálati tv és rádió nemzetiségi műsorainak garانتálása, az anyaországi tv- és rádióadások vételi lehetőségének biztosí-

tása a kisebbségi településeken, a hagyományápolás feltételeinek biztosítása, az önkormányzatok és a szóvivők feladat- és hatáskörének minuciózus szabályozása (erre a hazai nemzetiségek települési sajátosságai adtak okot), az anyanyelvű és anyanyelvi oktatás és közművelődés megszervezésének és működtetésének állami-önkormányzati kötelezettségei, a kisebbségi nyelvek önkormányzati használata, kétnyelvű település- és intézményi táblák kitétele, továbbá a Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Alap létrehozása, a kisebbségi önkormányzatok gazdálkodása és vagyona vonatkozásában rendelkező cikkelyek. A törvény Magyarországon honos (legalább száz éve az ország területén élő) népcsoportoknak ismeri el a bolgár, cigány (roma), görög, horvát, lengyel, német, örmény, román, ruszin, szerb, szlovák, szlovén és ukrán népcsoportot. Amennyiben még egyéb népcsoportok is igényt tartanak erre az elismerésre, a törvényben előírt procedura betartásával pályázhatnak elnyerését. (Figyelemre méltó: a zsidóság, nyilván a magyar nemzetbe való asszimiláltsága folytán, népcsoportként nem szerepel.)

Az egyes kisebbségek országos önkormányzataik működési költségeinek biztosítására egyszeri vagyonjuttatásban részesülnek, amelynek összege a cigányok esetében 60, a németek, horvátok, szlovákok és románok esetében 30-30, a többi népcsoport esetében 15-15 millió forint, ami azonnali "stafírun", miközben a törvényben másféle vagyon- és költségbiztosítási igérvények is szerepelnek, amelyeknek a végrehajtás során kell eleget tenni.

Hogy milyen a törvény fogadtatása? Erre egyelőre csak néhány általános — szinte egybehangzóan elismerő — sajtóvélemény van. A hazai nemzetiségek képviselői viszont a törvényt úgy tekintik, mint a mindennapi életüknek kert adó dokumentumot. Véleményük ezért összetettebb és alkalmanként — érthetően — érzelmi felhangoktól sem mentes.

A kormányzat joggal elégedett a dokumentummal, viszont László Péter, a Szerb Demokratikus Szövetség alelnöke és a kisebbségi kerekasztal titkára maliciózan megjegyezte: a törvény a határon túli magyarok politikai vezetői (Duray Miklós, Markó Béla, Tőkés László) szerint is példa értékű. Idézzünk közülük két véleményt. Előjáróban Petrusán György, a Magyarországi Románok Szövetségének elnöke feltételezi, "hogy ez a törvény nem csak a hazai kisebbségeknek készült", s emiatt az "egyes keleti szomszédos államokban" sanda vagy lekicsinylő megnyilatkozások is előfordulnak vele kapcsolatban.

A továbbiakban László Péter, a szerb szövetség alelnöke, egyben a kisebbségi kerekasztal titkára, összefoglaló értékelését idézzük, amelyet általános jellemző állásfoglalásnak lehet elfogadni:

"A dokumentum tanulmányozása alapján . . . megállapíthatjuk, hogy a törvény számos pozitívumot tartalmaz, alkalmazkodva az európai normákhoz. A szabad identitásválasztás joga és az önazonosságához való jog elismerése a kisebbségi jogokat emberi jogi alapokra helyezi. A kisebbségek törvényi taxációja . . . több, eddig hivatalosan el nem ismert népcsoport számára biztosítja a nemzeti illetve etnikai kisebbségi jogi státuszt és védelmet. A kisebbségi kerekasztal javaslatára és munkája eredményeképpen, valamint a kormány kisebbségi hivatala és az előkészítésben részt vett politikai csoportok érettségének köszönhetően a törvény-

ben olyan lényegesen új jogi fogalmak és elvek jelennek meg, mint például a kollektív jogok, az aktív kisebbségvédelem, az önkormányzatiság, a kulturális autonómia . . . Ugyanígy sikerült jogilag garantálni az állami támogatást a kisebbségi művelődés, oktatás és tömegtájékoztatás terén. Mindezek a pozitívumok lehetővé teszik a kisebbségek helyzetének konzerválását, ui. a jelenlegi napi gyakorlat jogi háttér és garanciák nélkül működik, s így a spontán folyamatok a törvény elfogadása nélkül a gyenge érdekérvényesítő képességgel rendelkező kisebbségek helyzetének rosszabbodásához vezethettek volna. A deklaratív jogok ahhoz is hozzásegítik a kisebbségeket, hogy a törvény közvetett hatására támaszkodva a társadalmi pozíciójuk stabilizálódjon . . . Ugyanakkor megítélésünk szerint a kisebbségek jelenlegi helyzete annyira súlyos (előrehaladott asszimiláció, szórt települési viszonyok, oktatási-művelődési-tömegtájékoztatási intézmények hiánya, rendkívül gyenge vagyoni-anyagi helyzet), hogy az identitás megőrzéséhez és a továbblépéshez erősebb garanciákra lett volna szükség . . . Alapvető ellentmondást jelent a kisebbségi önkormányzatok és a települési önkormányzatok összemossa, így a kisebbségek képviselőit és kulturális autonómiájuk megvalósítására hivatott testületek választásának szabályai számos helyen sértik az alapvető demokratikus normákat . . ."

Értesülésünk szerint a Regio c. folyóirat az új törvénnyel kapcsolatban több tanulmány közzétételére készül. Ezekben minden bizonnyal sor kerül a törvény tudományosan elmélyült értékelésére. E tanulmányokról — természetesen — a Kisebbségkutatás referátumai is be fognak számolni.

1993. évi LXXVII. törvény a nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól. = Magyar Közlöny, 1993. 100. sz. 5273-5285. p.

László Péter: Nem várható javulás. = Magyar Nemzet, 1993. okt. 5. sz. 7. p.

Petrusán György: Igazi realitások nélkül. = Magyar Nemzet, 1993. okt. 5. sz. 7. p.

F. T.

A kisebbségek esélyei a balti államokban

A három balti köztársaságban összesen 2,8 millió, négyötöd részben orosz nemzetiségű kisebbségi (tehát nem észti, nem lett vagy nem litván) személy él. A kisebbségek problémája azonban nem új a három újonnan függetlenné vált állam számára.

A kisebbségekkel szembeni türelmetlenség az első világháború és az orosz polgárháború nyomán első ízben megszerzett függetlenség kikiáltásától kezdve megnyilvánult a balti államok politikájának nacionalista tendenciáiban. A Népszövetségbe való felvételük érdekében azonban kormányaik nyilatkozatban fogadták el a versailles-i békerendszer kisebbségvédelmi alapelveit, garantálva kisebbségeik képviselőit a törvényhozásban is. Észtország (1920) és Litvánia (1922) alkotmányában rögzítette a kisebbségek alapvető jogait. A későbbi fejlemények azonban arról tanúskodtak, hogy a törvény betűje önmagában kevés a hatékony kisebbségi jogvédelemhez.

Lettország alkotmányába nem kerültek be a kisebbségek jogai, mindössze az oktatási törvény rendelkezett a kisebbségi nyelvű oktatás engedélyezéséről az elemi iskolákban (1919).

A korszak legtoleránsabb kisebbségvédelmi törvénye Észtországban született (1925): ez elismerte a kisebbségi közösségek autonómiáját a kulturális öngazgatásban, anyanyelvi iskoláik fenntartásában, a túlnyomórészt általuk lakott települések önkormányzatában, valamint bizonyos járulékok szedésében az illető közösség tagjaitól.

Az 1940-ben és 1944-ben bekövetkezett ismételt szovjet megszállást a balti államok totális szovjetizálása követte. A helyi lakosság deportálása, illetve a közigazgatásba, főként pedig az iparosításra kijelölt közretekbe beáramló, nagyrészt orosz munkaerő tömeges volta együttesen oda vezetett, hogy a függetlenségi mozgalmak kulminálásának évében, 1989-ben Észtországban csaknem 40%, Lettországban kis híján 50% volt a nem balti nemzetiségűek aránya. Egyedül Litvániában közelítette meg a helyi fő nemzetiség, a litvánok aránya a 80%-ot.

A balti államokban tehát a szovjetizálás szinte egyet jelentett a russzifikálással (oroszosítással), így érthető, hogy az 1988-ban fellángoló szovjetellenes mozgalmak újra egyúttal oroszellenes tartalmakat is hordoztak. Amikor a nemzeti mozgalom csúcspontján mindhárom balti államban megszülettek az államnyelvről szóló törvények (1989), a helyi orosz közösségek első ízben emeltek panaszt diszkriminációjuk miatt. Ugyancsak hátrányosnak találták maguk számára az új választójogi törvényeket (1989-90), amelyek 3-5 évi helybenlakáshoz kötötték a szavazati jogot.

A szovjet korszak gyakorlatilag 1990-ben ért véget, amikor is a függetlenségét deklaráló három balti köztársaságban új alkotmányjogi helyzet állt elő, amely érintette a kisebbségek helyzetét is.

A függetlenség első napján (1990. március 11.) Litvániában ideiglenes alkotmány lépett hatályba. Ez megemlíti az anyanyelvi művelődés jogát az állampolgári jogok között, majd külön cikkelyben (az 57-ben) felsorolja a kisebbségi népcsoportok jogait. Ezek: anyanyelvi óvodák létesítése; tanárképzés; kultúrájuk ápolása; a litván nyelv elsajátítása; a litván kultúra és történelem megismerése. A végleges alkotmány tervezete is csak igen szűkre szabott kisebbségi jogokat említ; a más nemzetiségű tanulók hátrányos helyzetének orvoslását főleg a litván nyelv alapos elsajátításában látja.

Észtországban a függetlenség kikiáltásával (1990. március 30.) alkotmányos vákuum keletkezett, hiszen a szovjet köztársasági alkotmányt felfüggesztették, az új alkotmány viszont 1992-ben született csak meg. Ennek rendelkezései kimondják a kisebbséghez tartozó polgárok jogát enikai identitásuk megőrzéséhez, az anyanyelvű oktatáshoz (az államnyelvivel egyidejűleg) kisebbségi önkormányzatok létrehozásához és anyanyelvük hivatalos használatához olyan helységekben, ahol a lakosok többsége nem az államnyelvet beszéli.

Lettországban a függetlenség deklarálását (1990. május 30.) átmeneti időszak követte. Az 1991-es moszkvai puccs után ismét a háború előtti alkotmány lépett érvénybe.

A balti államokban sorra megszülettek a kisebbségjogi törvények is. Az észtonországi nemzetiségi jogi törvény (1990. december 15.) csak az észti állampolgárokra vonatkozik, s biztosítja számukra szüleikkel megegyező nemzetiségük szabad megvallásának, továbbá a nemzetiségi és a kulturális önszerveződésnek a jogát. Lettország a nemzeti és etnikai kisebbségek fejlődéséről és kulturális autonómiájáról szóló törvényt alkotott (1991. június 6.), amely a kulturális autonómia átoltolásán túlmenően rögzíti a kormány felelősségét a kisebbségek identitásának megőrzéséért, továbbá biztosítja a nemzetiség — a szülőktől független — szabad megvallásának jogát. A litván nemzeti kisebbségi törvény (1989. november 23.) különbséget tesz az országban élő kisebbségek jogai (az anyanyelv ápolása, mentesség a diszkriminációtól), illetve a más nemzetiségű litván állampolgárok jogai között. Az utóbbiak szabadon megvallhatják nemzetiségüket, egyik vagy mindkét szülőjükével összhangban. A kulturális célú önszerveződést és az alapfokú anyanyelvi oktatást a litván törvény is szavatolja.

A (különösen hivatali) nyelvhasználat, illetve az állampolgárság elnyerésének kérdéseit szabályozó törvények elfogadása a balti államokban éles tiltakozást váltott ki az orosz kisebbség, majd a moszkvai kormányzat részéről. Ennek egyik következményeként a három köztársaság és Oroszország alapszerződésai egyaránt rögzítik a rendezetlen állampolgárságú, illetve külföldi állampolgárságú lakosok helyzetét (értelemszerűen főleg az orosz kisebbségekről van szó), és a nemzetközileg érvényes normákra hivatkozva szavatolja polgári, politikai, gazdasági, kulturális és nemzeti (a nemzeti kultúra ápolását jelentő) jogait.

Az állampolgárság elnyerése körül még nem értek véget a viták a balti térségben. Érhető, hiszen (legalábbis Észtországban és Litvániában) csak az állampolgárok rendelkezhetnek kisebbségi jogokkal. A többi lakost idegennek tekinti a törvény: az ilyen személy néhány emberi alapjogon kívül nem tarthat igényt egyéb (politikai, szavazati, letelepedési, munkavállalási) jogra. A balti államok szűkkeblűségét, a kisebbségi kérdést idegenrendészeti problémává egyszerűsítő törekvéseit csak részben magyarázzák a történelmi tapasztalatok. Egyre erősebb a félelem a szovjet utódállamokból esetleg meginduló gazdasági bevándorlók és menekültek áradatától, s ezt az aggodalmat csak fokozza az anyagi források szűkössége.

Uibopuu, Henn-Jüri: Dealing with the Minorities — a Baltic Perspective. = The World Today, June 1992. 108-112. p.

Ba. K.

Nemzeti és etnikai kisebbségek története

A nemzetiségi problémák nemzetközi vonatkozásai Európában (1919-1939)

A soknemzetiségű birodalmak eltűnése és a határok átrendeződése egy újabb dimenziót adott hozzá a nemzeti kérdéshez az I. világháború után: a kisebbségi kérdést. A nem domináns népcsoportok, azaz a nemzeti kisebbségek problémái

mind jelentősebbek lettek, egyrészt a Népszövetség kisebbségvédelmi rendszerének bevezetése, másrészt az államközi kapcsolatokban betöltött szerepük, végül a kisebbségi mozgalmak és követelések "nemzetközivé tétele" miatt.

Az 1918 utáni békerendszer kialakulását a stratégiai megfontolások (szovjetellenes cordon sanitaire, a német befolyás visszavetése) mellett néhány sikeres propagandát folytató nemzeti mozgalom igényei kielégítésének szándéka, továbbá néhány befolyásos értelmiségi "lobby" (pl. League of Nations Union, Ligue des Droits de l'Homme) ténykedése határozta meg.

Az említett közép- és kelet-európai nemzeti mozgalmak sikere, párosulva az ír függetlenségi törekvések 1919 utáni kulminálásával, a nyugat-európai nemzetiségi mozgalmak újjáéledését váltotta ki (walesi, skót, elzászi, korzikai, szárd, breton és gallego nacionalizmus), a már korábban megerősödöttet pedig magasabb fejlődési fokra segítette (katalán, baszk, flamand mozgalom). E törekvések mindegyike hasznosította a kelet-európai pánnacionalizmusok (pl. pánszlávizmus) tapasztalatait, egészen némely szervezeti forma átvételéig (pl. a cseh Sokol mintájára alakított ifjúsági tornaegyletek).

A másik új és közös vonás a hírközlés egyre növekvő szerepe lett, amikor is segítette a rokon mozgalmak közötti analógiák és párhuzamok felismerésében, a sikeres stratégiák és módszerek átvételében, de a "nemzetközi szintéren" való jelenlét növekvő lehetőségeiben is.

A két világháború közötti korszak harmadik közös vonása e téren az internacionalizmus volt: az internacionalista gondolkodás és szemléletmód nemcsak a szocialista munkásmozgalomra és a Kominternre volt jellemző (noha az előbbiből származott), hanem alkalmazták a jobboldali (fasiszta és náci) mozgalmak is, a kis nemzetek és kisebbségek eszmetára sem maradt tőle érintetlen (a nemzetközi jogra, a kollektív jogokra, a nemzetközi garanciákra stb. vonatkozó utalásokban és igényekben).

A békerendszer születése táján a wilsonizmus kínált pacifista, humanista és demokratikus megoldást a nemzeti problémákra, ám a wilsoni elvek gyakorlati alkalmazásának módja soha sem tisztázódott. Wilson eszméinek nagy érdeme, hogy a közvéleményt és a kormányokat a Népszövetség megalapításának híveivé tette. A Népszövetség kisebbségvédelmi rendszere pedig hiányosan és következetlenül ugyan, de megteremtette a kisebbségi problémák kezelésének nemzetközi kereteit.

A rendszer alapját az utódállamokkal aláírt kisebbségi szerződésekben vetették meg a szövetségesek. E szerződések létrejöttében meghatározó szerepet játszottak az európai és amerikai zsidó és cionista szervezetek. Az első ilyen, a faji, nyelvi és vallási kisebbségek védelmét szabályozó szerződést Lengyelországgal írták alá, a többi 8 ennek mitáját követte (Csehszlovákia, Románia, Jugoszlávia, Görög- és Finnország, balti államok). Ezek lényeges rendelkezéseit a vesztes államokkal kötött békeszerződésekbe is belefoglalták. A Népszövetség az így rögzített jogok és rendelkezések sérelmének esetére fellebezési procedúrát szabott meg, amelynek végén az ügy a Tanács elé került, jóllehet a jogorvoslat vagy szankció lehetősége nélkül.

A procedúrát számtalan bíráló érte, javítani mégsem sikerült rajta. Kudarcot vallott egy mindenkire kötelező általános kisebbségi konvenció megalkotásának kísérlete is (1925). A Népszövetség Tanácsához benyújtott petíciók száma mintegy 950 volt, a legtöbb lengyelországi (137), romániai (81), jugoszláviai (47), görögországi (44) és csehszlovákiai (37) kisebbségektől érkezett. A legkitartóbb fellebbezők az "erős" német és magyar kisebbségek voltak, amelyek "alávetett" helyzetbe kerültek más népekkel szemben.

A kisebbségek jogaival több nemzetközi szervezet is foglalkozott, igyekezve a kérdésre irányítani a közvélemény figyelmét (Interparlamentáris Unió, Association Internationale pour les Études du Droit des Minorités, International Federation of League of Nations Societies). Az egyik legjelentősebb szervezet az európai Nemzetiségek Kongresszusa (Der Europäische Nationalitätenkongress, 1925-1938) volt, amelyben a német kisebbségek törekvései domináltak.

A Kongresszus és a német kormány kezdetben a területi autonómia (önkormányzat) gondolatával szemben az ausztromarxisták klasszikus elképzeléseit támogatta a személyi és kulturális autonómia, valamint az állam iránti lojalitás együttes érvényesüléséről. A Kongresszus tevékenységében (1933-ig) mégis két másfajta irányzat alakult ki a nemzetiségi politika felfogásában.

A liberális irányzatot a balti németiség képviselői (Paul Schieman, Ewald Amende) félmjelzték, akik modellként fogadták el az Észtországban törvénybe iktatott kulturális autonómiát, amely a kisebbségek oktatási és művelődési öngazgatását szavatolta (1925). Ebben a wilsoni elvekkel is rokon modellben látták a kisebbségi kérdés rendezésének olyan személyi elvű, törvényes és demokratikus útját, amely kiküszöbölheti a területi vitákat és igényeket, s ezáltal a nem demokratikus, autoritárius modellek érvényesülését. Az etnikumokat államok feletti népközösségként (überstaatliche Volksgemeinschaft) írja le Schieman, míg az államot nem-nemzeti, anacionális államként képzeli el (anationale Staat).

A Werner Hassalblatt képviselte konzervatív irányzat a népiség s a néplélek (Volkstum, Volksgeist) fogalmából kiindulva elvetette a nemzeti kisebbség fogalmának elismerését, s a népcsoportok (Volksgruppen) létezéséből nemzetállami és területi konzekvenciákat vont le.

A náci hatalomátvételt követően a Kongresszus ez utóbbi irányzat, illetve a hivatalos német revizionizmus jegyében működött (fórumának a Nation und Staat c. kisebbségismereti folyóirat tekinthető), s modellként egyre inkább a követeléseikben radikalizálódó szudétanémetek igényeit fogadta el.

Az 1933-ban bécsi emigrációba kényszerült Paul Schieman művei ma is termékenyítően hathatnak, így pl. a kulturális autonómia (Selbstverwaltung) általa kidolgozott fogalma, a nemzeti és az állami keretek összebékíthető voltát kifejező, kompatibilis alapfogalmak: a Kulturgemeinschaft és a Staatsgemeinschaft.

A korszak végén teljessé vált a kisebbségi törekvések nemzetközi méretű összehangolásának kudarca. Ennek okai között a fasiszta ideológiák - mindegyik nemzetiségi mozgalomban érzékelhető - hatásán kívül meg kell említeni a kisebbségi nacionalisták befelé fordulását és mások problémái iránti érzéketlenségét, a Népszövetséggel szembeni állandó elégedetlenséget (a legtöbb kisebbség csak

minimális és átmeneti megoldásnak tekintette a genfi kisebbségvédelmi modellt), s végül a szovjet mintájú föderáció ugyancsak nem demokratikus modelljének befolyását legalábbis az alternatívák egyikeként.

Az említett tényezők együttese erősen korlátozta a kisebbségi igények közös fellépés útján történő érvényesítésének esélyeit. A Kongresszus eredeti céljai és kezdeti korszakának elméleti eredményei utópiának bizonyultak, ám a nacionalizmus történetének mindmáig izgalmas fejezetét képezik.

Seixas, Xosé M. Núñez: Some International Aspects of Problems of Nationalities in Interwar Europe (1919-1939). – Europa Ethnica, 50. vol. 1993. 1-2. no. 1-23. p.

Ba.K.

Gondolatok a "történelem újjáéledéséhez"

1989. december 6-án a Frankfurter Allgemeine Zeitung jegyzetét közzétette a neves francia szociológustól, P. Bourdieu-tól ezzel a sokatmondó címmel: Keleten újjáéled a történelem. (Ez a "szlogén" a következő évben címadóvá vált egy esszékötetben, mely a közép- és kelet-európai forradalmakkal foglalkozott.)

Bourdieu azt a reményét fejezte ki, hogy e változások "felszabadítóan" fognak hatni az egész emberiségre, új lökést adva a posztmodern fejlődésnek. Az általa várt fejlődési trend középpontjában a szabadság és az emberi méltóság elismerése állt. (E. Ionsco a kommunizmust már 1976-ban a "jelenkor legnagyobb kudarcának és legnagyobb tragédiájának" nevezte.)

Bourdieu tézisével lényegében fordítottat állít szembe F. Fukuyama amerikai történetfilozófus. Hamar híressé vált könyvének címe: A történelem vége. Hol tartunk mi? Fukuyama szerint a liberális demokrácia politikai megvalósulásával elérkezünk az ideológiai evolúció végpontjához, egyben: a történelem végéhez.

E filozófiai magasságokba emelkedő különböző reflexiók nem teljesen alkalmasak a sokszínű valóság és ellentmondásos átalakulás jellemzésére. J. Rupnik például a következő című tanulmányban boncolta Bourdieu írását: A kommunizmus vége és a nacionalizmus újjáéledése (Transit, 1990. 1. szám). És ez az igazi kérdés: vajon a történelmi játszótér újjáéledése - főként a Balkánon - nem a korábbi mély nemzeti ellentéteket fogja - e újra jelenteni? A nemzeti identitás és az államiság alakulása milyen konfliktusforrásokat hoz majd a felszínre, hiszen a nemzet és államiság kialakulása a balkáni térségben még korántsem lezárult folyamat.

E. Hösch a Balkán országainak történetéről 1988-ban megjelent könyvében (Geschichte der Balkanländer. Von der Frühzeit bis zur Gegenwart) megállapítja, hogy a 19. században kezdődő nemzeti újjászületési mozgalmak esetében viszonylag kis lélekszámú, paraszti többségű, alacsony mobilitású társadalmakról van szó. A nemzeti sajátosságok keresése számos esetben romantikusan kiszínezett "történetírás"-hoz vezetett. Például a bolgár újjászületést alapjaiban befolyásolta az Athosz-hegyi szerzetes, Paiszij 1762-ben (kéziratban) elkészült munkája a bolgár-szláv történelemről, cárjairól, hőseiről (a könyv sokáig ilyen kéziratban terjedt, s csak 1844-ben jelenhetett meg nyomtatásban). A román újjászületési gondolat érdekes módon nem a román fejedelemségekben, hanem az ú.n. Erdélyi Iskolának köszönhetően formálódott ki. A Rómában (is)

tanuló görögkatolikus teológiai hallgatók kezdtek a dák-római-román kontinuitáson gondolkodni. A múltépítésnek az adott korban egyben nagy politikai jelentősége is volt: így akartak a betelepült és kevesebb joggal rendelkező népcsoportok teljes jogúakká válni, azonos módon az elismert nemzetekkel. Nem véletlenül vett részt a dáko-román elméletet kidolgozó Micu-Klein (erről szóló munkájai *Brevis historica notitia originis et progressus nationis Daco-Romanae*, 1778) a II. Lipót császárnak felterjesztett 1791. évi *Supplex Libellus Valachorum* megalkotásában is.

Sajátos tünet, hogy a délszláv történetírás kiválósága, J. Rajić (1726-1801) sem a hagyományos szerb vidékről, hanem a dél-magyarországi szerbségből származott. D. Obradović (1742-1811), aki nyelvkutatásával vált nagyhatású ébresztővé, szintén az Athosz-hegyi szerzetesek között élt.

Az albánok esetében egy 1879-ben franciául kiadott könyv foglalta össze az "igazságot" Albániáról és az albánokról (Vasa Pashko műve), majd húsz évvel később Sami Frasheris adta ki sokat mondó című művét (Albánia: ami volt, ami jelenleg és amivé lenni fog).

A mítoszokkal és legendákkal teletűzdelt, mozgósító célzatú írások a közoktatás révén széles ismertségre tettek szert, s hozzájárultak a következő korszakok politikai alakulásához. A többnyire a 19. század végén vagy a 20. század elején elnyert - több esetben korlátozott - függetlenség felerősítette az államiság fejlődését, ám az eredmények a korábbi példaképek és tervzetek szemszögéből eléggé siralmasak voltak. A közép-európai Habsburg-monarchia és ehhez kapcsolódóan Magyarország szétverése az első világháborút követően új lehetőségeket biztosított a szomszédos nemzeteknek (most már jelentős mértékben a magyar lakosság rovására).

Az 1878-as berlini békeszerződéssel megerősített függetlenségű Románia alig fél évszázaddal később már 30 százalékban más etnikumú lakossággal rendelkezhetett (Erdély, Észak-Bukovina, Dél-Dobruzsza stb.). Nem véletlenül máig komoly nemzetiségi gondok vannak, főként a magyar és az egyre fogyó német állampolgárok életkörülményei tekintetében.

A véglegesen csak 1908-ban elismert függetlenségű Bulgária bizonyos érdekei ütköznek Romániával és Görögországgal. Többszörri háborúk után ezek a konfliktusok máig sem tekinthetők véglegesen rendezettnek.

Albánia volt az a balkáni állam, mely legutoljára, csak 1913-ban nyerte el nemzetközi jogi szinten is függetlenségét. A különböző időszakokban megvalósult telepítések és elvándorlások következtében számottevő albánság él az ország határain kívül: a mai koszovói robbanásveszélyes helyzet megoldását pedig igazán csak a csodától lehet remélni.

A jugoszláv állam létrejöttét hosszabb történelmi távon elősegítette, hogy Montenegró mindig csak névlegesen volt török uralom alatt, s ez a terület lehetett a kikristályosodási pontja a három nagy többnemzetiségű impérium (Török Birodalom, Habsburg-monarchia, Oroszország) szinte párhuzamos meggyengülése után a leendő délszláv államnak.

A történelem fintora következtében majd mindegyik új "nemzeti" állam, mely a soknemzetiségű birodalmak romjain jött létre, kicsiben megismétli a korábbi hely-

zetet: szinte mindenütt vannak nemzetiségek, melyeket jól el lehet nyomni, s ezen felül a délszláv képletben benne volt a külső okokból történő összeállítás után a majdani szétválásnak az esélye is.

A mostani balkáni nemzeti kommunista ideológusok és politikusok a történelmet változatlanul eszközként-fegyverként hasznosítják, úgy formálva azt, ahogy mai érdekeiknek legjobban megfelel (persze egy Ceauşescut felülmúlni e vonatkozásban nem könnyű).

Sterbling, Anton: Überlegungen zum "Wiederwachen der Geschichte". – Südosteuropa, 42. Jg. 1993. 3-4.H. 219-243. p.

S.P.

Nacionalizmus és Internacionalizmus között: Jászi Oszkár útja a dunai föderalizmushoz, 1905-1918

Az emberi civilizáció kezdete óta az állam jelenti az emberi lét legnagyobb szervezeti egységét. A 18. századig teljesen általános és elfogadott volt, hogy egy adott állam határain belül különböző etnikai csoportokhoz, sőt fajokhoz tartozó egyének éltek. A 18. és a 19. századokban azonban kialakulnak és megerősödnek a nemzeti államok, amelyek már csak egyetlen nemzetiséghez tartozó egyének közösségét testesítik meg. Ez az államtípus és a reá támaszkodó politika az első világháború idején tovább erősödik, és terjed nem csak Európában, de Ázsiában és az Újvilágban is: habár az első világháború kirobbanásában egyrészt a nemzetállamok érdekellentétei döntő szerepet játszottak, másrészt az állammá még nem szerveződött nemzetek függetlenségi törekvései, a háborút követő békeszerződések mégsem teremtettek "tisztá" nemzetállamokat, amelyeket kizárólagosan csak egyetlen nemzet alkotott volna. Különösen jellemző ez az Osztrák-Magyar Monarchia feldarabolása következtében kialakult utódállamokra.

Rá kell mutatni arra is, hogy az első világháború előtt és alatt jelentős ellenzéke volt a nemzetállamnak, és ez az ellenzék két fő csoportból keletkezett. A jobboldali ellenzék a nagy dinasztikus birodalom hagyományát ápolta, ám táborá egyre jobban apadt. A baloldali ellenzék pedig a marxista internacionalizmusból indult ki, azonban ez az úgynevezett Zemmerwald Baloldal kivételével (akik részben V.I. Lenin inspirációja alatt működtek) a háború elején mégis vállalta a szülőföldhöz fűződő lojalitást.

A nemzetállam hívei és a velük szemben álló internacionálisták azonban nem polarizálták százszázalékosan a politikai életet. Volt ugyanis egy kisszámú csoport, amely alternatív megoldást kívánt szolgáltatni a két, általuk végletesnek, szélsőségesnek ítélt irányzat között. Ennek a harmadikutas csoportnak a Habsburg-birodalom vonatkozásában a legjelentősebb képviselője a magyar Jászi Oszkár (1875-1957) volt.

Az észak-amerikai tudomány és politológia Jászit elsősorban a legklasszikusabbnak tekintett műve, a *The Dissolution of the Habsburg Monarchy (A Habsburg-monarchia felbomlása Chicago, 1929.)*, alapján tartja számon. Magyar honfitársai azonban elsősorban az 1918-ban publikált dunai konföderációs terve szempontjára

ból tekintik jelentősnek. Ezt a tervezetet Jászi továbbfejlesztette és több verzióját is kiadta, ám ez utóbbiak a kilencvenes évekig szinte hozzáférhetetlenek maradtak a magyar kutatók számára. Jászi egyébként már 1905-től foglalkozott nemzetiségi problémákkal; az első világháború befejezését követően a Károlyi Mihály vezetésével alakult új kormányban ezért kapta meg a nemzeti ügyek miniszteri tárcáját. Föderációs elképzeléseinek fő modelljéül a svájci kantonok szövetsége szolgált, miközben a leghatározottabban ellenezte azt, hogy az Osztrák-Magyar Monarchia romjain létrehozzanak egy sor kisebb nemzetállamot, amelyeket ő "Klein Staaterel" néven definiált. Jászinak ez a koncepciója nemcsak a magyar politikusok többségének az álláspontjával volt teljesen ellentétes, de szemben állt a környező népek törekvéseivel is: az akkori cseh államférfiak jó alkalmat láttak a világháború befejezésében régóta áhított függetlenségük megszerzéséhez, a déli szláv népek politikusai egy jugoszláv szövetségben kívántak elkülönülni, a román politikusok pedig egy hatalmas, megnövelt területű "Nagy Románia" létrehozását tervezték. Mindezek a törekvések elég érthetőek, ha figyelembe vesszük, hogy pl. a szlovákoknak még sohasem sikerült önálló államot alapítaniuk, a románok pedig még nem voltak képesek egyetlen állam határain belül egyesíteni a különböző területeken élő, de azonos nyelven beszélő társaikat.

A magyaroknak viszont a Trianon előtti Magyarország területén sikerült egyesíteni az összes magyar népcsoportot (a moldvai csángók kis csoportjának kivételével). Ráadásul az 1867. évi kiegyezés óta gyakorlatilag teljesen függetlenül irányíthaták belügyeiket is. Érthető tehát, hogy Jászi konföderációs tervei mind Magyarországon, mind pedig a környező országokban elutasításra találtak.

Jászi sajátos, mondhatni egyéni koncepciójának a kialakulásában minden valószínűség szerint nagy szerepet játszhattak gyermek- és ifjúkorának élményei is. A jelenleg Romániához tartozó Nagykárolyban született, ahol magyarok, németek, románok és zsidók igen jól kijöttek egymással. Zsidó származású orvos édesapja, aki áttért a református hitre, gyakran elvitte orvosi körútjaira, és ezek során a gyermek Jászi betekintést nyerhetett a különböző nemzetiségek életébe. Ezeket a gyermekkori tapasztalatokat később tudatosan, tudományos módszerekkel igyekezett továbbfejleszteni: áttanulmányozta pl. az 1948-49. évi forradalom és szabadságharc nemzetiségi intézkedéseit, foglalkozott egyes osztrák szocialisták (Otto Bauer, Karl Renner) nemzetiségi nézeteivel, ezenkívül sorra látogatta az akkori Magyarország területén élő nemzeti és etnikai kisebbségek vezetőit. Ilyen előtanulmányok alapján írta meg első műveit: A nemzetiségi politikánk iránya, (1908) és A nemzetiségi kérdés és Magyarország jövője (1911) c. tanulmányokat, valamint A nemzeti államok kialakulása és a nemzetiségi kérdés (1912) c. könyvét.

1914-ben jelent meg a XIX. század nagy magyar liberális államférfijának, báró Eötvös Józsefnek az elméleti írásait elemző tanulmánya. Eötvösnek kivételes érdemei voltak a magyar társadalomnak a feudalizmusból a kapitalizmus felé történő elmozdításában. Ugyanakkor ennek a folyamatnak a tanulmányozása során Eötvös komoly veszélyt látott arra nézve, hogy a többséget alkotó nemzet akadályozhatja, sőt el is nyomhatja az etnikai kisebbségek jogait, törekvéseit. A fenti összefüggésben tehát a társadalmi egyenlőség az egyéni szabadságjogok

érvényesülésének ellenében is hathatott, illetve a nacionalizmus kárára lehetett a szabadságjogok teljeskörű érvényesülésének. Ebből az is következik, hogy amennyiben egy nemzeti kisebbség számára lehetetlennek látszik jogait, szükségleteit egy adott állam keretei között kielégíteni, akkor - mihelyst erre mód adódik - az őt korlátozó állam lerombolására, illetve az abból való kilépésre törekszik.

Az első világháború kitörése komoly testi-lelki megrázkódtatást jelentett Jászinak, hónapokig visszavonultan élt, lemondott minden nyilvános szereplést. 1915-re azután magáévá tette Friedrich Naumann elképzeléseit, melyek szerint Németország és a Monarchia között teljes vám- és politikai unió fog létrejönni. Jászi azt remélte, hogy a háború utáni Közép-Európa teljes mértékben a német liberális és demokrata körök befolyása alá kerül, és így ellensúlyozni tudja a keleti reakciós cári önkényuralmat. A történelem kellő mértékben cáfolta meg e feltevését: egyrészt Németországban a jobboldali antidemokratikus katonai körök mindinkább vezető szerephez jutottak, másrészt Oroszországban 1917-ben kitört a forradalom.

Visszaérkezve Jászi Oszkár 1918-as szerepléséhez: nem az ő hibája volt, hogy rövid minisztersége alatt nem tudta elképzeléseit megvalósítani. És az sem az ő szellemi befolyásának tulajdonítható, hogy a trianoni békeszerződésben oly nagy mértékben csonkították meg Magyarországot, habár ezzel elég sok honfitársa vádolta meg. Egyszerűen sem az érdekelt államok, sem pedig a döntéseket hozó nagyhatalmak nem tartották kívánatosnak a dunai konföderáció megvalósítását.

Dreiszigler, N.F.: Between nationalism and internationalism: Oscar Jászi's path to Danubian federalism, 1905-1918. – Canadian Review of Studies in Nationalism, 19. vol. 1992. 1-2. no. 19-29. p.

S.Gy.

A summásság kialakulásának okai és fejlődése a rábamenti szlovének körében Magyarországon

A mezőgazdasági idénymunka és az idénymunkások (summások) a 19. században tűntek fel Magyarországon, de igazán elterjedt csak a 80-as, 90-es években váltak. Az ekkor beállt nagy változások (pl. a mezőgazdasági termékszerkezet átalakulása) meggyorsították a folyamatot, és általánossá tették az idénymunkát. A magyar mezőgazdaságban ekkor kezdődött az ipari növények nagybani termesztése, az intenzív állattenyésztés és tejgazdálkodás, valamint - az iméntiek folyamányaként - a nagymérvű takarmánytermesztés. Mindez bizonyos időszakokban több munkáskezet igényelt, mint amennyi helyben rendelkezésre állt. A továbbélő feudális hagyományok miatt azonban a parasztság még nagymértékben földhöz kötött volt. A múlt század utolsó évtizedeiben bekövetkezett népességnövekedés, fokozódó elszegényedés és mezőgazdasági gépesítés miatt kialakuló munkanélküliség volt az a tényező, amely - nagy feszültségek árán - segített végleg felszámolni a feudális maradványokat és mobilizálni a falusi lakosságot. A nagy mezőgazdasági munkák idején emberek tömegei kényszerültek rá, hogy vándorútra keljenek, és otthonuktól távol néhány hét, esetleg hónap alatt keressék meg a családnak a szűkös megélhetésre valót.

A Rába mentén élő szlovéneket is erre kárhoztatta a művelésre alkalmatlan, silány föld, a népes család és a magyar örököségi jog (amely szerint minden gyermek egyenlő arányban részesedik a szülői örökségből) folytán egyre aprózódó kisparaszti birtokok miatt. A munkaadó egy embert (a bandagazdát) bízott meg a summások toborzásával. Általában az egy faluból valók alkottak egy csoportot, s a magyarok és más nemzetiségűek is elkülönültek egymástól. A különbség a fizetségben is megmutatkozott, a szlovén munkásokat gyengébben bérelték, mint magyar társaikat. A munkaadó által biztosított szálláson a higiéniés körülmények rendszerint igen rosszak voltak, gyakran fordultak elő megbetegedések és összezártaságból adódó pszichés elváltozások.

A szlovén summások leggyakrabban a környező megyék (Somogy, Zala, Veszprém) nagybirtokaira jártak, a két világháború között ez a kör kibővült Baranya, Fejér, Győr-Sopron, Pest és Vas megyével. A 30-as években néhányan közülük Ausztriában és Németországban is vállaltak munkát. A 60-as években újabb munkalehetőségek adódtak a nagy állami gazdaságokban pl. a Lajta-Hansági Állami Gazdaságban.

A summásság, s vele együtt más vidékek, a többségi nép életének megismerése hatott a szlovének gondolkodásmódjára, életvitelére. Fokozatosan sokmindent átvettek az idénymunkájuk során megismert környezettől. Ez a folyamat általában pozitív volt, legkivált azok esetében, akiknek identitástudata elég fejlett volt ahhoz, hogy ne asszimilálódjanak.

Munda Himők, Katarina: Vzorki in razvoj poljedelskega zaposlovanja med porabskimi Slovenci na Madžarskem. – Razprave in gradivo, 26-27. 1992. 238-249. p.

Gy.M.

Radikális jobboldali mozgalmak és pártok Romániában 1918 és 1941 között

A történész szerző a második világháborús kutatási központ munkatársa, bevezetőjében a jobboldali radikalizmust azzal jellemzi, hogy az a jelen elutasítása egy mítizált múlt nevében. Románia jó talaj volt erre, bár kevésbé, mint Olaszország, Magyarország vagy Németország.

Az eseménytörténetet a szerző az 1918. december 1-i gyulafehérvári határozattal kezdi, amely kimondta Erdély csatlakozását Romániához. Aztán Bukovinát és Besszarábiát is sikerült megszerezni, s ezzel gyakorlatilag minden román egy államban egyesült. Az állam területe 130 ezer km²-ről 295 ezer km²-re nő, a lakosság több mint kétszeresére. A románok számaránya 1930-ban 71,9 százalékos volt, tehát majdnem 30 százalék jutott a kisebbségekre. Ezen belül a magyarok 7,8 a németek pedig 4 %-kal szerepeltek. A magyar kisebbség különösen sok gondot okozott, nem kevésbé a gazdasági életben jelentős pozíciókat elfoglaló zsidóság. A román középosztály ennek a helyét szeretne volna elfoglalni.

1918 után a földreform révén a konzervatívok eltűntek a politikai életből, maradtak a liberálisok, az erdélyi nemzeti párt, amely 1926-ban fuzionált Averescu parasztpártjával. A szociáldemokraták falun nem tudtak híveket szerezni, a kommunista párt be volt tiltva. A román nacionalizmus, amely a dáko-román eredetre

és a latin jellegre volt büszke, széles körökben hódított. Városellenes és populistá volt. Előzményei között 1918 előtt ott találjuk Costantin Stere mozgalmát, a Junimea (Ifjúság) nevű konzervatív értelmiségi csoportot, és Alecsandru C. Cuza követőit, akik a történész Nicolae Iorgával kooperáltak. Ezek a mozgalmak eltérő mértékben, de mind antiszemiták voltak. Cuza és Iorga közös lapot adott ki, de 1914 előtt szakítottak egymással. Averescu tábornok, az 1907-es parasztfelkelés leverője, Népi Ligát hozott létre. Az 1920 májusi választásokon többséget is kapott, de hamarosan kénytelen volt lemondani a kormányzásról.

Cuza 1923-ban keresztény Nemzetvédelmi Ligát hozott létre, ennek titkára lett az ukrán származású Corneliu Zelea Codreanu (eredeti nevén Zelinski). 1898-ban született, katonai középiskolába járt, a iași egyetemen tanult. 1920-ban nemzeti keresztény szocialista mozgalmat alapított, csekély sikerrel. Cuza Ligájában azonban egyre nagyobb szerepet játszott. Börtönbe csukták, ott Szt. Mihály arkangyal jelent meg neki egy látomásban. 1927-ben ezért hozta létre Mihály arkangyal légióját, titkzatos éjjeli beavatási szertartásokkal. A mozgalom ideológusa Ion Motza volt, egy erdélyi pópa fia. 7-13 fős "fészek"-ben szervezték meg híveiket. A parasztek körében hatásuk volt, különösen a földnélküliek meg a munkanélküliek körében. Anyagiilag az arisztokraták támogatták őket. 1930-ban Vasgárda néven szerveződtek újjá. (1941 januárjában a 252 elfogott vezető közül 60 diák volt, 30 munkás, 29 jogász, 22 hivatalnok, 13 kiskereskedő, 13 tanító és tanár stb.)

II. Károly 1930-ban tért haza külföldről és lépett a trónra (1927 és 1930 között kiskorú fia, Mihály helyett régensek uralkodtak). Ez éppen a súlyos kihatású gazdasági válság ideje. A Vasgárdát többször feloszlatták, de más-más néven mindig újjáalakult. Ezzel párhuzamosan mások is hoztak létre jobboldali mozgalmakat, így 1935-ben a nemzeti parasztpártból kizárt egykori erdélyi politikus, Alecsandru Vaida-Voevod Román Front néven szervezkedett, Cuza pedig Nemzeti Keresztény Pártot alapított, amely a szervezetében és rítusaiban a Vasgárdát utánozta. Vaida, Cuza és a szintén erdélyi Octavian Goga később szövetséget kötött.

A Vasgárda létszáma eközben egyre nőtt: 1937 végén már 200 ezer volt a tagok száma. 1936-ban halálbrigádokat hoztak létre az ellenségeik elleni terror érdekében. Jelentős német támogatásban részesültek. 1937 decemberében a választások előtt Corneliu Maniu nemzeti parasztpárti vezető (szintén 1918 előtti erdélyi politikus) paktumot kötött Codreauval. Károly 1938 februárjában válaszként feloszlatta az összes politikai pártot, és bevezette a királyi diktatúrát. Codreanun tíz évi börtönre ítélték, s ott szökési kísérlet címén meggyilkolták. A király később egy pártot mégis engedélyezett, a Nemzeti Újjászületés Frontját. A gyakorlatilag tovább működő Vasgárda vezetője Horia Sima lett. Noha a vasgárdisták meggyilkolták Calinescu belügyminisztert, Károly 1940 nyarán ennek ellenére is kibékült Simával. A külpolitikai változások (Besszarábia elfoglalása a Szovjetunió által, Észak-Erdély és Dél-Dobruzsza elcsatolása) miatt azonban kénytelen volt fia, Mihály számára átengedni a trónt. Az ifjú uralkodó Ion Antonescu tábornokot nevezte ki miniszterelnökké, s odaftélte neki a conducator (vezér) címet. Sima miniszterelnökhelyettes lett. Az ország nemzeti legionárius állammá alakult át. Sima személye körül nagy kultusz keletkezett.

1941 januárjában a Vaszgárda fegyveres felkelést robbantott ki az angolbarátsággal vádolt Antonescu ellen. Ezt a hadsereg leverte, Sima Németországba menekült, ahol minden esetre készen tartották. Antonescu katonai diktatúrát vezetett be, a legionárius államot megszüntették. 1944. augusztus 23-án Mihály király lemondatta és börtönbe zárta Antonescut. Sima a háború végétével Latin-Amerikában talált menedéket.

Colignon, Alain: Les droites radicales en Roumanie 1918-1941. = Transitions, 1993. 1. no. 145-174. p

N.E.

Módszertani kérdések

Lázadó kisebbségek: közösségi konfliktusok elemzése világviszonylatban (1945-1989)

A közösséget képező csoportok, tehát azok a közös kulturális vagy vallási identitással rendelkező népcsoportok, amelyeknek nincs elismert államuk vagy intézményesített politikai státuszuk, századunk politikai történelmének fontos alkotói. E közösségek megnövekedett igényei és kedvezőbbé vált erőviszonyai több ízben kényszerítették ki a térképek átrajzolását, így 1918 után Közép-Európában és a Közel-Keleten, valamint a II. világháborút követő három évtizedben a dekolonizálás során. Eközben némely népcsoportok államisághoz jutottak, míg másoktól megtagadták ugyanezt. Mind az új, mind a régebben fennálló államokban konfliktusokra került sor a nemzeti kisebbségeknek, az etnikai csoportoknak, illetve bizonyos vallásfelekezeteknek az államba történő inkorporálásával összefüggésben.

A közösségi jogok és konfliktusok vizsgálata többnyire egy-egy, legfőjebb néhány konkrét eset elemzésére terjedt ki. Ugyan így is ismeret halmozódott fel, ám kevés általánosítás született a konfliktusok okaira és belső dinamikájára nézve. Ted Robert Gurr professzor (Maryland Egyetem) tanulmánya úttörő kísérletre vállalkozik, amikor az empirikus konfliktusvizsgálat kialakult módszereit alkalmazza a közösségi konfliktusok alanyaira, a politikailag mozgósított népcsoportokra. Az eddigi nemzetközi összehasonlítások mindig államokat vetettek össze egymással, itt azonban a vizsgálódás tárgyát maguk a kisebbségi közösségek, illetve helyzetük és politikai akcióik képezik.

A tanulmány egy átfogó elméleti modell kidolgozását célozza, amelynek elemei volnának mindazok a feltételek, amelyek fennállása esetén a közösségek politikai akciókra mozgósíthatók érdekeik kinyilvánítása és védelme végett. Ez az oka annak, hogy a tanulmány nagy teret szentel a kategorizálási és módszertani szempontok tárgyalásának. Szerzőnk ezt követően a felvázolt modellt és eljárásokat a 80-as években lezajlott kisebbségi tiltakozásokra és lázadásokra próbálja alkalmazni (1989 közép-európai eseményeit nem beleértve).

A konfliktusok (tiltakozások és lázadások) szerepe igen nagy a közösségi identitások definiálásában és megszilárdításában. A külső kihívás kiemeli az iden-

títás fontosságát, míg az intergrációnak kedvező körülmények elhalványítják azt. Az intézményes formát nyerő identitások stabilizálódnak, a tagadott vagy tiltott identitás politikai mozgósító erővé válik, az ignorált, közömbösséggel találkozó identitás gyengül, ám fenyegetés esetén újraéledhet, újraéleszthető.

A szerző 227 olyan közösséget vizsgált, amely 1945 és 1989 között aktív politikai szerephez jutott vagy politikailag fontossá vált, és létszáma legalább 100 ezer vagy az illető ország lakosságának legalább 1%-a (csak az 1 milliónál népesebb államokat vette figyelembe). Felsorolásuk a tanulmány függelékében olvasható, s bizonyos hiányosságokra is felfigyeltet: csak Közép-Európát tekintve pl. kimaradt a jugoszláviai (szerbiai) és a szovjetunióbeli (ukrajnai) magyar közösség. Ez pedig vagy a nyilvántartás vagy az alkalmazott kritérium (politikai aktivitás vagy fontosság) nem kívánatos rugalmasságára utal.

A kisebbségi közösségeket Gurr öt kategóriába sorolta, ám egy-egy csoport több típus jellemzőit is hordozhatja, s ezért a kategóriák helyenként fedhetik egymást (a vizsgált csoportok kb. harmada tartozik két vagy több típusba). Az öt kategória:

1. Osztályetnikumok (ethnoclasses). Ide 43 olyan kisebbségi etnikum tartozik, amely kaszthoz hasonló gazdasági és társadalmi szerepet tölt be, többnyire behurcolt vagy bevándorolt népesség utódeként (pl. a feketék Amerikában a maghrebi arabok Franciaországban, a koreaiak Japánban). Az efféle csoportok a felső rétegekben is helyet kaphatnak (fehérek Afrikában, kínaiak Délkelet-Ázsiában). Osztályetnikumot képeznek az európai cigányok is.

2. Nemzetetnikumok (ethnonationalists). Itt 81 olyan aránylag népes és koncentrált települtségű csoport található, amely korábban már elért egyfajta autonómiát, és jogállásának javítására törekszik: ezek a magyar fogalmak szerinti nemzeti kisebbségek (tamilok, 1993-ig az eritreaiak, quebeciek stb.). Csak egy részük szeparatista, többnyire nagyobb fokú regionális autonómiát kívánnak.

3. Az őshonos népek (indigenous peoples) 82 tagból álló csoportja, amely egyfajta csoportautonómiát kíván (amerikai indiánok, ausztráliai őslakók, borneói dajakok stb.), s abban különbözik az előző kategória tagjaitól, hogy többségük más civilizációs fokon él, vadászó-gyűjtögető életmódot folytat, s politikai szerveződésük és összetartozás-tudatuk csak újabban alakult ki. 25 fejlettebb csoportjuk (pl. kurdok, tibetiek, nagák, miszkitók) a nemzetetnikumok közt is helyet kapott.

4. Rivális közösségek (communal contenders) jelenléte számos afrikai államra (Nigéria, Kamerun, Zaire, Dél-Afrika stb.) jellemző, de pl. Libanonban, Malaysiában vagy Pakisztánban is rivális etnokulturális közösségek küzdelméből, alkujából, pillanatnyi erőegyensúlyából ered az államhatalom, amelyen belül a résztvevők minduntalan javítani igyekeznek pozícióikat. A 62 tagú csoport egy része nemzetetnikum is, vagy azzá válhat, ha kiszorul a központi hatalomból, s autonómiamozgalmat vagy lázadást indít el.

5. Militáns szekták (militant sects), ahová 49 vallásfelekezeti kisebbség tartozik. Többségük muzulmán (bosnyákok, palesztinok, iraki siiták, drúzok stb.), de ide sorolandók az észak-ír katolikusok, koptok, szikhek is. E csoportok többsége 11 kivételével más kategóriákban is szerepel (őshonosok, nemzetetnikumok stb.).

A politikai akcióra való közösségi mozgósítás általános modellje azon az elméleti tételen nyugszik, hogy a közösségek tiltakozását és lázadását egyaránt motiválják a csoport státuszán esett mélyreható sérelmek és azok a konkrét helyzet diktálta politikai érdekek, amelyeket a csoport vezetői fogalmazznak meg. A modell ezen tényezők együttes hatását feltételezi, míg korábbi elemzések vagylagosnak, egymással ellentétesnek látták a két alaptényező szerepét. Így vezették be a relatív depriváció (sérlemek) és a csoportmobilizáció (érdekkövetés) fogalmát, illetve a primordialista (tradícióközpontú) és instrumentalista (célközpontú) nézőpontot – mint ellentétpárt – az etnonacionalizmus vizsgálatába.

A kétfajta tényező azonban a tapasztalati anyag szerint kölcsönhatásban áll egymással, hiszen a sérelmek s az általuk fölerősített identitástudatok teremtik meg a mozgósítás feltételeit és szolgáltatják a deklarált igények lényegi tartalmát. Ha a sérelmek intenzitása s az identitástudat egyaránt gyenge, a csoport aligha mozgósítható, ha viszont erős, akkor robbanékony keverék lesz belőlük (kurdok, dél-afrikai feketék), mely – amint enyhül a külső korlátozás – spontán módon is fellángolhat.

Az általános modell három független alaptényező (változó), valamint három külsőleg meghatározott (exogén) változócsoporthoz számszerűsített értékeiből, azok egymáshoz viszonyítása révén épül fel, és belső dinamikája sematikusabban ábrázolható.

A független alapváltozók a következők: a./ közösségi politikai akció, ezen belül megkülönböztethető erőszakmentes tiltakozás, erőszakos tiltakozás és lázadás, b./ politikai mozgósítás (mobilizáció), ezen belül külön a tiltakozásra és a lázadásra történő mozgósítás, végül c./ aktív (értsd: hangoztatott, előtérben álló) sérelmek, amelyek megszüntetése egyúttal a vezetők által megfogalmazott igények, ezen belül szerepelnek politikai, gazdasági, szociális és kulturális jogok, e jogok együttese, s végsőként a politikai autonómia (önigazgatás).

Mindegyik változó (alváltozó) a definiált fokozatokból és a hozzájuk rendelt számértékekből álló skálán értékelhető az egyes közösségekre nézve. Ugyanez érvényes a függő változók három csoportjára, illetve azokon belül az alváltozókra:

1. Prediszpozíciós változók: meghatározzák a hátrányok, a sérelmek forrását és a mozgósítható potenciált. Ide tartozik a./ a sokféle kollektív hátrány (gazdasági és politikai különbségek, gazdasági és politikai diszkrimináció, demográfiai hátrányok egészségügyben és földtulajdonlásban), b./ identitás és kohézió (kulturális különbségek, konfliktus más közösséggel, közösségi koherencia, korábbi elvesztett autonómia, politikai diszkrimináció), c./ a csoport nagysága (abszolút számban, százalékarányban) és településföldrajzi koncentrációja.

2. A politikai akciók nemzetközi kihatása és terjedése: ezek a változók a kisebbségi aktivitás nemzetközi összefüggéseit jelzik és mérik. Két típusuk a./ a politikai akciók kiterjesztése (tiltakozás, illetve lázadás) külföldre, ideértve a határon túli rokon vagy azonos etnikum bevonását is (pl. a több államban élő kurdok esetében), b./ az akciók terjedése mintává válás útján (az őshonos népek hasonló tiltakozó akciói vagy az iszlám csoportok hasonló harci módszerei jó példái ennek).

3. A közösségi akciók állami háttere: ezek a változók a politikai aktivitás kontextusát megszabó feltételeket veszik számba, így a./ a demokrácia intézményes voltát vagy a demokratizálás fokát, b./ az államhatalom erejét és kiterjedését, c./ az intézményrendszer tartósságát és változásainak gyakoriságát.

Az általános modell elemeinek egymáshoz való ok – okozati viszonyát a számított értékekből kialakuló táblázatok sűrítik magukba. Az egyes változókra jellemző összesített értékek globális tendenciákat jeleznek, a régiókról tehát vajmi keveset árulnak el. A táblázatok értelmezéséhez a magyarázó és kommentált szöveg alapos tanulmányozása szükséges.

A tanulmány záró fejezetében a modell eddigi tanulságait s néhány előrejelzését foglalja össze a szerző.

A vizsgálatba bevont 227 politikailag aktív népcsoport 90 országban élt, s a világ népességének 17%-át tette ki az adatfelvétel időpontjában. Az adatok igazolják, hogy a korábban említett feltételezés a sérelmek és a mozgósítás együttes hatásáról, reális. A csoportok vezetői a mozgósítás során erősen hangsúlyozzák a sérelmeket, hogy ilyenformán kötelezzék el híveiket a tiltakozás, illetve a lázadás javasolt stratégiája mellett. Ha ez megtörtént, a konfliktusok önfenntartó, akció – reakció szakaszokból álló dinamikája kezd működni, melyet nehéz megszakítani, főként lázadás esetében. Tanulság tehát, hogy a sérelmek s az azokat tápláló körülmények csak a mozgósítás kezdeti szakaszában lényegesek, ám veszítenek fontosságukból a szervezéshez, a vezetéshez és az állam reagálásához képest, amint a megszervezett politikai akcióorozat elindult.

A politikai háttér vizsgálata igazolta, hogy a közösségi tiltakozás az intézményesült demokráciákra, míg a lázadás a nem demokratikus államokra jellemző. Bonyolultabb a képlet a demokratizálódó államok tekintetében: némelyek kezelni tudták a közösségek konfliktusait (Spanyolország Franco után), ám számos fejlődő ország éppen e konfliktusok hatására csúszott az autokratikus kormányzat felé a 80-as években (Szudán, Libanon). Mindez aláhúzza az elméleti tanulságot, miszerint a megállapodott demokráciák a békés közösségi aktivitást serkentik, míg a demokratizálás folyamata bővülő lehetőségeket kínál mind a tiltakozó, mind a lázadó mozgalmak kibontakozására.

Az államhatalom, főként annak kiterjedése a társadalom és a gazdaság szféráinak ellenőrzése vagy irányítása felé, ugyancsak komplex módon hat a közösségek akcióira. Az eredményekből leszűrhető, hogy az erős államhatalom a lázadás-szal szemben a tiltakozás javára billenti a lehetőség és a kockázat mérlegét. A hatalmát kiterjesztő, autokratikus tendenciákat felmutató államban viszont a lázadás kerül előtérbe, a tiltakozás pedig jelentéktelenné válik. Különösen szembetűnő ez utóbbi folyamat a harmadik világ újkeletű, "államépítő" országaiban, ahol a fokozódó központosítás tartós lázongásokat idézett elő a perifériára szorult közösség körében.

A közösségek konfliktusai, különösen a lázadások, nagyjából egyenletes mértékben sűrűsödnek a legtöbb régióban az 1950-es évek óta. Ez az irányzat minden bizonnyal folytatódik a 90-es évtizedben és azon túl is, mégpedig három általános és számos specifikus ok következtében. Az első ok, hogy a szovjet, jugoszláv,

csehszlovák, etióp államközösségek felbomlása az etnikai törésvonalak mentén egyrészt számos új, elégedetlen kisebbséget hozott létre az utódállamokban, másrészt világszerte arra bátorítja a nemzetetnikumokat, hogy fokozzák az autonómia elnyerése iránti törekvéseiket. Másodsor: a politikai és gazdasági menekültek áradata a harmadik és a második (posztkommunista) világból a szomszédos és első világbeli (fejlett ipari) országok felé újabb kisebbségi közösségeket fog teremteni, amelyek a fogadó ország társadalmától mind etnikumukban, mind kultúrájukban, s gyakran vallásukban is különböznek. A betelepülők máris közösségi konfliktusok sorozatának középpontjába kerültek (Nyugat-Európa, a Perzsa-öböl államai, Dél-Ázsia stb.), és számottevő részük nyilván új, politikailag instabil osztályetnikumok magjává fog válni. A harmadik ok: az Amerika által erősen szorgalmazott demokratizálás világszerte újabb lehetőségeket nyit meg a tiltakozás és lázadás előtt az újonnan pluralizálódó társadalmakban, s a következmények a 80-as években látottakhoz hasonlóak lesznek. Eszerint néhány új demokrácia képes lesz majd kezelni és lecsillapítani a feltörő közösségi követeléseket, ám többségüknek ez nem fog sikerülni, ami pedig elharapózó konfliktusokat, újabb menekülthullámokat, ezáltal még újabb közösségi feszültségeket eredményez a továbbiakban.

A következő évtized lesz a felvázolt közösségi konfliktusmodell próbája. A legnagyobb kihívás: érdemes volna úgy hasznosítani a modell kínálta lehetőségeket, hogy előrejelezhető legyen azon hátrányos helyzetű népcsoportok tiltakozásának és lázadásának mértéke és fokozata, amelyek csak mostanában kezdik megfogalmazni sérelmeiket.

Gurr, Ted Robert: Why Minorities Rebel: A Global Analysis of Communal Mobilization and Conflict since 1945. = International Political Science Review, 14. vol. 2. 1993. no. 161-201. p.

Ba.K.

KI kicsoda Kassától Prágáig?

Az alábbiakban ismertetett életrajgyűjteményből 1 223 élő magyar személyről tudjuk meg, hogy "kicsoda" a tegnapi Csehszlovákiában, azaz "Kassától Prágáig". Az igen pedánsan és fejlett rövidítési technikával megírt életrajzokhoz az adatgyűjtést "nehezítette az a széles körben ismert tény, hogy a II. világháború után a megtorlás éveiben a szlovák sovíniszták lexikonok és évkönyvek alapján állították össze a 'háborús bűnösök', a kitelepítendő, a deportálandók névsorait. Ennek emléke ma is riasztóan hatott, több embert arra indított, hogy elzárkózzék a lexikonban való szerepléstől. Hasonló félelem támadt a pártállam magyar tisztviselőinek körében is, akik a megtorlástól tartva, többségükben nem kívántak szerepelni a lexikonban. Néhány értelmiségi, művész, tudományos kutató, közéleti ember, előmenetelét féltve, nem merete ország-világ előtt megvallani magyarságát". E főokon kívül az emberi fennhézás és rátartiság is késleltette-nehezítette az adatgyűjtést. A szélesen vett magyar közélet reprezentánsainak életrajzai azonban így is teljes mértékben kielégítik a teljességgel szemben támasztott igényeket. Nem

kis teljesítménye ez a felvidéki magyarságnak, amit az anyaországi szerkesztés-kiadás ténye nem csökkent.

A gyűjtemény hagyományteremtésre méltó sajátossága, hogy számos mutatója van: egyik-másik már-már túlzónak tűnik, de aztán kiderül: mi benne a ráció. Íme: 1. Személynevek mutatója, amely bővebb, mint az ugyancsak betűrendben előálló fő rész, minthogy az életrajzokban megbúvó közéleti-tudományos-oktatási-művészeti személyiségek nevét is tartalmazza, s így a kötetben szereplő személyiségek legszélesebb értelemben vett kapcsolatrendszerének kiderítését és értékelését segíti elő. 2. A születési helyek mutatója azért fontos, mert a magyar nemzet "csomósodási pontjaihoz" szolgáltat adalékokat. 3. Születési évek mutatója: belőle pl. bizonyos következtetések vonhatók le azon "évjáratí veszteségekre" vonatkozóan, amelyeket a háború és az áttelepítések miatt kellett a csehszlovákiai magyarságnak elszenvednie. 4. Születésnapok mutatója, amely az év napjai közül mindössze 18-ban nem tud születésnapot regisztrálni. 5. Álnevek, betűjegyek, írói nevek mutatója, amely az azonosításnak kiváló eszköze. 6. A foglalkozások mutatója ugyancsak felettébb érdekes: a magyar közélet reprezentánsainak igen változatos (demokratikus) verbuválódási szociológiáját mutatja be. 7. Intézmények, szervezetek stb. mutatójának indokoltságához sem fér kétség. 8. A szócikkekben található helynevek mutatója a születési helyek mutatójának információit bővíti ki.

Mindezen kívül a gyűjteményt még további hasznos tájékoztatások övezik. A Köszöntjük az olvasót c. bevezetőt követően az 1919 óta bekövetkezett szlovákiai határ- és közigazgatási változásokról olvashatunk adatgazdag beszámolót. (Csak mellékesen: az hazánkban köztudott, hogy Trianon óta miként változtak Szlovákia déli határai, az azonban jóval kevésbé, hogy a szlovák-lengyel és a szlovák-ukrán-határon is voltak kisebb jelentőségű és kiterjedésű módosulások.) Majd továbbmenve: ugyancsak adatgazdag beszámoló szól a csehszlovák iskolarendszerről, ezen belül a magyar oktatási intézményekről. Végül még rövidítésjegyzéket találunk a mű elején.

Az életrajzokat és mutatókat – befejezésként – a Csehszlovákiában 1948 és 1991 között megjelent magyar nyelvű lapok bibliográfiája követi.

A gyűjtemény közzététele – Szőke József és Viczián János szerkesztőn, a népes közreműködői gárdán kívül – a Szinnyei és Illyés Alapítványnak, a Lexikon Műhelynek és nem utolsósorban a szekszárdi Babits Kiadónak köszönhető. A gyűjtemény sorozatokba – nevezetesen: A századvég magyarsága és A Révai új nagylexikona segédkönyvei c. sorozatba – illesztése arra enged következtetni, hogy a kiadó jóvoltából még több hasonló, a kisebbségkutatás szempontjából is kiemelkedő jelentőségű produktum megjelenését várhatjuk.

Ki kicsoda Kassától - Prágáig? (Szerk. Szőke József, Viczián János.) – Szekszárd, Babits Kiadó, 1993. 433 p. (A századvég magyarsága, 1.), (A Révai új nagylexikona segédkönyvei, 1.)

F.T.

A referátumokat készítették:

B.K. – Benda Kálmán	K.S. – Komáromi Sándor
Ba.K. – Balla Kálmán	N.E. – Niederhauser Emil
Ch. Gy. – Cholnoky Győző	S.B.A. – S. Benedek András
F.T. – Futala Tibor	S.Gy. – Sebestyén György
Gy.M. – Gyetvai Mária	S.P. – Sonnevend Péter
H.Z. – Havasi Zoltán	T.A. – Tokai András
K.J. – Kakasy Judit	V.K. – Vajda Kornél
K.O. – Kovács Olga	

Válogatásunk forráskiadványai:

Atlas slovaskych nárečí v Mádarsku (Magyarország)
Biblioteka (Oroszország)
Brassói Füzetek (Románia)
Canadian Review of Studies in Nationalism (Kanada)
Co-Existence (Hollandia)
Le Courrier des Pays de l' Est (Franciaország)
Duklá (Szlovákia)
Europa-Archiv (Németország)
Europa Ethnica (Ausztria)
Híd (Jugoszlávia)
International Political Science Review (Anglia)
Ki kicsoda Kassától Prágáig? (Magyarország)
Kniznice a informácie (Szlovákia)
Korunk (Románia)
Létünk (Jugoszlávia)
Magyar Közlöny (Magyarország)
Magyar Nemzet (Magyarország)
Magyar olvasáskultúra határon innen és túl (Magyarország)
Migracijske teme (Horvátország)
Le Monde Diplomatique (Franciaország)
La Nouvelle Alternative (Franciaország)
Osteuropa (Németország)
Österreichische Osthefte (Ausztria)
Politique Étrangère (Franciaország)
Position of National Minorities in the Slovak Republic (Szlovákia)
Problèmes Politiques et Sociaux (Franciaország)
Razprave in Gradivo (Szlovénia)
Regio (Magyarország)
Slovenská etnografia (Szlovákia)
Südosteuropa (Németország)
Transitions (USA)
Wież (Lengyelország)
The Word Today (Anglia)
Yugoslavia Survey (Jugoszlávia)
Zeitschrift für Germanistik (Németország)
Zsinagóga és egyház (Magyarország)

A KÓDEX | a könyv- Könyv- | tárosok áruház | áruháza

Régi helyen, új néven, széles választékkal és szolgáltatásokkal
készséggel állunk a vásárlók és a könyvtárak rendelkezésére

Címünk:

1054 Budapest, Honvéd u. 5. (Báthory u. sarok)

Telefon/fax: 132-7357, 132-7385, 131-6350

Nyitvatartás:

Hétfőtől péntekig 9-től 17 óráig

**ÚJ SZOLGÁLTATÁSUNK KÖNYVTÁRAK, INTÉZMÉNYEK,
ISKOLÁK RÉSZÉRE:**

Kívánságukra telefaxon tájékoztatást adunk az Önöket érdeklő
magyar és idegennyelvű könyvújtonságokról, hanglemezekről,
video- és hangkazettákról, oktatási programokról.

A megrendeléseket telefaxon fogadjuk, az anyagokat postai utánvétellel
– a szerződött könyvtáraknak a kért fizetési mód szerint –
azonnal szállítjuk.

Kisebbségek nyelvhasználata

Adalékok a migrációs kétnyelvűség megismeréséhez (Ljubešić, M.)	52
A magyarországi szlovák nyelvjárások atlasza (Fügedi Erik, Gregor Ferenc, Király Péter)	53

Kisebbségek kultúrája

Magyar olvasáskultúra határon innen és túl (Gereben Ferenc, Lőrincz Judit, Nagy Attila, Vidra Szabó Ferenc, Smetáček, V.)	55
Az írás-olvasás elsajátítása a kétnyelvű iskolában (Nečak, A.)	60
Lengyel könyv Beloruszban (Demeško, L., Krotótk, N.)	60
Zsinagóga és egyház (Ökomenikus Tanulmányi Füzetek 5.)	62

Kelet-közép-európai országok és népek kapcsolatai

Nemzetiségi konfliktusok az egykori szocialista országokban (Gosztonyi Kristóf)	64
Csehszlovákia felbomlása (Schönfeld, R.)	66
Csehszlovákia feldarabolása (Wehrli, F.)	69

Kisebbségi politika

Kisebbségvédelem – önrendelkezés (Szalayné Sándor Erzsébet, Kende Péter, Bretter Zoltán, Matei, Liviu)	70
Etnikai konfliktusok. Okok, eskaláció és preventív közvetítés (Hamburg, D.)	74
Pusztulásra ítélt-e a fejlődés az autochtonokat? (Rouland, N.)	76
Az elutasított Vance-Owen terv (Karger, A.)	79
Csak egy Szerbia van (Antic, H.D.)	81
A török kisebbség Bulgária parlamenti rendszerében (Riedel, S.)	83

Kisebbségi jog

Kvantitatív módszerek az emberi jogok vizsgálatában (Bouandel, Y.)	85
A nemzetközi kisebbségvédelem alapfogalmairól és intézményeiről (Bíró Gáspár)	87
ENSZ deklaráció a kisebbségvédelemről (Dicke, K.)	91
Az EBEÉ és a nemzeti kisebbségek jogai (Remacle, E.)	94
Új hazai törvény a nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól (Magyar Közlöny)	95
A kisebbségek esélyei a balti államokban (Uibopuu, H.J.)	99

Nemzeti és etnikai kisebbségek története

A nemzetiségi problémák nemzetközi vonatkozásai Európában: 1919–1939 (Seixas, X.M.N.)	101
Gondolatok a "történelem újjáéledéséhez" (Sterbling, A.)	104
Jászi Oszkár útja a dunai federalizmushoz (Dreislinger, N.F.)	106
A summáság kialakulásának okai és fejlődése a rábamenti szlovének körében (Munda Hirnök, K.)	108
Radikális jobboldali mozgalmak és pártok Romániában 1918 és 1941 között (Colignon, A.)	109

Módszertani kérdések

Lázadó kisebbségek: közösségi konfliktusok elemzése világviszonylatban: 1945–1989 (Gurr, T.R.)	111
Ki kicsoda Kassától Prágáig? (Szőke József, Viczián János)	115

KISEBBSÉGHUTATÁS

KÖVETKEZŐ SZÁMUNK TARTALMÁBÓL

Mit nyertek a kisebbségi etnikumok a reformokból? (Grove, D.J.)

* * *

Centrifugális és centripetális erők a nemzetállamban (Encyclopedia of Government and Politics)

* * *

Belső etnicitás az etnikai gazdaságban (Light, I., Sabagh, G., Der-Martirosian, C.)

* * *

Kisebbségek és kormányozhatóság. Tapasztalatok a nyugat-európai demokráciák köréből (Nassmacher, H.)

* * *

Közép-Európa: Mi legyen a magyar kisebbségekkel? (Lendvai, P.)

* * *

Svédországi magyar egyesületek (Jakabffy E., Éger Gy.)

* * *

Kolozsvári német kereskedőpolgárok a 16-17. században (Pap F.)

* * *

Magyarországi szlovákok a két világháború között (Deák, Ladislav)

* * *

Az etnikai humorról (Sirovátka, O.)

